

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

JANA BÍLKOVÁ

FORMÁLNÍ TAUTOLOGIE V ČEŠTINĚ

STUDIJNÍ PROGRAM: ČESKÝ JAZYK
VEDOUCÍ PRÁCE: Prof. PhDr. OLDŘICH ULIČNÝ, DrSc.

2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Hradci Králové 10. února 2006

Poděkování

Za odborné vedení, rady a podněty děkuji prof. PhDr. Oldřichu Uličnému, DrSc.

OBSAH

Úvod.....	7
I. Formální tautologie v logice a v analytické filozofii.....	13
II. Formální tautologie v lingvistice.....	23
1. Radikálně pragmatický popis formálních tautologií.....	23
1.1 J. P. Grice.....	23
1.2 S. Levinson.....	25
1.3 G. Ward a J. Hirschberg.....	31
2. Radikálně sémantický popis formálních tautologií.....	33
3. Neradikální přístupy k formálním tautologiím.....	47
3.1 B. Fraser.....	48
3.2 M. Farghal.....	50
3.3 S. Okamoto.....	52
3.4 T. Autenrieth.....	53
3.5 C. Hagège.....	55
4. Formální tautologie v české lingvistice.....	56
III. Typologie formálních tautologií v češtině.....	61
1. Logicko-syntaktická typologie.....	61
1.1 FT nominální.....	61
1.2 FT verbální.....	64
1.2.1 FT identifikační.....	64
1.2.2 FT implikační.....	66
1.2.3 FT disjunktivní.....	66
2. Sémanticko-pragmatická typologie.....	70
2.1 FT sémantické.....	73
2.1.1 FT evaluativní.....	75
2.1.1.1 FT glorifikační.....	76
2.1.1.2 FT preferenční.....	77
2.1.1.3 FT pochvalné.....	79
2.1.1.4 FT degradační.....	80
2.1.2 FT fatalitní.....	81
2.1.2.1 FT akceptační.....	81

2.1.2.2	FT rezignační.....	82
2.1.2.3	FT bagatelizační.....	84
2.1.3	FT entitativní.....	85
2.1.3.1	FT principiální.....	85
2.1.3.2	FT povahové.....	87
2.1.3.3	FT realistické.....	88
2.1.3.4	FT banalizační.....	90
2.1.3.5	FT limitové.....	92
2.1.3.6	FT diferenční.....	93
2.1.3.7	FT ekvivalenční.....	95
2.1.4	FT koncedační.....	95
2.1.5	FT delegační.....	96
2.2	FT pragmatické.....	99
2.2.1	FT adispoziční.....	107
2.2.2	FT nekooperativní.....	109
2.2.2.1	FT diplomatické.....	112
2.2.2.2	FT konfliktní.....	113
2.3	FT deiktické.....	117
2.3.1	FT anaforické.....	117
2.3.2	FT kataforické.....	120
2.3.3	FT generalizační.....	121
IV.	Sémantická a komunikační specifika formálních tautologií.....	124
1.	Pravdivost.....	124
2.	Implicitnost.....	128
3.	Idiomatičnost.....	135
4.	Úspornost.....	155
5.	Funkčnost.....	158
	Závěr.....	166
	Summary.....	172
	Seznam zkratk a symbolů.....	174
	Poznámka k edici dokladových textů.....	175
	Prameny.....	176
	Literatura.....	181

ÚVOD

„Základem smysluplného uspořádání v jazykovém projevu je uspořádání logické, k němuž při racionální (a tedy nikoliv např. emocionální) komunikaci přistupuje potřeba ji zakládat na správném zapojení pravdivostních podmínek, správného vyvozování závěrů (inference) odpovídající sémantické analýzy.“¹

Každý přirozený jazyk vyžaduje dodržování jistých zákonitostí logiky. To však neznamená, že je možné interpretovat ho jako systém založený výhradně na logických principech a odpovídající (nebo dokonce podřizující se) zákonům klasické formální logiky. Sémanticko-pragmatická interpretace výpovědi bývá v přirozeném jazyce v rozporu s logickou formou, zachytitelnou prostřednictvím formálního jazyka klasické logiky. Výrazy *každý*, *všichni*, *nikdo* jakožto výrazy přirozeného jazyka jsou například úzce spojeny s tzv. obecnými kvantifikátory výrokové logiky. Logický výrok *Všichni savci jsou obratlovci* odpovídá výroku *Pro jakékoli x, je-li x savec, platí, že x je obratlovec*, tedy výroku formulovanému pomocí obecného kvantifikátoru a symbolizovanému jako obecná implikace: $x(Px \rightarrow Qx)$. Predikát vypovídá o individuích z množiny všech savců a říká o nich, že jsou obratlovci. Nepřipouští žádnou výjimku, nepřipouští žádné 'ale'. Přirozený jazyk však disponuje i konstrukcemi typu „*každý (všichni) ano, a / ale X ne*“, event. „*nikdo ne, ale / a X ano*“: *Nikdo na to neupozorňoval, ale Karel pochopitelně ano; Každý to věděl, ale ty samozřejmě ne* apod., které s definicí obecného kvantifikátoru ve výrokové logice nekorespondují.

Dalším případem nesouladu mezi přirozeným jazykem a jazykem klasické formální logiky je používání funktoru implikace: $p \rightarrow q$. V přirozeném jazyce se struktury

¹ ČERMÁK, F.: Jazyk a jazykověda. Praha 1997, s. 76 -77.

s odpovídajícími spojkami *jestliže...*, *pak...* interpretují zpravidla tak, že konsekvent jednoznačně vyplývá z antecedentu. Často se hledá dokonce kauzální vztah mezi oběma výroky. Ve formální logice je však implikace vymezena tak, že nabývá pravdivostní hodnoty 0 (tzn. je nepravdivá) pouze v jednom jediném případě – jestliže antecedent má hodnotu 1 (je pravdivý) a konsekvent hodnotu 0 (je nepravdivý). Ve všech ostatních případech je implikace pravdivá. Tak to ukazuje i následující tabulka pravdivostních hodnot:

X Y X → Y

1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

Výpověď *Jestli tu zkoušku, Mišo, uděláš, dostaneš lyže* je v přirozeném jazyce interpretována zpravidla tak, že úspěšné složení zkoušky je nutnou podmínkou obdržení lyží. Podle třetího řádku výše uvedené tabulky pravdivostních hodnot je však patrné, že v klasické formální logice je implikace pravdivá i tehdy, je-li antecedent nepravdivý a konsekvent pravdivý, tzn. i v případě, že Míša zkoušku neudělá, a přesto lyže dostane. V případě tzv. materiální implikace², užívané především v matematické logice, dokonce není nutná ani sebemenší souvislost mezi obsahy antecedentu a konsekventu, což je

² Implikace v materiálním smyslu neboli materiální implikace je výsledkem snahy o zjednodušení a vyjasnění pojmu implikace. Na rozdíl od tzv. formální implikace, u které je jistá souvislost mezi antecedentem a konsekventem nutnou podmínkou smysluplnosti a pravdivosti, je pravdivost materiální implikace závislá čistě na pravdivosti či nepravdivosti antecedentu a konsekventu.

v přirozeném jazyce (až na ojedinělé případy typu *Jestli dneska nevyhraješ, tak já jsem Červená karkulka*) zcela nepřipustné.

C. Hagège uznává existenci určité jazykové logiky, když píše: "*Tím, že nakládají na zvukový materiál různá omezení, že ho prostřednictvím složitých pravidel upravujících vzájemné vztahy spojují svýznamem, že hierarchicky organizují znaky a věty, dokládají jazyky lidskou způsobilost uspořádat souvislý celek a vyznačit kontury tříd i přes neprůhlednost věcí.*"³ Na druhé straně však autor tvrdí, že jsou přirozené jazyky vůči logickým postulátům autonomní: "*Opozice, které nabízejí, nejsou vždy zcela vyhraněné, neboť nedbají na požadavky logiky, přinejmenším v jejich klasické podobě. Umožňují tak vznik různých interferencí a infiltračních zón, jimiž do nich pronikají všemožné 'nečistoty'.*"⁴

Hagège mluví v této souvislosti o křehké rovnováze mezi racionálním a iracionálním. Přirozený jazyk vidí na jedné straně jako systém, který je logicky uspořádaný, na druhé straně však jako '*zásobárnu imaginárna*'.

Základní syntakticko-sémantická strukturace přirozeného jazyka se skutečně nijak výrazně neodlišuje od struktur klasické formální logiky. Přirozený jazyk, alespoň ve svém bezpříznakovém jádru, není v rozporu s elementárními logickými zákony. Na pozadí tohoto 'logického jádra' však existuje rozsáhlá síť příznakových 'alogičností', které jsou vlastní právě jen přirozenému jazyku a které s elementárními principy klasické výrokové logiky nekorespondují.

Modelovým příkladem nesouladu mezi přirozeným jazykem a jazykem klasické formální logiky je funkční využití tzv. *formálních tautologií*. Výraz *tautologie* pochází

³HAGÈGE, C.: Člověk a řeč. Praha 1998, s. 159.

⁴HAGÈGE, C.: Člověk a řeč. Praha 1998, s. 158.

z řeckého *tauto legein* - říkat totéž. V teorii literatury se jím označuje stylistická figura, jejíž podstatou je rozvedení téhož sdělení dvěma synonymními výrazy (např. zde a nikde jinde, v polotmě a v polosvětle). V logice a ve filozofii se setkáváme s několikerým chápáním tohoto pojmu.

1. Termínem tautologie se označuje věta, v níž je predikát opakováním podmětu, může jít o výrazy identické nebo neidentické (např. živé je to, co žije). Jedná se o chybné definice, v nichž pojem se vysvětluje tímž pojmem.

2. Pod pojmem tautologie se chápe výrok, jehož pravdivost vyplývá přímo z definičních významů výrazů, které jsou v něm užity (např. co je živé, není mrtvé). V tomto smyslu je tautologie v podstatě totéž, co analytický výrok.

3. Tautologie označuje logicky pravdivý výrok. Právě takto vymezené tautologie budou předmětem zájmu v této práci. Vzhledem k tomu, že pravdivost takových výroků je dána nikoli stavem věcí, ale pouze logickou formou, budu hovořit o tzv. *formálních tautologiích*.

Pojmem formální tautologie (dále jen FT) rozumím tedy takovou větu, která je na základě své logické formy v každém možném světě a priori pravdivá. Ve výrokové logice jsou FT definovány jako formule představující funkci nabývající pouze pravdivostních hodnot 1. Jsou předmětem zvláštní pozornosti logiků, a to mimo jiné proto, že mají povahu logických zákonů. Jedná se o

1. zákon identity: $x = x$: *Osud je osud, Kdo přijde, ten přijde, Co stihneš, to stihneš; Co jsme si, to jsme si*

2. zákon vyloučeného třetího: buď p, nebo non p: *Bud' přijde, nebo nepřijde; Bud' se to podaří, nebo se to nepodaří*

3. zákon totožnosti: jestliže p, potom p: *Když nechceš, tak nechceš, Když to nevyjde, tak to nevyjde*⁵

O. Zich k specifickému postavení tautologií v logických systémech říká: „Pravdivost tautologií je zajištěna jejich formou, a proto mají takový význam. Jestliže se buduje výroková logika axiomaticky, pak se do základu takového systému klade soubor nějakých (vhodně vybraných) tautologií.“⁶

V klasické formální logice a v analytické filozofii je FT z důvodu jejich apriorní pravdivosti přisuzována nulová informační hodnota. A přesto jsou výpovědi tohoto typu běžnou součástí přirozené komunikace, nepovažují se za nesmyslné, redundantní, nic neříkající či zbytečné. V řeči se objevují naopak až překvapivě často, a to v nejrůznějších komunikačních kontextech. Srovnajme následující dvě věty:

(A) *Oukrop je česnečka.*

(B) *Oukrop je ukrop.*

Zatímco pravdivostní podmínky věty (A) určíme na základě znalostí jazyka a světa, pravdivost věty (B) je dána její logickou formou. V obou případech se jedná o větu identifikační, v případě (A) o větu s formou $x = y$, v případě (B) o větu s formou $x = x$. Význam těchto vět a typ informace, kterou lze jimi zprostředkovat, se bezpochyby výrazně liší. O obou však můžeme říci, že jejich realizace mohou být v odpovídajícím jazykovém a situačním kontextu informativní: výpověď (A) na rovině doslovně řečeného (oba výrazy odpovídají témuž pojmu, jsou v širokém slova smyslu

⁵ Přehled tautologií výrokové logiky viz např. ŠTĚPÁN, J.: Formální logika. Olomouc 1995, s. 26 - 27.

⁶ ZICH, O.: Logika pro praxi. Praha 1968, s. 40.

synonymní), výpověď (B) na rovině toho, co explicitně řečené implikuje (postoj či osobní preference mluvčího).

V následujících kapitolách se pokusím blíže specifikovat podstatu formálních tautologií, popsat jejich výrazné formální, sémantické i funkční rysy a na základě analýzy jazykového materiálu klasifikovat (z hlediska formálního i komunikačního) jednotlivé typy formálních tautologií užívaných v současné češtině.

I. FORMÁLNÍ TAUTOLOGIE V LOGICE A V ANALYTICKÉ FILOZOFII

Jak již bylo řečeno v úvodu, klasická formální logika a analytická filozofie chápou FT jako výroky s nulovou informační hodnotou, což je dáno jejich apriorní pravdivostí.

1. P. Materna hovoří o tautologii jako o "*propozici TRUE*". Jedná se podle něho o propozici, která "*v každém možném světě a v každém časovém okamžiku nabyvá hodnoty P. Tato triviální propozice nevyklučuje z našich úvah žádný možný stav světa, a proto její míra informace je nulová. Řekneme-li například 'Dnes někde prší a neprší', označujeme propozici TRUE: neexistuje stav světa, v němž by propozice označená touto větou nebyla pravdivá. A je také zřejmé, že nám tato věta nesděljuje žádnou informaci.*"⁷ V rámci Leibnizovy teorie dvou druhů pravd lze FT přiřadit k pravdám *rozumovým*. Ty jsou chápány jako nutné pravdy, jejichž opak je na rozdíl od 'nahodilých' *faktových* pravd nemožný. "*Je-li nějaká pravda nutná, lze ukázat na její důvod prostřednictvím analýzy, rozkládá-li se na jednodušší ideje a pravdy, až se dospěje k původním. Při tom se nakonec dochází k jednoduchým idejím, jejichž definici nelze podat, i k axiómům a postulátům, nebo stručně, k původním principům, jež nejsou schopny důkazu a také ho nepotřebují. Jsou to identické věty, jejichž opak obsahuje výslovný spor.*"⁸ FT je možné chápat jako krajní případ analytických soudů. I. Kant jimi rozumí takové soudy, ve kterých je predikát spojen se subjektem na základě identity. V analytických (též vysvětlovacích) soudech se na rozdíl od soudů syntetických (rozšiřovacích) prostřednictvím predikátu nepřidává k subjektu nic nového, tzn. nic, co by již v samém subjektu nebylo obsaženo.⁹ FT nepřináší z hlediska klasické formální logiky

⁷ MATERNA, P. - PALA, K. - ZLATUŠKA, J.: Logická analýza přirozeného jazyka. Praha 1989, s. 94.

⁸ LEIBNIZ, G. H.: Monadologie a jiné práce. Praha 1982, s. 161 – 162.

⁹"*Ve všech soudech, kde je myšlen poměr subjektu k predikátu (uvádím pouze soudy kladné, neboť na záporné se dá potom aplikace provést snadno), jest tento poměr možný dvojím způsobem. Buď náleží predikát B k subjektu*

v zásadě žádnou informaci, je neinformativní, nic neříká. Jak píše L. Wittgenstein: "*Plyne-li z jedné věty druhá, pak druhá věta říká méně než první. Tautologie plyne ze všech vět: neříká nic*".¹⁰

2. FT jsou jedním ze dvou typů tzv. *triviálních vět*. Jedná se o takové věty, jejichž pravdivostní hodnota je dána čistě jejich logickou formou.¹¹ Vedle tautologií se k nim řadí věty vyjadřující **kontradikce** (p a $\neg p$). Zatímco tautologie jsou vždy a za všech okolností a priori pravdivé, jako kontradikce se označují ty výpovědi, které jsou na základě své logické formy naopak vždy nepravdivé. Podobně jako tautologie se i kontradikce prezentují v logice a analytické filozofii právě vzhledem k apriorní nepravdivosti jako věty neinformativní, věty s nulovou mírou informace. L. Wittgenstein píše: "*Věta ukazuje to, co říká, tautologie a kontradikce to, že nic neříkají. Tautologie nemá žádné pravdivostní podmínky, neboť je bezpodmínečně pravdivá. A kontradikce není za žádných okolností pravdivá. Tautologie a kontradikce nemají smysl*".¹² Vzápětí ale dodává: "*Tautologie a kontradikce nejsou však nesmyslné; patří k symbolismu, a to podobně jako '0' k symbolům aritmetiky*".¹³ "*Tautologie a kontradikce nejsou obrazy skutečnosti. Nepředstavují žádnou možnou situaci. Neboť první připouští každou možnou situaci, druhá žádnou. V tautologii se podmínky shody se světem –*

jako něco, co v tomto pojmu A (skrytě) jest obsaženo; anebo B leží mimo pojem A, ačkoli jest s ním ve spojení. V prvním případě nazývám soud analytickým; v druhém syntetickým. Analytické soudy (kladné) jsou tedy takové, v nichž spojení predikace se subjektem je myšleno na základě identity, kdežto ty, v nichž je myšleno bez identity, buďte zvány syntetickými. Prvním by se mohlo dát také jméno vysvětlovací, druhým rozšiřovací soudy, poněvadž v oněch predikátem k subjektu se nic nepřidává, nýbrž jen se subjekt ve své složky rozkládá, které v něm (ač zmateně) už byly myšleny, kdežto v těch druhých se k subjektu připojuje predikát, který vůbec myšlen nebyl a žádnou analýsou z něho by nemohl býti vyňat." (Kantova Kritika čistého rozmyslu. Přeložil F. Krejčí. Praha 1930, s. 32.)

¹⁰ WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Praha 1993, 5.14, s. 93.

¹¹ K. ADJUKIEWICZ definuje tautologie jako "*sentential schemata which are satisfied by all objects which are in the range of the variables that occur in them, i.e., by all the values of those variables*". (ADJUKIEWITZ, K.: Pragmatic Logic. Warszawa - Dordrecht 1974, s. 99.

¹² WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Praha 1993, 4. 461, s. 81.

¹³ WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Praha 1993, 4.4611, s. 81.

reprezentující vztahy – navzájem ruší, takže tautologie se nenachází v žádném reprezentujícím vztahu ke skutečnosti."¹⁴

Na otázku, proč vlastně existují v jazyce takové 'bezesmyslné' výroky, odpovídá Wittgenstein teorií 'vedlejšího produktu'. Protože přirozený jazyk disponuje takovými operátory, které jsou nezbytné k vyjadřování složitějších (nikoli pouze atomických situací), umožňuje jazyk formulovat i výroky tautologické či kontradiktorické. Ty jsou tedy chápány jako nevyhnutelný 'vedlejší produkt' existence jinak užitečných jazykových prostředků.¹⁵

3. Tautologie a kontradikce se vzájemně doplňují a ve filozofických a logických pojednáních bývají analyzovány společně. Dříve, než přejdeme k popisu a klasifikaci FT, všimněme si proto alespoň krátce také vět vyjadřujících kontradikce.

3.1 Kontradikce jsou takové výroky, jejichž logická forma implikuje spor. Určitý příznak se něčemu zároveň přisuzuje i nepřisuzuje, něco se tvrdí a zároveň popírá. V klasické formální logice je podle zákona sporu (respektive zákona vyloučeného sporu) nemožné, aby zároveň platily dva protikladné výroky, tedy jak aserce, tak negace výroku. Konjunkce výroku a jeho negace je vždy nepravdivá, resp. je vždy pravdivá negace této konjunkce. Řečeno slovy Aristotelovými: "*Jedna a tatáž věc nemůže v tomtéž vztahu jakýsi znak míti a zároveň nemíti.*"¹⁶ A přesto slýcháme:

a) *Je to pravda a není to pravda*

b) *Je to tak a není to tak*

c) *Ona je i není šťastná*

¹⁴WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Praha 1993, 4.462, s. 81.

¹⁵ Volně podle PEREGRIN, J.: Kapitoly z analytické filosofie. Praha 2005, s. 131 - 133.

¹⁶Aristotelova Metafysika. Praha 1927, 1005b, s. 58. Aristoteles považuje protikladnou větu (principium contradictionis) za základní větu, která "*má mezi všemi největší jistotu*", tzn. že o ní nelze pochybovat a že je sama nepodmíněná. Tvrzení některých filozofů, že totéž může být i zároveň nebyti, Aristoteles ve své Metafyzice vyvrací.

d) *Ten film se mi líbil i nelíbil*

3.2 Princip sporu je jedním ze základních východisek jak klasické formální logiky, tak logické sémantiky a přes veškeré úsilí některých filozofů zákon sporu z myšlení a filozofie odstranit (především v rámci hegelovské dialektické filozofie) zůstává tento princip pro logiku i logickou sémantiku zásadní. Pro Leibnize je princip sporu, díky němuž označujeme jako nepravdivé vše, co obsahuje spor, a jako pravdivé vše, co je vzhledem k nepravdivému v kontradiktorickém vztahu, vedle principu dostatečného důvodu hlavním principem, na němž spočívají naše rozumové poznatky. Aristoteles ve své *Metafysice* píše: *"Kdo říká, že něco je a není, popírá to, co tvrdí, a tím popírá, že výraz znamená to, co znamená. Ale to je nemožné. Znamená-li tedy nějaký výraz, že něco je, je nemožno, aby opačná výpověď o téže věci byla pravdivá."*¹⁷ Jak je tedy možné, že jsou kontradiktorické výpovědi běžnou součástí přirozené komunikace?

Adresát vždy předem předpokládá, že mluvčí pronáší výpověď smysluplnou, a podle toho také k interpretaci přistupuje. Snaží se větu interpretovat tak, aby měla smysl. Výpověď z hlediska klasické formální logiky kontradiktorickou chápe na základě svých komunikačních zkušeností jako určitou obsahovou kondenzaci či generalizaci toho, co bude v řeči mluvčího následovat. Informativnost kontradiktorických tvrzení je tedy víceméně podmíněna jejich následnou explikací.

3.3 Důvodů, proč mluvčí volí větu s kontradiktorickou formou, může být několik. Kontradikce v první řadě umožňuje vyjádřit slovy něco neurčitého, nejistého, nejednoznačného, relativního či subjektivního. Jedním z důvodů užívání kontradikcí je skutečnost, že přirozený jazyk disponuje predikáty, které jsou ze sémantického hlediska neurčité. Nelze například stanovit ostrou hranici mezi opozity mladý / starý; malý / velký;

¹⁷Aristotelelova *Metafysika*. Praha 1946, s. 277

pěkný / ošklivý apod. Význam slov není v přirozeném jazyce přesně limitován a není jednoznačně definovatelný, respektive k definici takových výrazů je nutné zvolit nějaké konkrétní kritérium. Často se však ocitáme v situaci, kdy nejsme schopni nebo z nějakého důvodu nechceme preferovat jedno jediné kritérium a jiná naopak eliminovat. Proto se v řeči setkáváme s kontradiktorickými tvrzeními typu *On je a není starý (není mu dvacet, ale není mu ani devadesát)*; *Ten dům je i není malý (je malý na pořádání velkých společenských večírků, ale není malý na pohodlný život rodiny)*; *To bylo i nebylo ksmíchu (nezasvěcení se smáli, ale ostatní se cítili spíše trapně)* apod., která směšují minimálně dvě různá kritéria. Kontradikce se může vyskytnout také jako úvodní výpověď rozsáhlejší promluvy, kondenzace následujícího sdělení. Další potenciální funkcí kontradiktorických tvrzení je zdůraznění specifičnosti, zvláštnosti či jedinečnosti toho, co je předmětem řeči. Kontradikce tak někdy nahrazuje výraz, který v lexikálním systému jazyka chybí.

4.1 Jak již bylo řečeno, můžeme na FT pohlížet jako na logické zákony. K základním ontologickým a gnozeologickým principům patří **princip identity**. Tento princip je rozhodující pro vymezení a popis rozsáhlé množiny tzv. identifikačních tautologií. Pojem *identita*, obecně znamenající úplnou stejnost či totožnost, bývá chápán různě. V matematice se pod pojmem *identita* rozumí relace mezi dvěma znaky (a a b), která je pravdivá právě tehdy, označují-li symboly a , b též referenční předmět, jinými slovy, existuje-li takový referenční předmět, pro který máme jak symbol a , tak b . Ve filozofii je *identita* obvykle chápána jako kategorie vyjadřující rovnost, tedy shodu předmětu se sebou samým. Ve filozofických slovnících se prezentuje zpravidla buď jako vlastnost, tj. "*vlastnost toho, co je identické, tj. shodné (totožné v jedinečnosti, stejné), byť třeba různě vnímané nebo nazývané*"¹⁸, nebo přímo jako vztah, „*binární relace, kterou splňuje jakýkoli objekt sám se*

¹⁸DUROZOI, G. – ROUSSEL, A.: Filozofický slovník. Praha 1994.

sebou.¹⁹ Jedná se při tom o vztah typu ekvivalence, tzn. o relaci reflexivní, symetrickou a tranzitivní. Většina novověkých koncepcí identity se odvolává na základní ideje G. H. Leibnize. Ten jako první zformuloval zákon identity, který zní:

*"Objekty a, b jsou identické právě tehdy, jestliže všechny vlastnosti objektu 'a' jsou vlastnostmi objektu 'b' a naopak."*²⁰ Nebo jednodušeji: *"x = y, když a jen když x a y mají všechny vlastnosti společné."* Ze zákona identity (tzv. Leibnizova zákona) lze odvodit další zákony teorie identity, mezi nimi i následující, velmi podstatný pro popis identifikačních tautologií: *Každá věc se rovná sobě samé: x = x.*²¹

Identita bývá nejčastěji definována jako vztah, a to vztah specifický - vztah předmětu k sobě samému. Tak pojímá identitu například P. Materna. Považuje ji za *"funkci (relaci), která každé dvojici objektů, v níž první člen je týž objekt jako druhý, přiřadí P, ostatním dvojicím N."*²²

Situace je však složitější. Ne všichni autoři souhlasí spojením identity jako vztahu. L. Wittgenstein například píše ve svém Traktátu: *"To, že identita není žádnou relací mezi předměty, je zjevné."*²³

G. Frege identitu sice za vztah považuje, nikoli však za vztah mezi předměty, nýbrž za vztah mezi znaky. Tento fakt zdůvodňuje následovně: *"a = a a a = b jsou zjevně větami odlišné poznávací hodnoty: a = a platí a priori a podle Kanta se nazývá analytická, zatímco věta tvaru a = b obsahuje často velmi cenné rozšíření našeho poznání a nelze ji vždy zdůvodnit a priori. Objev toho, že každý den nevychází jiné Slunce, nýbrž vždy totéž, patří k nejplodnějším objevům v astronomii. (...) Budeme-li nyní spatřovat v rovnosti vztah mezi tím, co označují jména 'a' a 'b', pak ovšem nebude možno odlišit od sebe a = b a a = a, bude-li pravdivým, že a = b. Tím by byl vyjádřen vztah věci k ní samé, a to takový, který je*

¹⁹Filozofický slovník. Olomouc 1995.

²⁰srov. Filozofický slovník. Olomouc 1995.

²¹srov. TARSKI, A.: Úvod do logiky a metodologie deduktivních věd. Praha 1966, s. 65 – 77.

²²MATERNA, P. - PALA, K. - ZLATUŠKA, J.: Logická analýza přirozeného jazyka. Praha 1989, s. 84 - 85.

²³WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico – philosophicus. Praha 1993, 5.5301, s. 119.

mezi každou věcí a jí samou, nikoli však nějakou jinou. Co se však chce rovností $a = b$ říci, je to, že znaky či jména 'a' a 'b' označují totéž, a tím se mluví právě o těchto znacích; tvrdí se vztah mezi nimi.²⁴

Frege tedy uvažuje o identitě nikoli jako o vztahu objektů mimojazykového světa, nýbrž jako o vztahu uvnitř jazyka, a problematiku identity pojímá jako problematiku identifikace těchto objektů, problematiku identity jmen. Jedná se o otázku povahy nikoli ontologické, nýbrž spíše sémantické.²⁵ Odlišnou poznávací hodnotu vět $a = a$ / $a = b$ zdůvodňuje Frege tím, že znaky 'a' a 'b' mají sice stejný význam (označují též předmět v širokém smyslu slova), ale liší se způsobem danosti (Art des Gegenbenseins) označovaného.

„Necht' a, b, c jsou přímky spojující vrcholy trojúhelníka se středy jeho stran. Průsečík a a b je pak tentýž jako průsečík b a c. Máme tedy různá označení téhož bodu a tato jména (průsečík a a b, průsečík b a c) ukazují na způsob udání a tím je vtéto větě obsažen skutečný poznatek. Je tedy nasnadě spojit s nějakým znakem (jménem, slovním spojením, významem) nejen to, co označuje a co bych nazval významem (Bedeutung), ale i to, co bych chtěl nazvat smyslem (Sinn) tohoto znaku, v němž je obsažen způsob udání. Tak by v našem příkladu byl sice význam výrazů 'průsečík a a b' a 'průsečík b a c' též, nikoli však jejich smysl.“²⁶

Ve filozofii a v logické sémantice se uvažuje o dvou rozdílných typech identity. O identitě *numerické* lze hovořit tehdy, jsou-li dva předměty 'a' a 'b' jednou jedinou věcí (co se týče počtu), zatímco o *kvalitativní* identitu jde tehdy, jsou-li předměty 'a' a 'b' dva různé předměty, v určitých vlastnostech však shodné.²⁷ Numerická identita je z filozofického hlediska i z pohledu formální logiky daleko komplikovanější než identita kvalitativní.

²⁴FREGE, G.: O smyslu a významu. Scientia et Philosophia 4, 1992, s. 35.

²⁵TONDL, L.: Problémy sémantiky. Praha 1966, s. 131 – 198.

²⁶FREGE, G.: O smyslu a významu. Scientia et Philosophia 4, 1992, s. 35 – 37.

²⁷Zde máme na mysli např. dva výtisky téhož románu, dva vozy téže značky a barvy apod.

V případě kvalitativní identity jde totiž jednoznačně o relaci mezi dvěma předměty a, b. Jedná se přitom spíše o podobnost než úplnou stejnost. I u předmětů, které vznikly realizací téhož modelu (formy, typu, schématu apod.) a které budí zdání naprosté totožnosti (jako jsou produkty vyráběné sériově), lze bezpochyby nalézt mnoho kvantitativních i kvalitativních rozdílů. Dva objekty nejsou nikdy absolutně stejné, liší se v mnoha ohledech, v ideálním případě minimálně umístěním v prostoru (můžeme-li tuto okolnost považovat za vlastnost předmětu). Řekneme-li *Koupil jsem dva stejné šálky*, máme na mysli spíše podobnost než absolutní stejnost (i když míra této podobnosti může být značná). Oba šálky se budou jistě v určitých vlastnostech lišit (tvarem, hmotností, dekorací apod.)

Tzv. výrokové věty o identitě se vyskytují ve dvou formách, a to 'A je B' (*Paříž je hlavní město Francie*) a 'A je A' (*Paříž je Paříž*). Výpověďmi prvního typu mluvčí vyjadřuje, že dvěma různým pojmenováními odpovídá identický referenční objekt. Výpovědi druhého typu jsou triviálním tvrzením totožnosti referenčních objektů dvou identických pojmenování. J. J. Katz mluví v souvislosti s typem 1 o '*pravdivosti sémanticky nedeterminované*', neboť pravdivost věty není v takovém případě dána pouze významem slov, ale věta je pravdivá v důsledku nějakého konkrétního stavu světa. Změní-li se tento stav světa, může se změnit i pravdivostní hodnota dané věty. Pravdivost druhého typu, kterou Katz nazývá '*pravdivost sémantická*', je vzhledem ke stavu světa autonomní.²⁸ Sémantická pravdivost je tedy záležitostí významu a patří do oblasti sémantiky, na rozdíl od sémanticky nedeterminované pravdivosti, která není dána pouze významem, ale závisí i na stavu světa.²⁹

²⁸ K pojmu analytičnost Katz píše: "*Analytic propositions are secured against falsehood (and contradictory propositions are secured against truth). Determinate analytic propositions are thus necessarily true. The reason for their being so is that their presupposition is both the condition whose satisfaction accords the proposition a truth value and the condition that guarantees that the things to which the proposition refers have the properties that satisfy the truth condition, i.e., make it a true statement.*" (KATZ, J. J.: *Semantic Theory*. New York 1972, s. 173 - 174.)

²⁹ KATZ, J. J.: *Semantic Theory*. New York 1972. Zde volně podle PEREGRIN, J.: *Úvod do teoretické sémantiky*. Praha 1998, s. 6 - 8.

4.2 Jsou-li identifikační FT přímým vyjádřením zákona identity, jsou také nepřímým vyjádřením **zákona sporu**. Řekneme-li o něčem, že je to 'x', nemůžeme zároveň tvrdit, že to není 'x', tzn., že říkáme-li 'x je x', říkáme také 'není pravda, že x není x'.

4.3 Třetím zákonem klasické výrokové logiky vyjádřeným prostřednictvím FT je **zákon vyloučeného třetího**. Podle tohoto zákona musí být pravdivý buď výrok p , nebo jeho negace $\neg p$. Tertium non datur. Třetí možnost není: *Buď přijde, nebo nepřijde; Buď to stihneme, nebo to nestihneme; Buď se to podaří, nebo ne*. Může nastat jak první, tak druhá varianta, ale nic mezi tím. Žádná třetí alternativa neexistuje. V přirozeném jazyce se však můžeme setkat s tvrzením, které takovou třetí možnost implikuje: *Není pravda, že to chci, a není pravda, že to nechci; Není pravda, že ano, a není pravda, že ne; Ani ano, ani ne; Ani to, ani to; Ani jedno, ani druhé* (při výběru ze dvou protikladných alternativ: *Myslíš, že lže, nebo že říká pravdu? - Myslím, že ani to, ani to*). Uvedenými výpověďmi se tvrdí, že není pravdivý ani výrok p , ani negace p , tedy: $\neg p \wedge \neg(\neg p)$. Podobně jako užívání kontradiktorických výpovědí neruší platnost zákona sporu, tak ani výskyty výše uvedených výpovědí v přirozené komunikaci však nijak nezpochybňují platnost zákona vyloučeného třetího. Srovnajme následující slova K. Szymanka: "*Neostroost výrazů vyskytujících se v přirozeném jazyce způsobuje, že někdy z objektivních důvodů nelze rozhodnout, zda je pravdivý výrok A nebo jeho negace $\neg A$ (např. *zda je daný člověk plešatý nebo ne, nebo zda je lidský plod už člověkem nebo není*). Chybou je však vyvozovat z toho závěr, že pak není pravdivé ani A , ani $\neg A$ a že v takovém případě zákon vyloučeného třetího není platný.*"³⁰

4.4 Čtvrtým principem významným pro popis FT je princip vyplývání neboli **implikace**: ($p \rightarrow q$; jestliže p , potom q). O tzv. implikační FT budeme uvažovat tehdy, pokud antecedent a konsekvent budou totožné: *Když nechceš, tak nechceš; Když nepřijde, tak nepřijde; Když to*

³⁰SZYMANEK, K.: Umění argumentace. Olomouc 2003, s. 337.

spadne, tak to spadne. Mluví se o tzv. **zákonu totožnosti**, zákonu klasické výrokové logiky ve tvaru $p \rightarrow p$ (*jestliže p, potom p*), který tvrdí, že každý výrok logicky vyplývá sám ze sebe. To, že jsou výpovědi tohoto typu skutečně a priori pravdivé, a proto z logického hlediska tautologické, dokazuje tabulka pravdivostních hodnot, uvedená v jiných souvislostech již v úvodu naší práce.

p	q	$p \rightarrow q$
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

Řádek 2 této tabulky ukazuje jedinou možnou situaci, kdy je implikace nepravdivá. V případě, že jsou antecedent (p) a konsekvent (q) totožné, nemůže taková situace nikdy nastat, vzhledem k tomu, že jeden a týž fakt nemůže být zároveň pravdivý i nepravdivý. Podle definice logické spojky (\rightarrow) je tvrzení $p \rightarrow p$ pravdivé. Výpověď, v níž fakt propozice věty řídicí a fakt propozice věty závislé jsou jedním a týmž faktem, tedy musí být vždy logicky nutně pravdivá, tzn. formálně tautologická.

Triviální věty jsou případem asymetrie logické formy a komunikační funkce, neboť ačkoli z hlediska logické formy nepřinášejí žádnou novou informaci, jsou funkčními výrazovými prostředky v přirozené jazykové komunikaci. Z tohoto důvodu jsou také někdy označovány jako *sémanticky anomální*.³¹

³¹srov. LYONS, J.: Language, Meaning and Kontext. Bungay, Suffolk 1986, s. 114.

II. FORMÁLNÍ TAUTOLOGIE V LINGVISTICE

1. Radikálně pragmatický popisformálních tautologií

1.1 P. Grice

V lingvistické literatuře byly FT poprvé podrobně vyloženy v rámci konverzační logiky Paula Grice, kde je jejich interpretace pojata jako typ tzv. konverzačních implikatur. Pojem *konverzační implikatura* chápe Grice jako proces, při kterém příjemce promluvy vyvozuje (na základě jejího doslovného, konvenčního významu a s ohledem na jazykový a zvláště pak situační kontext) její skutečný, intendovaný význam. Podstata konverzačních implikatur tedy spočívá v tom, že výpověď, která je na rovině doslovného významu jistým způsobem defektní (tzn. vzhledem k danému kontextu irelevantní, nepravdivá, nedostatečně nebo naopak příliš informativní apod.), je recipientem reinterpretována tak, aby vyhovovala principu kooperace, tedy aby splňovala požadavky kooperačního chování. Příjemce totiž zpravidla předpokládá, že mluvčí chce jednat kooperativně (a nikoli konfliktně), a s ohledem na tento elementární předpoklad přistupuje k interpretaci každé partnerovy promluvy. Pro jakékoli porušení kooperačního principu na úrovni doslovného významu se příjemce snaží nalézt jisté ospravedlnění, a to tak, že odhalí aktuální uplatnění nějakého jiného principu, než je princip kooperace. Tím může být princip ironie, princip zdvořilosti, princip ekonomizace řeči, princip metafory, hyperboly apod. S ohledem na takový princip, komunikačně nadřazený principu kooperace, může recipient interpretovat implikovaný význam promluvy.

P. Grice je přesvědčen o tom, že obecně přijímaný předpoklad existence výrazných divergencí mezi formálními prostředky jazyka filozofické logiky (negace, konjunkce, disjunkce, implikace, kvantifikátory apod.) a tím, co je považováno za jejich analogické

protějšky v přirozeném jazyce, je v zásadě chybný, a tato chyba že je důsledkem nedostatečného zkoumání podmínek řídicích konverzací.

Ve studii nazvané *Logic and Conversation* (1975) věnoval proto pozornost právě obecným pravidlům konverzace a formuloval maximy tzv. kooperačního principu (Cooperative Principle, CP). Jedná se o jakési zásady pozitivní komunikace týkající se čtyř kategorií, a to kategorie *kvantity* (the maxim of Quantity), *kvality* (the maxim of Quality), *relevance* (the maxim of Relevation) a *způsobu* (the maxim of Manner). P. Grice postavil svou teorii na existenci určitého souboru předpokladů, které řídí komunikační (verbální) chování. Tyto předpoklady, vycházející z elementárního rozumového uvažování, jsou základem účelného, efektivního a kooperativního užívání jazyka. Jednoduše řečeno, maximy určují, jakým způsobem by měli mluvčí postupovat, aby byla jejich komunikace maximálně účinná a kooperativní. Můžeme tedy spatřovat souvislosti mezi tím, co Grice nazývá konverzační maximy, a tím, co se zpravidla chápe pod pojmy komunikační či situační normy, normy verbálního chování aj.

Ve velmi obecném smyslu jsou tyto principy aplikovatelné také na jiné, neřečové aspekty lidského jednání. Požádáme-li někoho, aby koupil šest rohlíků, předpokládáme, že koupí právě šest, a nikoli deset nebo naopak pouze dva. Jinými slovy, předpokládáme, že dodrží maximu kvantity, stejně jako, vzneseme-li dotaz, očekáváme, že se nám dostane právě takového množství informací, které položenou otázkou žádáme: ani více, ani méně.

FT se v Griceově konverzační logice považují právě za krajní případ porušení první sub-maximy kooperačního principu, sub-maximy kvantity. Ta říká:

"Make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange)".

Grice k otázce FT píše: *"Extreme examples of a flouting of the first maxim of Quantity are provided by utterances of patent tautologies like 'Women are women' and 'War is War'"*³².

Zároveň však rozlišuje mezi rovinou toho, co je výpovědí řečeno ('what is said'), a rovinou toho, co je výpovědí implikováno ('what is implicated'): *"I would wish to maintain that at the level of what is said, in my favored sence, such remarks totally noninformative and so, at that level, cannot but infringe the first maxim of Quantity in any conversation context. They are, of course, informative at the level of what is implicated, and the hearer's identification of their informative content at this level is dependent on his ability to explain the speaker's selection of this PARTICULAR patent tautology."*³³.

Na rovině toho, co je výpovědí implikováno, sice FT jistou informaci zprostředkovávají (a mohou být v tomto směru informačně rovnocenné s výpověďmi metautologickými), na rovině toho, co bylo řečeno, však zůstávají neinformativní a maximum kvantity porušují ve všech možných kontextech. Ačkoli partner na položenou otázku verbálně reaguje, z nějakého důvodu požadovanou informaci nesdělí explicitně a v plné míře.

Pojem konverzační implikatura je nejen ústředním pojmem Griceovy konverzační logiky, ale i jedním z nejvýznamnějších pragmatických pojmů vůbec.

1.2 S. C. Levinson

Na teorii P. Grice navázal ve svých výkladech Stephen C. Levinson. V knize nazvané *Pragmatics*, vydané v roce 1983, autor okomentoval, kriticky zhodnotil a dále rozvedl mj. právě také Griceovu teorii konverzačních implikatur. Uvedl hned několik důvodů, proč právě

³²GRICE, P.: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 - Speech Acts. New York, San Francisco, London 1975, 41 - 58.

³³GRICE, P.: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 - Speech Acts. New York, San Francisco, London 1975, s. 52.

tento Griceův pojem zaujal tak důležité postavení v komunikačních teoriích a v lingvistické pragmatice. Pro výklad FT je zásadní především následující Levinsonův argument:

"It (tj. pojem konverzačních implikatur) provides some explicit account of how it is possible to mean (in some general sense) more than what is actually 'said' (i.e. more than what is literally expressed by the conventional sense of the linguistic expressions uttered)".³⁴

Zavedení pojmu konverzační implikatura navíc podle Levinsona umožnilo provést podstatná zjednodušení jak ve struktuře, tak v obsahu sémantických popisů:

"(...) the notion of implicature (...) allows one to claim that natural expressions do tend to have simple, stable and unitary senses (in many cases anyway), but that this stable semantic core often has an unstable, context-specific pragmatic overlay - namely a set of implicatures."³⁵

Principy, které generují implikatury, mají podle Levinsona velkou vysvětlovací sílu, umožňují popsat a zdůvodnit řadu zdánlivě nesouvisejících faktů a poskytnout vysvětlení mj. také *"for why obvious tautologies like War is war can convey any conceptual import".³⁶*

Stejně jako Grice uvažuje i Levinson o porušování konverzačních maxim jako o motivickém základu mnoha řečových figur (*'figures of speech'*). Komunikační význam FT vysvětluje opět ve shodě s Gricem na základě porušení kooperačního principu, konkrétně první sub-maximy kvantity. Zmiňuje tři z nejběžnějších (formálně-sémantických) tautologických typů:

- (1) *War is war* (Válka je válka)
- (2) *Either John will come or he won't* (John buď přijde, nebo nepřijde)
- (3) *If he does it, he does it* (Když to dělá, tak to dělá)

³⁴LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 97.

³⁵LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 99.

³⁶LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 100.

Levinson dále navrhl sémantické opisy inferencí, které musí nutně nastat, předpokládáme-li, že mluvčí jedná kooperativně:

ad (1) *'ve válce se vždy dějí strašné věci, je to přirozené, nemá cenu bědovat'*

ad (2) *'uklidni se, není důvod dělat si starosti stím, jestli přijde, nebo nepřijde, protože vtéto věci nemůžeme nic dělat'*

ad (3) *'to není naše věc'*.

Ve všech třech případech, o nichž Levinson uvažoval a jejichž potenciální interpretace nabídl, je však pro konečnou detailní sémanticko-pragmatickou interpretaci rozhodující, v jakém kontextu bude výpovědi užito. Levinson zdůraznil zásadní úlohu kontextu, a to i přes vnímání jistých společných invariantních sémantických rysů:

*"Clearly these share a dismissive or topic-closing quality, but the details of what is implicated will depend upon the particular context."*³⁷

Všechny formální tautologie, jak tvrdí Levinson, sdílejí tytéž pravdivostní podmínky, a proto veškeré námi vnímané rozdíly mezi nimi, stejně jako jejich komunikační význam, musejí být způsobeny téměř výhradně jejich pragmatickými implikacemi.

Levinson si všímá postupně všech konverzačních maxim formulovaných Gricem. Co se týče maximy kvantity, která, jak již bylo výše naznačeno, je i v jeho pojetí pro popis a vysvětlení funkčního využití FT rozhodující, uvedl Levinson mj. následující příklad konverzační sekvence:

A: Jak dopadl Harry onehdy u soudu?

B: Dostal pokutu.

³⁷LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 111.

Vyjde-li najevo, že Harry dostal nejen pokutu, ale že byl také odsouzen k několika letům vězení, porušil mluvčí B (samozřejmě za předpokladu, že znal celkový výsledek soudního jednání) maximu kvantity. Jeho odpověď sice nebyla nepravdivá, neposkytla však mluvčímu A veškeré informace, které byly v dané situaci vyžadovány a jejichž sdělení bylo tedy oprávněně očekáváno. V takovém případě můžeme uvažovat o *neúplné pravdě* či *polopravdě*. Mluvčí nelže, neříká však vše, co by bylo v dané situaci třeba.

O porušení maximy kvantity lze mluvit také u následujícího dialogu, za předpokladu, že mluvčí B ví, že má Jan kromě dvou synů také jednu dceru.

A: *Má Jan děti?*

B: *Má dva syny.*

Pro ilustraci maximy kvantity a její podstaty připojil Levinson ještě jeden příklad, a to větu *The flag is white* (Ta vlajka je bílá). Na základě výpovědní realizace této věty bude recipient jednoznačně usuzovat, že vlajka, o které se mluví, je *pouze* bílá, tedy jednobarevná, ačkoli daná výpověď logicky neodporuje výpovědi *The flag is white, red and blue* (Ta vlajka je bílá, červená a modrá). Příjemce totiž přirozeně předpokládá, že pokud by vlajka obsahovala i jiné barvy než bílou, mluvčí by se o nich zmínil.

Také z tohoto důvodu Levinson zdůraznil rozdíl mezi termínem implikatura (*implicature*) na jedné straně a termíny (logická) implikace nebo logický důsledek (*logical implication, entailment, logical consequence*) na straně druhé. Termíny implikace a (logický) důsledek totiž referují k inferencím, které vyplývají z logické formy či ze sémantického obsahu věty, zatímco v případě implikatur jde o inference generované "*beyond the semantic content of the sentences uttered*"³⁸. Implikatury v Griceově pojetí totiž nepředstavují čistě sémantické inference, ale spíše inference založené jak na sémantickém obsahu toho, co bylo

³⁸LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 103.

řečeno, tak na určitém specifickém předpokladu o kooperativní povaze verbální interakce.³⁹ Smyslem první sub-maximy kvantity je doplnit promluvu o pragmatickou inferenci tak, aby bylo tvrzení co nejnosnější a nejinformativnější, jaké v dané situaci může být. Jak píše Levinson, v mnoha případech mohou být implikatury okomentovány připojením výrazu *jen* (only) k propozičnímu obsahu výpovědi, např. *Harry jen dostal pokutu; Ta vlajka je jen bílá.*

Ani Grice, ani Levinson nepředpokládají bezpodmínečné dodržování konverzačních maxim na povrchové rovině (tj. na rovině řečeného, verbálně realizovaného), poukazují naopak na časté a zcela běžné případy jejich vědomého a záměrného porušování. Uvažují v termínech porušování (*floutings*) či zneužívání (*exploitations*) maxim. Mluvčí často porušuje některou z konverzačních maxim vědomě, s jistým komunikačním záměrem.

K tomu Levinson uvádí příklad, kdy mluvčí B záměrně porušuje maximu způsobu (*Mluv jasně a srozumitelně! – Be perspicuous!*), protože nechce vyslovit slovo „zmrzlina“ před dětmi, a to proto, že se domnívá, že by je tím mohl přimět k tomu, aby právě zmrzlinu vyžadovaly. Volí proto hláskování.

A: *Let's get the kids something.*

B: *Okay, but I veto I – C – E C – R – E – A – M – S*⁴⁰

Jak Grice, tak Levinson však předpokládají jakousi 'hloubkovou platnost' kooperačního principu, jeho (ač často skrytou) všudypřítomnost, která určuje a řídí interpretaci každé promluvy. Výpověď, která na rovině doslovně řečeného očividně porušuje některou z maxim,

³⁹srov. formulaci S. LEVINSONA: "For implicatures are not semantic inferences, but rather inferences based on both the content of what has been said and some specific assumptions about the co-operative nature of ordinary verbal interaction." (LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 104.)

⁴⁰LEVINSON, S. C.: Pragmatics. Cambridge 1983, s. 104.

se příjemce snaží interpretovat tak, aby vyhovovala maximám na rovině hloubkové. Pro ilustraci uvedeme několik příkladů.

Odpověď mluvčího B v příkladu (1), která na povrchové rovině porušuje maximu relevance, interpretujeme tak, aby byla relevantní:

(1) A: *Neviděla jsi tu moji modrou košili?*

B: *Myslím, že se maminka chystá prát.*

Tedy například následovně : 'Tvou modrou košili si pravděpodobně vzala maminka, aby ji vyprala.'

Podobně repliku B v příkladu (2) interpretujeme tak, aby vyhovovala maximě kvality (ačkoli kvůli užití hyperbole je z hlediska doslovně řečeného zdánlivě nepravdivá a nevěrohodná).

(2) A: *Znáš Alici už dlouho?*

B: *Asi milion let.*

Tedy: 'Znám ji už velmi, velmi dlouho.'

Stejně tak také každou výpověď tautologickou, tedy výpověď na rovině řečeného neinformativní, nepřinášející žádnou novou informaci, a tedy očividně porušující maximu kvantity, se snažíme interpretovat jako informativní.

(3) A: *Mám tam jít?*

B: *No slib je slib.*

Tedy: 'Když jsi jednou slíbil, že tam půjdeš, tak tam jít musíš.'

1.3 G. Ward a J. Hirschberg

Z Griceovy teorie konverzačních implikatur vyšli na počátku 90. let také Gregory Ward a Julia Hirschbergová⁴¹. Proces interpretace FT se pokusili vysvětlit nejen na základě maximy kvantity, tak jako Grice, ale také na základě maximy relevance⁴². Také S. Levinson přisuzuje principu relevance významnou úlohu v procesu generování příslušných implikatur při interpretaci FT:

*„Incidentally, exactly how the appropriate implicatures in these cases (tj. v případech tautologií, pozn. J.B.) are to be predicted remains quite unclear, although the maxim of relevance would presumably play a crucial role.“*⁴³

Maxima relevance je odpovědná za vznik celé řady konverzačních implikatur. Známý je následující příklad dialogu, prezentovaný již u Grice a připomínaný i Levinsonem:

A: *Can you tell me the time?*

B: *Well, the milkman has come.*

Vycházejí z maximy relevance, může mluvčí A oprávněně předpokládat, že mluvčí B pronesl odpověď z hlediska aktuální situace maximálně relevantní. Z partnerova tvrzení

⁴¹ WARD, L. G. – HIRSCHBERG, J.: A pragmatic analysis of tautological utterances. *Journal of Pragmatics*, 15, 1991, s. 507 – 520.

⁴² Pojem relevance se v lingvistice hojně uplatňuje již od počátku 80. let. SPERBER a WILSON definují relevanci jako princip selekce obsahů v předpokladové bázi recipienta a považují ji za základní princip komunikace. (SPERBER, D. - WILSON, D.: *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge - Massachusetts 1986.) Užitečnost pojmu relevance při modelování řečové komunikace uznává také I. NEBESKÁ, ačkoli pouze jako dílčího kritéria, souvisejícího s individuálními faktory řečové komunikace (na rozdíl od interindividuálních faktorů odrážejících se v komunikačních normách). (NEBESKÁ, I.: *Může být relevance postačujícím principem komunikace?* SaS 52, 1991, s. 104 - 108.)

⁴³ LEVINSON, S. C.: *Pragmatics*. Cambridge 1983, s. 111.

potom vyvodí, že doba, kdy obvykle přichází mlékař, již minula a že tento fakt je tou nejpresnější informací, kterou je mluvčí B schopen v dané situaci podat. Inference tohoto typu mají rozhodující význam pro chápání promluv jako koherentních. Bez vzniku konverzačních implikatur, které vycházejí z předpokladu dodržení maximy relevance, by mnoho bezprostředně sousedících výpovědí v textu bylo chápáno jako vzájemně zcela nesouvisejících.

Podle teoretické koncepce navržené Wardem a Hirschbergovou odpovídá pak interpretace FT následujícímu popisu: Užije-li mluvčí FT typu „a je a“: *Fotbal je fotbal*, uvažuje příjemce asi následovně:

1. Mluvčí použil tautologickou výpověď ve formě 'a je a', která na první pohled nepřidává nic nového k našim společným znalostem obecně, a zvláště pak nic nového k našim znalostem o 'a'.

2. Předpokládáme-li, že mluvčí nechce porušit kooperační princip, potom na základě maximy kvantity a maximy relevance můžeme předpokládat také to, že mluvčí řekl o 'a' tolik, kolik mohl o 'a' pravdivě říci tak, aby to byly informace relevantní, důležité.

3. Mluvčí mohl použít výpověď podobné formy, řekněme 'a je b' (kde 'a' a 'b' jsou odlišné výrazy), kterou mohl přidat k našim společným znalostem o 'a' něco nového. Žádnou takovou alternativu však nepoužil.

4. Mluvčí tedy svou výpovědí dává najevo, že takové alternativy nejsou vzhledem k účelu jeho promluvy relevantní.

Interpretace FT je zde tedy pojímána jako vědomé a záměrné popření, odmítnutí všech možných alternativ formálně-*tautologické* výpovědi, která byla v promluvě použita. V případě nominálních FT ve formě 'a je a' se jedná o všechny možné alternativy ve formě 'a je b', ať již 'b' představuje určitou vlastnost entity 'a', nebo jakoukoli jinou entitu odlišnou od 'a'. Jednoduše řečeno, mluvčí nepoužil netriviální, *netautologickou* výpověď ve formě 'a je b' (např. *Fotbal je nudná hra, Fotbal je kolektivní sport, Fotbal je kopaná* apod.) právě proto, že ji považuje buď za nepravdivou, nebo v daném okamžiku z hlediska účelu, který svou promluvou sleduje, za irelevantní. Co však měl konkrétně na mysli, tedy jak má adresát danou výpověď interpretovat, již teorie Warda a Hirschbergové bohužel nevysvětluje.

2. Radikálně sémantický popis formálních tautologií

2.1 Na konci 80. let se Griceův model dočkal ostré kritiky ze strany A. Wierzbické. Wierzbická získala mezinárodní uznání za svou práci v oblasti sémantiky, syntaxe, pragmatiky a vztahů mezi jazykem a kulturou.⁴⁴ Publikace *Cross-cultural Pragmatics* je věnována studiu jazyka jako prostředku lidské interakce. Autorka zkoumá různé druhy významů, které mohou být zprostředkovány jazykem (ne jedním jazykem, ale různými jazyky), tedy různé druhy významů, které zprostředkují interakci mezi mluvčím a posluchačem. Řečeno slovy autorky samé, je to "*kniha o 'ty' a 'já', o různých způsobech interakce mezi 'ty' a 'já', a zvláště mezi 'já' a 'ty', o kulturních hodnotách a kulturních normách, které formují tyto rozdílné způsoby interakce.*" Existuje přitom, jak Wierzbická zdůrazňuje, mnoho různých způsobů interakce mezi 'ty' a 'já', mezi 'já' a 'ty'. Ty závisejí na tom, co ty a já cítíme a co chceme v nějakém určitém okamžiku. Ale závisejí také na tom,

⁴⁴Z jejích četných publikací z posledních let můžeme jmenovat například *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge, 1999; *Understanding Cultures through their Key Words*. Oxford, 1996; *Semantics, Primes and Universals*. Oxford 1996; *Semantics, Culture and Cognition*. Oxford, 1992.

kdo ty a já jsme, a to jak jako individua, tak jako členové společenských, kulturních a etnických skupin. Různé komunikační styly a různé normy sociální interakce popisuje Wierzbická prostřednictvím metajazyka, založeného na elementárních sémantických pojmech.

Podle Wierzbické je možné veškerou sémantiku jazyka redukovat na uzavřený a přitom relativně velmi malý inventář tzv. *'semantic primitives'*. Při popisu a výkladu jazykových významů užívá autorka vlastního metajazyka, který na první pohled připomíná jazyk přirozený, a nazývá ho proto *'natural semantic metalanguage'*.

2.2 Pomocí svého aparátu „primitivních pojmů“ se autorka pokouší též o vlastní typologii anglických nominálních FT. Vytvořila sémantické formule, které sestávají z řetězce vět označujících myšlenkové a volní akty a obsahujících predikáty jako *'vím'*, *'chci'*, *'myslím'*, *'věřím'* apod. Charakterizuje tedy typy FT v pojmech vědění, myšlení, chtění, víra, záměr apod. Nominálním FT typu *Válka je válka* přiřazuje například následující sémantický řetězec:

Každý ví:

*když lidé dělají věci tohoto druhu,
něco špatného se může kvůli tomu stát jiným lidem*

Vím: někdo si může myslet:

*je to špatné
nemělo by to tak být*

Myslím: neměl by si to myslet

Měl by vědět:

*je to vždycky stejné (když lidé dělají věci tohoto druhu)
musí to tak být*

Nechci si myslet: je to špatné

Nechci mít kvůli tomu špatný pocit

Autorka uznává enormní různost komunikačních stylů, spojených s různými přirozenými jazyky, a odmítá jejich hodnocení jako deviací, odchylek od jednoho 'základního', 'přirozeného' modelu, spojeného s hlavním proudem americkým či britským. Zároveň ale připouští zásadní jednotu lidské interakce, určenou jednak univerzálností pojmů jako *ty, já, dobrý, špatný, chtít, vědět* apod., jednak univerzálností komplexních sémantických komponentů jako *já něco vím; já něco chci; ty něco víš; ty něco chceš; někdo udělal něco dobře; někdo udělal něco špatně; chci, abys něco udělal; chci, abys mi něco řekl* atd.

2.3 Uvažuje-li se o lidské interakci v termínech 'negativní' či 'pozitivní tvář' (*negative, positive face*)⁴⁵, 'kooperativnost' (*cooperativeness*)⁴⁶ nebo 'nepřímost' (*indirectness*)⁴⁷, jsou významy tohoto druhu, domnívá se Wierzbická, spíše ještě více zatemňovány. Wierzbická odmítá univerzální maximy lidského chování založené na hlavním proudu britské či americké angličtiny. Griceův *radikálně pragmatický* výklad FT zásadně odmítla a namísto něj nabídla svůj vlastní popis *radikálně sémantický*. Nepopřela platnost a význam univerzálních komunikačních maxim, odmítla však pokusy vysvětlit užívání tautologických konstrukcí výhradně na základě jazykově nezávislých pragmatických principů:

*"I argue that the constructions in question have a language-specific meaning, and that this meaning must be spelt out in appropriate semantic representations."*⁴⁸

Význam FT tedy není podle Wierzbické výsledkem univerzálních interpretačních mechanismů, nezávislých na daném konkrétním jazyce, jde naopak o jev výrazně jazykově specifický. Tento fakt zdůvodňuje Wierzbická v první řadě rozdíly v užívání FT v různých jazycích. Ne všechny anglické tautologické věty jsou, jak zdůrazňuje Wierzbická,

⁴⁵ BROWN, P. - LEVINSON, S.: Universals in language usage: politeness phenomena. In: Goody, E. (ed.): Questions and politeness: strategies in social interaction. Cambridge 1978, s. 56 - 310.

⁴⁶ GRICE, P.: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 - Speech Acts. New York, San Francisco, London, 1975, s. 41 - 58.

⁴⁷ SEARLE, J.: Indirect speech acts. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 - Speech Acts. New York, San Francisco, London, 1975, s. 59 - 82.

⁴⁸ WIERZBICKA, A.: Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin - New York 1991, s. 392

přeložitelné do všech ostatních jazyků, event. mají v doslovném překladu v příslušném jazyce jiný význam. Jako příklad uvádí autorka anglickou FT *Boys are boys*, která podle ní nemá (podobně jako varianta s budoucím časem *Boys will be boys*, tedy varianta již de facto netriviální) své doslovné ekvivalenty v němčině, francouzštině či ruštině. Autorka mj. uvádí:

"In German one would not say 'Knaben sind Knaben' or 'Knaben werden Knaben sein'. If foreigners did use such sentences, wishing to convey the message of their literal English counterparts, they might not be understood, as the 'implicature' of the tautological constructions in question would not be understood. The sentence 'Knaben bleiben (immer) Knaben' is more readily interpretable."⁴⁹

Také v ruštině dá mluvčí patrně přednost spíše jinému typu formulace, ačkoli FT formálně ekvivalentní s anglickým *Boys are boys* potenciálně existuje, a je tedy teoreticky možná (*Mal'čiki eto mal'čiki; Mal'čiki est' mal'čiki*). Ruský mluvčí zvolí spíše vyjádření netautologické s částicí 'že': (Čego ty chočeš'?) *Oni že mal'čiki*.

Autorka uvádí celou řadu dalších příkladů, kterými se snaží doložit a potvrdit vázanost FT na konkrétní jazyk, jejich jazykovou specifičnost. Informaci vyjádřenou českým *Válka je válka* nebo anglickým *War is war* by Francouz podle tvrzení A. Wierzbické jen stěží formuloval doslovným *La guerre est la guerre*. Mnohem pravděpodobnější je formulace *La guerre, c'est la guerre* nebo ještě spíše pouhé *C'est la guerre*, tedy přeloženo doslova č. To je válka, a. That's war.

2.4 Nelze se vyhnout otázce, zda jsou FT uváděné Wierzbickou pro ruské, francouzské či německé mluvčí opravdu zcela nepřijatelné nebo zda jsou pouze nepreferované či periferní. Porovnáme-li cizojazyčné překlady českých textů, dojdeme k zajímavým závěrům.

⁴⁹WIERZBICKA, A.: *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin – New York 1991, s. 393

2.4.1 V 5. kapitole románu B. Němcové *Babička* komentuje jeho protagonistka dětskou neposednost a živost prostřednictvím FT *Děti jsou děti*. Český originál zní následovně:

"To je hon!" smál se myslivec, ale bylo vidět, že mu ten hon není proti mysli.

"Děti jsou děti, mladá krev!" řekla babička.

Autoři následujícího německého překladu zvolili skutečně jako ekvivalent české tautologie raději německou konstrukci netautologickou.

1.

"Ist das eine Eile", lachte der Förster, aber man konnte ihm ansehen, daß ihm die Eile Spaß machte.

"Ja, die Kinder, die haben junges Blut", sagte die Großmutter.⁵⁰

V dalších čtyřech německých překladech, jejichž znění uvádíme níže, byla však nominální tautologie *Děti jsou děti* nahrazena doslovným německým ekvivalentem *Kinder sind Kinder*, doplněným o částici *eben*, resp. *halt*.

2.

"Wie die wilde Jagd!" lachte der Förster, aber es war ihm anzumerken, daß ihm die wilde Jagd nicht unlieb war.

"Kinder sind eben Kinder, junges Blut", sagte die Großmutter.⁵¹

3.

⁵⁰ NĚMCOVÁ, B.: Die Großmutter. (přel. H. Demetz a P. Demetz). München - Zürich 1995, s. 86.

⁵¹ NĚMCOVÁ, B.: Die Großmutter. (přel. G. Jarosch), Leipzig 1974, s. 67- 68.

"Das ist mir eine Jagerei!" lachte der Förster, aber zu sehen war, daß er daran Spaß hatte.

Kinder sind Kinder, eben junges Blut", sagte die Großmutter.⁵²

4.

"Eine Lauferei!" lachte der Förster, indessen man sah ihm an, daß sie ihm nicht zuwider war.

"Kinder sind halt Kinder, junges Blut!" sagte Großmutter.⁵³

5.

"Das ist eine Eile!" lachte der Förster, indessen, man sah ihm an, daß sie ihm nicht zuwider war.

"Kinder sind halt Kinder, junges Blut!" sagte Großmutter.⁵⁴

Ačkoli se uvedené německé překlady vzájemně liší a ani jeden neusiluje o doslovnost, ve čtyřech z pěti je užito FT *Kinder sind Kinder*, která je podle Wierzbické pro Němce nesrozumitelná, a ani v jednom z nich nefiguruje konstrukce *Kinder bleiben immer Kinder*, kterou Wierzbická považuje za "more readily interpretable".

Podobně v obou níže citovaných francouzských překladech, které máme k dispozici, nalezneme tautologickou konstrukci *Les enfants sont des enfants*, a nikoli, jak bychom mohli očekávat na základě tvrzení A. Wierzbické, netriviální formulaci *Ce sont les enfants*.

1.

"En voilà une course!" dit en riant le garde-chasse et ses yeux montraient assez que cette course ne lui déplaisait pas.

"Les enfants sont des enfants, c'est du sang jeune," ajouta grand'mère.⁵⁵

⁵² NĚMCOVÁ, B.: Grossmutter. (přel. J. Mühlberger), München 1969, s. 54.

⁵³ NĚMCOVÁ, B.: Großmutter. (přel. A. Smital), Leipzig 1885, s. 60.

⁵⁴ NĚMCOVÁ, B.: Die Grossmutter. (přel. K. Eben), Prag 1998, s. 81 - 82.

2.

"En voilà une chasse!" dit le forestier!" Mais on pouvait remarquer qu'il ne l'avait point faite à contre-coeur.

"Les enfants sont des enfants!" dit grand'mère; "leur sang est jeune."⁵⁶

V ruském překladu z roku 1871 se však překladatelka skutečně vyhnula doslovné ekvivalentní FT (*Дети есть дети*). Nepoužila však ani konstrukci s částicí 'же' (*Они же дети*), kterou Wierzbická považuje za nejpravděpodobnější, nýbrž netriviální opakovací konstrukci se spojkou 'как' (*Дети как дети*):

1.

„Ну, скоро же! сказал с усмешкой охотник, и было видно, что эта скорость ему нравилась.

„Дети как дети: молодая кровь! заметила бабушка.⁵⁷

Specifická opakovací konstrukce se objevila také v dalším ruském překladu:

2.

„Ну и спешка!" усмехнулся лесник, но видно было, что эта спешка пришлась ему по сердцу.

„Дети они и есть дети, кровь-то молодая..." заметила бабушка.⁵⁸

⁵⁵ NĚMCOVÁ, B.: Grand'mère. (přel. E. Thiérot), Paris, 1900, s. 60 - 61.

⁵⁶ NĚMCOVÁ, B.: Grand'mère. (přel. J.B.Koppova), Praha 1880, s. 74.

⁵⁷ NĚMCOVÁ, B.: Babuška. (přel. E.G.Petrovskaja), Praha 1871, s. 64.

⁵⁸ NĚMCOVÁ, B.: Babuška. (přel. F.Bogoljubovaja), Moskva 1956, s. 60.

2.4.2 Ačkoli má na proces translace a na výslednou podobu překladu pochopitelně vliv celá řada faktorů a jednotlivé verze překladu se mohou ve velké míře vzájemně odlišovat, jedním ze základních požadavků kladených na dobrý překlad je srozumitelnost a přijatelnost pro rodilé mluvčí cílového jazyka. Můžeme snad tedy předpokládat, že pokud by nominální FT typu *Děti jsou děti, Kluci jsou kluci, resp. Válka je válka*, o kterých se zmiňuje A. Wierzbická, byly pro německé či francouzské mluvčí opravdu nepřijatelné, resp. nemuselo by jim být správně porozuměno, vyhnul by se jim každý překladatel, i ten, který usiluje o překlad co nejvěrnější, a nahradil by tyto struktury strukturami jinými.

Nicméně nelze pochybovat o jazykové specifičnosti tautologických vět. Každý jazyk nakládá s těmito konstrukcemi odlišným způsobem. V česko-polském frazeologickém slovníku M. Basaje a D. Rytela⁵⁹ nalezneme pět českých frazémů s tautologickou formou, ale pouze u jednoho z nich je polský ekvivalent také formálně tautologický:

č. *komu čest, tomu čest* / **p.** *komu cześć, temu i chwala*.

č. *jistota je jistota* / **p.** *nigdy nie wiadomo, co może się przydarzyć; grunt to pewność*.

č. *co se stalo, stalo se* / **p.** *co się stało, to się nie odstanie*

č. *kde se vzal, tu se vzal* / **p.** *spadł jak z nieba; wpadł jak bomba*

č. *kde nic, tu nic* / **p.** *jak nie ma, tak nie ma*

Podobně v česko-ruském frazeologickém slovníku V. Mokienka a A. Wurma⁶⁰ jsou ruské formálně tautologické frazémy jakožto ekvivalenty tautologií užívaných v češtině uvedeny ne vždy na prvním místě.

č. *co bylo, bylo* / **r.** *что было, то было*

⁵⁹BASAJ, M. - RYTEL, D.: Słownik frazeologiczny czesko-polski. Uniwersytet Śląski, Katowice 1981.

⁶⁰MOKIENKO, M. - WURM, A.: Česko-ruský frazeologický slovník. Univerzita Palackého, Olomouc 2002.

č. *co je pryč, to je pryč* / r. *что с возу упало, то пропало*

č. *co tam, to tam* / r. *этого не вернёшь; что было, то прошло; что было, то было;*
что с возу упало, то пропало

č. *jistota je jistota* / r. *на всякий случай; для верности; уверенность есть уверенность*

č. *kde nic, tu nic* / r. 1. *откуда нивозьмись; нежданно-негаданно; вдруг* 2. *нигде ничего*
(никого); никого (ничего) не видно (нет); нет как нет

č. *kde se vzal, tu se vzal* / r. *откуда нивозьмись; неизвестно откуда*

2.4.3 Zdá se tedy, že se nejedná o nepřijatelnost či nepochopení významu, který FT implikuje, ale spíše o ustálenost, uzuálnost a míru frekvence FT ve zmiňovaných jazycích. Vedle případů, kdy jednomu a témuž významu odpovídají ve dvou různých jazycích dvě odlišné struktury, popisuje Wierzbická také případy, kdy je jedna lexikálně-syntaktická struktura v různých jazycích pravidelně různě interpretována. Uvedeme alespoň jeden příklad za všechny. Autorka uvádí sémantické formule, popisující význam polského *Co będzie to będzie* a španělského *Que será será*, odpovídajících české FT *Co bude, bude*.

š. *Que será será*

Vím: nevíme, co se nám stane.

Vím: může se mi stát něco špatného

Nechci se kvůli tomu cítit špatně.

Vím: nemůžu si myslet: 'jestliže něco

udělám, tyto špatné věci se mi nestanou'.

p. *Co będzie to będzie*

Chci něco udělat.

Proto to udělám.

Vím: může se mi kvůli tomu stát něco špatného.

Nechci na to myslet.

Zatímco španělská FT je podle uvedených sémantických formulí vyjádřením osobní rezignace mluvčího, polský ekvivalent implikuje odhodlání k činu bez ohledu na možné negativní následky. U českého ekvivalentu připadá v úvahu obojí interpretace, a to v závislosti na kontextu.

A. *Půjdeš na tu zkoušku už teď?*

B. *Ještě bych pár dní potřeboval. Ale chci to mít za sebou, tak to risknu a co bude, bude.*

C. *Neměl bys tolik kouřit, špatně skončíš.*

D. *No jo, co bude, bude.*

2.5 Wierzbicka zdůrazňuje, že angličtina nemá jeden, ale podobně jako jiné jazyky hned několik produktivních tautologických větných vzorců (tautological patterns), které odpovídají formuli (ART) N be (ART) N. Chceme-li stanovit jejich význam, musíme respektovat tuto pluralitu typů a stanovit význam každého typu zvlášť. V některých případech může být forma vodítkem při typologizaci, jindy však mohou mít dvě tautologické výpovědi tutéž formu, a přesto je nelze přiřadit k témuž sémantickému typu. Proto jsou některé FT mnohoznačné.

Z hlediska formálního uvažuje Wierzbická o následujících pěti základních typech nominálních FT v současné angličtině:

N_{abstr}	is	N_{abstr}	War is war.
N_{pl}	are	N_{pl}	Kids are kids.
N_{pl}	will be	N_{pl}	Boys will be boys.
a N	is	a N	A party is a party.
the N	is	the N	The law is the law.

Jako šestý, specifický typ uvažuje ještě složenou (dvojitou) konstrukci typu *East is East and West is West*, odpovídající formálnímu vzorci N_1 is N_1 (and N_2 is N_2), kde druhá část, zde uvedená v závorce, nemusí být explicitně realizována, je však vždy alespoň implikována, předpokládá se.

Ze sémantického hlediska člení autorka anglické nominální FT do osmi skupin.

První skupinu označuje jako 'Realismus v lidských záležitostech' (Realism in human affairs) a dokládá příklady *War is war; Politics is politics; Business is Business* ad. Prostřednictvím FT, které náležejí do tohoto sémantického typu, vyjadřuje mluvčí realistický postoj ke komplexním lidským aktivitám, které jsou chápány jako zvláštní 'způsob života' ('way of life') nebo jako svět o sobě ('world apart'). Mluvčí vyzývá k chápání a tolerování jistých negativních aspektů, které jsou nevyhnutelnou součástí takových činností.

Do druhé třídy, nazvané 'Tolerance lidské přirozenosti' (Tolerance for human nature), řadí autorka takové nominální FT, které též vyjadřují jistý realistický, tolerantní postoj, na rozdíl od typu 1 však ve vztahu k lidské povaze: *Boys are / will be boys; Woman are / will be woman, Girls are Girls; Kids are Kids* atd. Od prvního typu se podle Wierzbické liší

tento typ v první řadě absencí rysu 'bad' (zlý), který je pro první typ naopak příznačný. Války jsou kruté, politika je špinavá záležitost, svět byznysu je nelítostný a bezohledný. Ale pokud někdo řekne *Děti jsou děti*, neříká přímo, že jsou špatné. Říká naopak, že ačkoli jsou hlučné, divoké, nepořádné, neposlušné, únavné apod., nejsou špatné. Takové vlastnosti k nim zkrátka patří. Oproti prvnímu typu tedy sémantická charakteristika obsahuje i větu: 'Myslím, že lidé tohoto druhu nejsou zlí / špatní'.

Angličtina disponuje též produktivní tautologickou konstrukcí vyjadřující tolerantní, trpělivý postoj k aktivitám, které provázejí jistá zvláštní, specifická, privilegovaná období (nebo události), k aktivitám typickým pro zvláštní příležitosti (oslavy, večírky) nebo pro jistá období (svátky, líbánky). Wierzbická hovoří v tomto případě o 'Toleranci při zvláštních příležitostech' (Tolerance at 'special times') a danou třídu FT dokládá příklady jako *A picnic is a picnic; A honeymoon is a honeymoon; A party is a party; A holiday is a holiday*. Specifičnost takovéhoto 'special times' je dána jistým očekáváním (očekáváním určitých pravidel), přičemž toto očekávání je spojeno s privilegiem, s oprávněním chovat se určitým způsobem. Proto je tento typ úzce spojen s typem *Boys will be boys*.

FT čtvrté třídy označené jako 'Hranice tolerance' (The limits of tolerance) jsou na rozdíl od všech typů předchozích výrazem postoje spíše přísného a nesmiřitelného. Autorka uvádí jeden příklad, a to výpověď *Enough is enough*. Na první pohled se zdá, že je tento typ radikálně odlišný od typu 2 (*Boys are boys*). Ve skutečnosti jsou však oba typy úzce spojeny. Mají společné téma, a tím je tolerance. Užije-li mluvčí výpověď tohoto typu, vyjadřuje na rozdíl například od výpovědi *Stop it at ones! (Okamžitě toho nech)*, že chce být tolerantní, že jisté věci chápe, ale že právě zde je jeho tolerance u konce.

Pátou skupinu nazvala autorka 'Přehlédnutí zdánlivých odlišností' (Seeing through superficial differences) a jako příklady uvádí výpovědi *A mother is a mother; A man is a man*. FT tohoto typu vyjadřují, že přes zdánlivé (vnějškové) rozdíly se jeden člen skupiny, která je označena příslušným jménem, neliší od druhých členů téže skupiny. Jednoduše řečeno, všichni jsou stejní, ani tento, i když se to třeba zpočátku zdálo, není jiný. Podobně jako typ 2 (*Boys are Boys*) vyjadřují tedy i FT této sémantické třídy určitý stereotyp: *Girls are Girls / A Girl is a girl*. Singulárový typ však připouští, alespoň na okamžik, že by to mohlo být (v jednom konkrétním případě) i jinak (tato dívka, o které mluvím, by mohla být jiná), přiznává tedy určité příznaky rozdílnosti, zatímco plurál ani nenaznačuje nějaké (třeba jen klamné) zdání.

Prostřednictvím FT, které Wierzbická řadí do skupiny nazvané 'Rozpoznání neredukovatelné rozdílnosti' (Recognising an irreducible difference), mluvčí zdůrazňuje rozdíl, který vyplývá z jedinečnosti a z přirozenosti každého členu množiny a který musí být akceptován. Zpravidla je tato množina chápána jako dvojčlenná (binární) a tyto dva členy jsou vnímány jako opozita.: *East is East (and West is West); White is white (and black is black)*.

Angličtina dále disponuje několika typy hodnotících FT. Jako zvláštní třídu tedy Wierzbická vyčleňuje třídu označenou jako 'Hodnocení' (Tautologies of value): *A kiss is a kiss; A kiss is just a kiss; Coffee is coffee*. Hodnocení přitom může být různé, i opačné. *A kiss is a kiss* je zpravidla interpretováno jako vyjádření určitého závazku, závazného slibu, tedy jako akt vysokého významu. Polibek je zavazující. Avšak užijeme-li variantu doplněnou o výraz *just* (jenom): *A kiss is just a kiss*, sdělíme, že polibky jsou bezvýznamné, k ničemu nezavazující. Konečně, angličtina disponuje ještě takovými FT, které vyjadřují indiferenci

(irelevanci, lhostejnost): *Do you like Nescafé or Jacobs? It doesn't metter. Coffee is coffee.* V češtině je v tomto významu obvyklejší výraz se spojkou 'jako' (*Káva jako káva*), ale doslovným ekvivalentem *Káva je káva* lze v odpovídajícím kontextu a s pomocí doprovodných paralingválních prostředků sdělit tutéž informaci.

Poslední, osmou skupinu anglických nominálních FT v typologii A. Wierzbické představují FT vyjadřující závazek, povinnost (Tautologies of obligation): *A promise is a promise; A rule is a rule.* Tyto konstrukce se týkají jistých závazností, nebo širěji pravidel lidského chování. Mluvčí vyjadřuje, že jistá povinnost musí být splněna, i když bychom preferovali opak. Výpovědi tohoto typu obsahují zpravidla jména, která referují k nějakým smluvním závazkům (smlouva, dohoda, zákon, slib, sázka apod.), ale může se zde objevit též výraz referující k nějaké lidské bytosti, např. *Táta je táta (A father is a father)*, což znamená, že máme jisté povinnosti ke svému otci. Typický je pro tuto konstrukci singulár, plurál je možný u takových jmen, která referují obvykle k celému souboru: *Rules are rules; Regulations are regulations.*

Převážná část výkladů A. Wierzbické je věnována nominálním FT, verbální FT zmiňuje autorka jen okrajově, vyčlenila pouze dva následující sémantické typy.

K prvnímu typu ('Future events') náležejí FT referující k budoucím událostem. Jako příklad tohoto typu uvádí Wierzbická již výše zmiňovanou španělskou FT *Que será será* a polské *Co będzie to będzie* a připomíná FT uváděnou Levinsonem - *Either John will come or he won't (John bud' přijde, nebo nepřijde)*. Z českých verbálních FT se k budoucím událostem obracejí FT *Co bude, bude; Bud' to stihneme, nebo to nestihneme; Až přijde, tak přijde; Když to zkazíš, tak to zkazíš* aj.

Druhý typ (*'The immutability of the past'*) představují FT vyjadřující akceptování minulosti, zvláště její negativní stránky. Autorka ho dokládá anglickým frazémem *Let bygones be bygones* a polským *Co było to było* a jejich sémantiku vysvětluje následovně:

a. let bygones be bygones

Vím, můžeme si myslet:

*před nějakým časem mi tato osoba udělala cosi špatného
můžeme se proto cítit špatně*

Nechci, abychom na to více mysleli

Nechci, abychom kvůli tomu měli nadále špatný pocit

My víme:

stalo se to v minulosti

nemůžeme si myslet:

'jestliže něco uděláme, tyto špatné věci se nestanou'

Myslím: neměli bychom na to více myslet

V češtině odpovídají této sémantické formuli FT *Co jsme si, to jsme si; Co bylo, bylo; Co se stalo, stalo se aj.*

Kromě těchto dvou typů verbálních tautologií disponuje čeština ještě dalšími typy, na které upozorním v rámci logicko-syntaktické a sémanticko-pragmatické typologie.

3. Neradikální přístupy k formálním tautologiím

Vedle radikálně pragmatického a radikálně sémantického přístupu k FT se v lingvistické literatuře setkáváme i s neradikálními teoriemi, jejichž autoři se snaží nalézt optimální poměr sémantického a pragmatického aspektu. Řada autorů (Fraser, Escandell-Vidal, Okamoto,

Autenrieth, Farghal) spatřuje význam FT v kombinaci významu sémantického (hovoří přitom nejčastěji o tzv. jádrovém významu, *'core signification'*) a významu pragmatického (*'pragmatic signification'*), který vyplývá z vysokého stupně kontextové závislosti FT.

3.1 B. Fraser

Do diskuse týkající se otázky FT se v roce 1988 zapojil americký lingvista Bruce Fraser, a to článkem publikovaným v časopise *Journal of Pragmatics* pod titulem *Motor oil is motor oil*. Fraser odmítl oba radikální přístupy, jak Levinsonův *'radical pragmatics'*, tak radikálně sémantický přístup Wierzbické:

"I find both these analyses deficient. Levinson, on the one hand, simply denies that there is semantic information associated with a tautology beyond the obvious lexical information, while Wierzbicka attempts to assign meaning that cannot be systematically associated with the sentence".⁶¹

Fraser předložil vlastní koncepci popisu anglických nominálních FT, ležící mezi oběma diskutovanými radikálními typy popisů.

Fraserův přístup vychází z předpokladu, že se větný význam skládá ze dvou odlišných komponentů, a to z propozičního obsahu a z ilokučního potenciálu. Propoziční obsah (*propositional content*) Fraser chápe jako reprezentaci jistého stavu světa (to, o čem se mluví) a ilokuční potenciál (*direct illocutionary force potential*) jako reprezentaci komunikačního záměru mluvčího. Rozdíl mezi oběma pojmy objasňuje na následující dvojici vět:

1. *John loves Mary.*
2. *Does John loves Mary.*

⁶¹FRASER, B.: *Motor oil is motor oil: An account of English nominal tautologies*. *Journal of Pragmatics*, 12, 1988, s. 217.

Obě věty mají týž propoziční obsah. První věta však (deklarativní formou) signalizuje, že mluvčí zamýšlí vyjádřit své přesvědčení o pravdivosti propozičního obsahu, zatímco druhá věta (prostřednictvím interogativní formy) signalizuje záměr mluvčího požádat svého komunikačního partnera o informaci týkající se pravdivosti tohoto propozičního obsahu. Na rozdíl od Wierzbické Fraser nenabízí detailní popis významu, resp. ilokučního potenciálu FT. Je přesvědčen, že taková míra generalizace, o jakou se pokouší Wierzbická stanovením osmi *'tautological patterns'*, nemůže obstát, neboť (podobně jako v případě interpretace metafor) *"the view of some object shared by two interactants is not limited by structural and / or lexical generalizations."*⁶² Na druhé straně však Fraser neomezuje ilokuční potenciál FT na pouhé *'expressing of belief'*, tradičně spojované s deklarativními větami, tak jak to předpokládá u Levinsona a dalších radikálních pragmatiků. Anglické nominální FT podle Fräsera signalizují více než pouze záměr mluvčího vyjádřit nějaké mínění. Signalizují, že mluvčí usiluje o to, aby adresát pochopil, že:

1. mluvčí zaujímá jisté stanovisko vůči všem objektům, ke kterým se referuje jmennou frází
2. mluvčí věří, že posluchač rozpozná toto stanovisko
3. je toto stanovisko v dané komunikační situaci relevantní

Užitím tautologie se mluvčí snaží evokovat v posluchači jisté (obecně sdílené) stanovisko týkající se objektů, ke kterým se referuje jmennou frází:

"The very form of the sentence - a nominal tautology - signals that speaker intends to convey the belief that the participants share a view towards some aspect of the objects

⁶²FRASER, B.: Motor oil is motor oil: An account of English nominal tautologies. *Journal of Pragmatics*, 12, 1988, s. 218.

referenced by the sentence noun phrase, and wishes to bring this belief to the hearer's awareness."⁶³.

Je však ponecháno na posluchači, aby (na základě jazykového nebo situačního kontextu) sám odvodil, který konkrétní aspekt má mluvčí na mysli, které konkrétní vlastnosti objektů se FT týká. Na jazykovém či mimojazykovém kontextu bude tedy záviset například to, zda se v případě FT *Obchod je obchod* bude jednat o krutost, nelítostnost, výnosnost, časovou náročnost, nesmlouvavost, nezábavnost apod:

a) *Obchod je obchod. Když ho chcete dělat dobře, nemůžete počítat s volnými vikendy.*

b) *Obchod je obchod. Všechny city stranou.*

c) *Obchod je obchod. Moc se při něm nezasmějete, ale zato vyděláte.*

3.2 M. Farghal

Dalším autorem neradikálního směru je Mohammed Farghal. Také on se přiklání k názoru, že FT jsou záležitostí sémantiky i pragmatiky. Na jedné straně jsou FT přístupné jisté systematizaci, neboť lze vyabstrahovat jejich jádrové významy. Na druhé straně jsou však FT na pragmatické rovině kontextově závislé.

*"In order to fully understand the machinery generating them, tautologies must be related to the context of situation where the pragmatic signification comes to play."*⁶⁴

Farghal klasifikuje tautologické (nominální i verbální) konstrukce v hovorové jordánské arabštině a vyčleňuje pět hlavních tříd, které uvádí následující tabulka:

⁶³FRASER, B.: Motor oil is motor oil: An account of English nominal tautologies. *Journal of Pragmatics*, 12, 1988, s. 218.

⁶⁴FARGHAL, M.: Colloquial Jordanian Arabic tautologies. *Journal of Pragmatics*, 17, 1992, s. 240.

1. hodnoticí tautologie - tolerance - obdiv - odsouzení	Il harb harb 'Válka je válka' hilwah hilwah 'Je neobyčejně hezká' biš'ah biš'ah 'Je mimořádně ošklivá'
2. tautologie (úplného) zobecnění	Il – banāt banāt 'Holky jsou holky'
3. fatalistické tautologie	illī-māt māt 'Kdo zemřel, zemřel'
4. tautologie povinnosti	'umm-ak 'umm-ak 'Tvá matka je tvá matka'
5. tautologie indiference	rasab rasab 'Když propadl, tak propadl'

Závislost na kontextu dokládá Farghal příkladem arabské FT „*il-walad walad*“, která odpovídá českému *Kluci jsou kluci* (nebo také *Holky jsou holky*, neboť právě v této konstrukci dochází u výrazu 'walad', který ve všech ostatních kontextech koresponduje s českým 'chlapec', k neutralizaci rodu). Výpověď *il-walad walad* může mluvčí vyslovit v různých situacích. Autor přitom připouští (a v tom se ztotožňuje s Wierzbickou), že tyto kontexty se mohou v různých kulturách lišit. To, co se kupříkladu chápe jako typické pro děti v jedné kultuře, nemusí být atributem dětského chování v kultuře druhé.

Farghal uvádí čtyři z mnoha potenciálních situací, ve kterých by se mohla výše zmíněná výpověď *il-walad walad* uplatnit (ve všech lze užít i českých tautologických ekvivalentů *Kluci jsou kluci; Holky jsou holky*):

1. chlapec/dívka křičí v přítomnosti hostů
2. chlapec/dívka si umazal/a šaty zmrzlinou
3. chlapec/dívka otevřel/a v obchodě krabici bonbónů ještě před zaplacením
4. chlapec/dívka vzal/a panenku jinému dítěti

Z tautologie *il-walad walad* lze jednoznačně vyabstrahovat její jádrový význam, který bude společný všem jejím užitím ve všech kontextech. Farghalův opis tohoto významu zní: *"Tento způsob neukázněného chování je typický pro kluky/holky a měl by být tolerován."* To, jaké konkrétní projevy jsou jako neukázněné a přitom typicky dětské chování označeny v dané situaci, je již záležitostí pragmatiky.

Výpověď *il-walad walad* však může, jak uvádí Farghal, jakožto vrchol sémanticko-pragmatických implikatur přibrat ještě implikaturu metaforickou, a to tehdy, referuje-li daná výpověď k dospělé osobě, která se chová způsobem charakteristickým pro dětský věk. Taková výpověď by potom mohla být interpretována nikoli jako výzva k toleranci, nýbrž jako výtko. Rozhodující roli při interpretaci hraje v takovém případě pragmatický význam daný kontextem. O jádrovém významu hovoří Farghal v této situaci jako o pouhém katalyzátoru:

*„Despite the fact that this implicature is related to the core signification, its totality is retrievable only from the context of situation: i.e. from the pragmatic signification. The core signification functions here only as a catalyst“.*⁶⁵

3.3 S. Okamoto

Shikeo Okamoto popisuje užití japonské FT *X wa X*, kde X představuje jmennou frázi, a porovnává ji s dvěma formálně obdobnými konstrukcemi užívanými v současné japonštině, a to s konstrukcemi *X ga X* ; *X mo X*. Okamoto poukazuje na různost jádrových významů těchto tří struktur. Zatímco *X ga X* a *X mo X* naznačují, že objekt, ke kterému se referuje výrazem X, má nějakou nežádoucí vlastnost, tautologická konstrukce *X wa X* zdůrazňuje kategorii neměnnosti nebo autonomie. K diskusi týkající se adekvátního popisu FT, především dosud sporné otázky poměru sémantiky a pragmatiky při interpretaci nominálních

⁶⁵FARGHAL, M.: Colloquial Jordanian Arabic tautologies. *Journal of Pragmatics*, 17, 1992, s. 227

FT, Okamoto říká: "*The interpretation of nominal tautologies [...] illustrates the intricate relationship between semantics and pragmatics in natural language.*"⁶⁶

Dospívá přitom k závěru, že interpretaci japonského *X wa X* lze nejlépe vysvětlit na základě jak konvenčnosti, tak i pragmatičnosti: *X wa X* má konvencionalizovaný jádrový význam, ale může evokovat též další, doplňkové významy jakožto implikatury, které jsou odvoditelné z jádrového významu konstrukce ve spojení s obecnými znalostmi o kategorii *X* a s výpovědním kontextem. Podobně jako Fraser považuje i Okamoto pro interpretaci nominálních FT oba radikální přístupy, sémantický i pragmatický, za neadekvátní.

Vedle radikálních koncepcí, které přímo odmítá jako neadekvátní a mylné, hodnotí Okamoto také některé teorie neradikálního směru. Fraserovu definici významu nominální tautologie považuje za příliš širokou, a proto aplikovatelnou i na mnohé jiné, netautologické výrazy. V souvislosti s teorií Farghalovou upozorňuje Okamoto na to, že postojové a hodnotící významy, které Farghal považuje za jádrové, jsou ve skutečnosti vysoce závislé na kontextu.

3.4 T. Autenrieth

V roce 1996 předložila Tanja Autenriethová ve studii příznačně nazvané *Tautologien sind Tautologien*⁶⁷ typologii německých FT založenou na kritériu logické formy. Autorka uvažuje o následujících formálních typech:

1. Disjunktive [$p \vee \neg p$]:

Entweder er ist zu Hause, oder er ist nicht zu Hause.

⁶⁶OKAMOTO, S.: Nominal repetitive constructions in Japanese: The 'tautology' controversy revisited. *Journal of Pragmatics*, 20, 1993, s. 433.

⁶⁷AUTENRIETH, T.: *Tautologien sind Tautologien*. In: Rolf, E. (ed.): *Pragmatik: Implikaturen und Sprechakte*. Opladen, 1997.

2. Konditionalsätze [$p \rightarrow p$]:

Wenn er zu Hause ist, dann ist er zu Hause.

3. Äquative [$a = a$]:

a) nominale Äquative

1) *Krieg ist Krieg.*

2) *Ein Kind ist ein Kind.*

3) *Kinder sind (halt) Kinder.*

4) *Die Uni ist (halt) die Uni.*

5) *Deine Kinder sind (halt) deine Kinder.*

b) adjektivische / adverbiale Äquative:

1) *Gesagt ist gesagt.*

2) *Heute ist heute.*

4. Subordinationstautologien [$p \leftarrow p$]:

1) *Es ist so, weil es so ist.*

2) *Es ist so weit, wenn es soweit ist.*

5. Relativsätze [$p \leftarrow p$]:

1) *Was ich will, das will ich.*

2) *Ich sage, was ich sage.*

T. Autenriethová uznává význam a přínosnost Griceovy teorie konverzačních implikatur pro analýzu významů FT, zároveň však zdůrazňuje nutnost přiznat jim daleko více sémantického obsahu, než činí sám Grice. Upozorňuje též na roli vlastní syntaktické struktury, významů lexikálních jednotek a znalostí světa:

*"Dabei spielen sowohl die syntaktische Struktur tautologischer Sätze als auch Bedeutungseinheiten im Lexikon und eine Theorie der Alltagskenntnis eine wichtige Rolle."*⁶⁸

3.5 C. Hagège

V souvislosti s otázkou, zda lze jazyky interpretovat v termínech, které jsou vlastní logickým systémům, nebo zda jsou jazyky na těchto systémech nezávislé, se o FT zmiňuje C. Hagège.⁶⁹ FT jsou mu dokladem toho, že ačkoli existuje jakási *'přirozená logika'*, tzn. logika přirozeného jazyka, přirozený jazyk nevytváří žádný soudržný systém omezení, a nelze jej proto redukovat na soubor logických principů.

*"Pokud by umění vyjádřit se ovládly právě logické postuláty, řada běžných formulací by působila dojemem tautologií s nulovou informační hodnotou. V dialogu jsou nicméně využívány s rozkoší. Zaznamenáváme v nich pohotové odpovědi jako 'je suis comme je suis' ('jsem, jaká jsem') a řadu přísloví: 'il faut ce qu'il faut' ('je třeba, co je třeba'); 'les affaires sont les affaires' ('byznys je byznys') (...). Tváří v tvář takovým formulacím se nemůže žádná analýza z hlediska výrokové logiky vyhnout konstatování, že jde o opakování identických členů, tedy o opakování zbytečné. Tyto formulace nehrají ovšem v dialogu ani zdaleka nevinnou roli. Zvláště silně totiž zdůrazňují určitý aspekt přesně definované situace, s níž jsou spojeny referenčním zakotvením, tj. svou vazbou na přesně vymezené okolnosti rozhovoru. Z nich vyplývá velmi jasně smysl formulací, jejichž tautologická podoba klame."*⁷⁰

⁶⁸AUTENRIETH, T.: Tautologien sind Tautologien. In: Rolf, E. (ed.): Pragmatik: Implikaturen und Sprechakte. Opladen, 1997, s. 12.

⁶⁹HAGÈGE, C.: Člověk a řeč. Praha 1998.

⁷⁰HAGÈGE, C.: Člověk a řeč. Praha 1998, s. 153 – 154.

Griceovu teorii kooperačního principu, doplněnou myšlenkami Levinsonovými a Leechovými⁷¹ lze považovat za vhodné východisko pro popis FT a vysvětlení principu jejich interpretace a způsobů fungování v řeči. Z koncepcí těchto autorů vycházejí proto i úvahy v této práci. Ve shodě s Gricem uvažuji v pojmech a termínech kooperační princip a maxima kvantity a rozlišuji mezi informativností na rovině doslovně řečeného a informativností na rovině implikovaného. Informativnost, tedy míra a typ informace, kterou výpověď zprostředkovává, je také výchozím kritériem zde prezentované typologie FT v češtině. Není však kritériem jediným. Vedle pragmatických hledisek uvažuji i hlediska sémantická. Jednotlivé typy FT jsou vymezeny na základě kombinace jádrového významu (sémantiky) a jádrové funkce (pragmatiky).

4. Formální tautologie v české lingvistice

V české lingvistice se významu a uplatnění FT v mezilidské komunikaci dosud věnovala jen velmi malá pozornost. Soustavný výklad FT v češtině dosud prezentován nebyl, sporadicky se setkáváme pouze s krátkými připomínkami na toto téma.⁷²

V souvislosti s definicí pojmu věta, konkrétněji s vymezením dvou aspektů věty – její gramatické a významové správnosti – o podstatě FT krátce pojednal P. Karlík⁷³. O tautologiích jako o sémanticky specifickém typu vět hovoří autor v rámci výkladu o větách negramatických (*Já neumět mluvit dobře česky*) a sémanticky nesprávných (*Auto řídí šoféra*), jejichž význam odporuje našim zkušenostem a představám o světě⁷⁴. Ve shodě s řadou jiných

⁷¹ G. N. LEECH (LEECH, G. N.: *Principles of Pragmatics*, London - New York 1983) formuloval další komunikační principy, mezi nimi především princip ironie a princip zdvořilosti. Bude o nich pojednáno dále v rámci výkladů o sémanticko-pragmatických typech FT.

⁷² Několik studií věnovaných FT v češtině publikovala časopisecky nebo ve sbornících autorka této práce (BÁRTOVÁ, 2001a, BÁRTOVÁ, 2001b, BÁRTOVÁ, 2001c, BÍLKOVÁ, 2003).

⁷³ GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.

⁷⁴ F. KOPEČNÝ hovoří v této souvislosti o „větách vadných formálně“ a „větách vadných obsahově“. (KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha 1962, s. 19.)

lingvistů považuje Karlík každou větu, které rodilí mluvčí mohou rozumět a kterou jsou schopni interpretovat, za sémanticky správnou. Věty vyjadřující tautologie (stejně jako věty vyjadřující kontradikce) charakterizuje jako "z významového hlediska na první pohled nenormální / absurdní věty", kterým je ovšem možné rozumět a které "jsou dobře interpretovatelné nikoli jako nenormální / absurdní."⁷⁵ Jednoznačně je tedy řadí mezi věty sémanticky správné. Postup, kterým recipient FT interpretuje, tzn. odvozuje z jejich doslovného významu význam intendovaný, Karlík objasňuje pomocí komunikačního principu kooperace: "Jestliže adresát interpretuje tautologii, přesněji řečeno větu vyjadřující tautologii (např. *Pivo je pivo*), uvažuje asi takto: Mluvčí musí mít nějaký důvod, aby mi říkal něco, o čem ví, že já vím, že je to (logicky nutně) pravda, tj. neexistuje svět, v němž by *Pivo je pivo* mohlo být buď pravda, nebo nepravda. Jedná-li mluvčí podle kooperačního principu, porušil by totiž pronesením věty *Pivo je pivo* maximu kvantity. Konflikt stoupto maximou, do něhož se pronesením věty vyjadřující tautologii mluvčí dostává, startuje tedy u adresáta její reinterpetaci, založenou právě na předpokladu respektování maxim kooperačního jednání ze strany mluvčího. Pro adresáta to znamená: Musím tedy tento důvod, tj. co tím, co mluvčí říká, chce ve skutečnosti říct, i na základě znalostí komunikační situace najít. Konkrétní interpretace naší věty *Pivo je pivo* může být samozřejmě kontext od kontextu různá, nejpravděpodobnější je ale ta, že mluvčí chtěl říct něco velmi blízkého tomu, že *pivo je nejlepší nápoj*".⁷⁶

Kooperační princip a mechanismus reinterpetace jako potenciální východisko lingvistické interpretace vět obsahujících tautologii zmínil, s odkazem na P. Karlíka, také J. Štěpán.⁷⁷ O jednom typu FT krátce pojednala E. Macháčková. Připomněla, že v tautologických souvětích s vedlejší větou předmětnou (*Udělal jsem to, co jsem udělal*), příslovecnou způsobovou (*Dopadlo to tak, jak to dopadlo*) a přísudkovou (*Je tedy devizový*

⁷⁵GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 19.

⁷⁶GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 19.

⁷⁷Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, s. 478.

kurs takový, jaký je) nepřináší věta závislá žádnou novou informací, pouze opakuje to, co bylo řečeno ve větě řídící. "Předpokládá se, že čtenář nebo posluchač je dobře informován, že mu jsou skutečnosti náležitě známy"⁷⁸. Uvedené FT považuje autorka za doklad toho, že se v publicistických textech často prezentují informace bez hodnoticích výrazů. "Čtenáři se poskytuje prostor k tomu, aby si sám zvolil interpretaci smyslu dané věty".⁷⁹ Zároveň je však zdůrazněna implicitní přítomnost určitého postoje mluvčího a tento postoj je specifikován jako převážně (i když ne vždy) záporný: "Většinou se naznačuje, že se děje nebo stalo něco nepřiliš příjemného, s čím se musíme smířit, protože se na tom nedá nic změnit."⁸⁰ Tentýž typ FT jako Macháčková popisují také M. Grepl a P. Karlík, a to v rámci výkladu o vedlejších větách způsobových uvozených spojkou *jak*: "Zvláštní typ představují věty s 'jak', které sice způsob vyjadřují přímo, ale tak, že jen opakují to, co bylo řečeno v hlavní větě, a nepřinášejí tedy žádnou novou informaci. Mají tu vlastnost, že umožňují autorovi způsob nspecifikovat a nechat na adresátovi, aby ho na základě svých znalostí a postojů sám interpretoval. Často se jimi ovšem nepřímo vyjadřuje, že způsob realizace děje mluvčí považuje za špatný. Stejnou povahu mají i podmětne a předmětne věty typu: *Napadlo mě, co mě napadlo; Řekl jsem, co jsem řekl.*"⁸¹

Negativní hodnocení konstatovaného jevu či stavu implicitně přítomné vtautologické výpovědi předpokládá také D. Šlosar. FT typu *Pan ředitel je, jaký je* považuje za "vítaný prostředek alibismu: jeho autor vlastně netvrdí nic kritického, není za svůj výrok napadnutelný."⁸² J. Hlavsová připomněla v rámci výkladu o politické frazeologii⁸³ některé kalky z anglické publicistiky a mezi nimi uvedla též FT typu *Přikázal, jak přikázal; Dopadlo to, jak dopadlo; Rozhodl, jak rozhodl*. Velmi negativní postoj k užívání takových výpovědí

⁷⁸MACHÁČKOVÁ, E.: Dopadalo to, jak to dopadlo. *Naše řeč*, 76, 1993, s. 112.

⁷⁹MACHÁČKOVÁ, E.: Dopadalo to, jak to dopadlo. *Naše řeč*, 76, 1993, s. 112.

⁸⁰MACHÁČKOVÁ, E.: Dopadalo to, jak to dopadlo. *Naše řeč*, 76, 1993, s. 112.

⁸¹GREPL, M. - KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998, s. 278.

⁸²ŠLOSAR, D.: *Je, jaký je*. Host, 2002, č. 5, s. 15.

⁸³HLAVSOVÁ, J.: *Jazyk politiky*. In.: Daneš, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997, s. 30.

zaujal V. Just. Výpověď tohoto typu chápe jako pouhou floskuli, prázdnou frázi, která jen *"elegantně maskuje nejistotu nebo úplnou nevědomost mluvčího (píšícího) o dané události."*⁸⁴ Z. Hubálek mluví v této souvislosti dokonce o jazykových spamech⁸⁵. F. Daneš naproti tomu přiznává tomuto typu FT jistou míru opodstatněnosti, když říká: *"Protože mluvčí ví, že výsledný stav, o němž je řeč, je posluchačům už známý, není zapotřebí ho v promluvě opakovat, stačí jen poukázat na něj obratem tak, jak."*⁸⁶ Také M. Jelínek považuje FT za funkční jazykové struktury, formálně utvořené podle systémových syntaktických pravidel, jimiž mluvčí vyjadřuje, i když pouze implicitně, postoj ke sdělované skutečnosti. *"Souhlasím s tím, že taková vyjádření jsou nepřesná a že ponechávají příliš velké pole pro čtenářskou interpretaci. Ano, můžeme i říct, že se autor dopouští jisté pohodlnosti, při níž se specifikace informace přenechává čtenáři. Ale nemůžeme tvrdit, že souvětí, o nichž pojednáváme, jsou nesrozumitelná. Kontext sdostatek jejich význam určuje."*⁸⁷

Ačkoli se názory na funkčnost FT v českém lingvistickém kontextu do jisté míry liší, lze říci, že převažuje spíše negativní postoj k užívání FT v řeči, a to nejen v lingvistické literatuře, ale i u mluvčích-nelingvistů. Jak vyplývá z názorů citovaných M. Jelínkem⁸⁸, nelingvistická veřejnost vnímá FT jako doklad autorské lenosti, zbytečné plýtvání slovy či jako důsledek absence 'proste logiky'. To souvisí s tím, že je větš pozornost věnována pouze jednomu typu FT, typu *Dopadlo to, jak to dopadlo*, který je spojován primárně s politickým diskursem a bývá vnímán jako únikový manévr. V následujících kapitolách, zvláště pak v rámci sémanticko-pragmatické typologie upozorním na další výrazné typy tautologických

⁸⁴ JUST, V.: Slovník floskulí (Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, hantýrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy). Praha 2003.

⁸⁵ HUBÁLEK, Z.: Spamie. Literárky v síti, 15. 12. 2005. <http://www.literarky.cz>.

⁸⁶ DANEŠ, F.: Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Academia, Praha 1997, s. 22.

⁸⁷ JELÍNEK, M.: Usnesli se tak, jak se usnesli. Nedělní Lidové noviny, 5. 2. 1994, s. 8.

⁸⁸ JELÍNEK, M.: Usnesli se tak, jak se usnesli. Nedělní Lidové noviny, 5. 2. 1994, s. 8.

vět a pokusím se ukázat, že ne každé užití FT v řeči je odsouzeníhodné, že ne každá FT je pouze bezobsažná, nic neříkající fráze, které je třeba se vyvarovat.

III. TYPOLOGIE FORMÁLNÍCH TAUTOLOGIÍ V ČEŠTINĚ

Základním kritériem zde prezentované **logicko-syntaktické typologie** FT je jejich logická forma. Z ní vycházím již při definování pojmu *formální tautologie* a při vymezení příslušné třídy vět. Případné podtypy v rámci jedné logickoformální třídy jsou dále vymezeny na základě kritérií syntaktických. **Sémanticko-pragmatická typologie** se týká nejen významových složek kognitivních (tj. propozičního obsahu a jeho modifikací), ale také (a můžeme říci především) složek komunikačně-pragmatických, daných situací promluvy a vztahem mluvčího k obsahu řeči, ke sdělované skutečnosti, resp. k partnerovi komunikace a komunikační situaci samé.

1. Logicko-syntaktická typologie formálních tautologií

Propozice, které jsou v každém možném světě a v každém časovém okamžiku a priori pravdivé, tedy propozice tautologické, lze vyjádřit strukturně různými způsoby: buď výrokem jednoduchým, z hlediska syntaktického odpovídajícím struktuře označované jako věta jednoduchá (*Osud je osud*), nebo složeným, tj. syntaktickou strukturou v lingvistice tradičně označovanou jako souvětí, a to se spojením koordinačním (tzv. souvětí souřadné; *Bud' přijde, nebo nepřijde*) nebo subordinačním (tzv. souvětí pořadné; *Až přijde, tak přijde*).

1.1 FT nominální

Pro označení FT ve formě věty jednoduché přejímám termín A. Wierzbické⁸⁹ FT *nominální*. Jedná se o výpovědi vyjadřující identitu pojmů vyjádřených syntaktickým substantivem. Tím je zpravidla morfologické substantivum v nominativní formě (*Osud je*

⁸⁹ WIERZBICKA, A.: Boys will be boys: 'Radical semantics' vs. 'radical pragmatics'. *Language*, 63, 1987, s. 95 – 114.

osud; Karlova univerzita je Karlova univerzita; Máma je máma), výjimečně se však může ve struktuře nominální FT objevit i výraz povahy zájmené, příslovecné nebo částicové (*Já jsem já; Doma je doma; Asi je asi; Ne je ne*).

Struktura nominálních FT odpovídá větnému vzorci $S_{nom} - Vf_{být} - S_{nom}$. Toto obecné schéma zachycuje strukturu nejen nominálních FT, ale všech tzv. identifikačních propozic, jejichž podstatou je vztah totožnosti mezi participanty. Základní formou substantiv v identifikačních propozicích je forma nominativní. Čím vzdálenější je propozice významu identity (ve smyslu ztotožnění) a naopak bližší významu kvalifikačnímu, tím pravděpodobnější je možnost užití tvaru nominativního i instrumentálního.⁹⁰ U triviálních identifikačních vět, u vět typu A je A, tedy u nominálních tautologií je nominativ obligatorní nejen v levovalenční pozici, ale i v pozici pravovalenční. Instrumentál v nominálních tautologiích nominativu nekonkuruje. Zatímco u netriviálních identifikačních vět (*Alena je nejmladší zákyňe naší třídy*) je v predikativní pozici běžná i forma instrumentální (*Alena je nejmladší zákyňe naší třídy*), u nominálních FT je jedinou výrazovou formou forma nominativní (*Alena je Alena* / ale nikoli: **Alena je Alenou*). Obligatornost nominativu v nominálních FT svědčí o identifikačním, nikoli kvalifikačním významu propozic, které tyto věty vyjadřují. Identifikačně-kvalifikační význam a konkurence nominativu a instrumentálu v některých identifikačních větách netriviálních (*Praha je hlavní město / hlavním městem České republiky*) umožňují uvažovat u tohoto typu vět o verbonominálním predikátu a určit jednoznačně pozici subjektovou a pozici predikativní. U FT typu A je A je sice také běžné

⁹⁰ V souvislosti se strukturou 'subjekt – verbonominální predikát' se v logice relací uvažuje o třech logických vztazích, a to členství ve třídě, inkluzi tříd a vztahu totožnosti (identity). Různost těchto vztahů se v jazyce neodlišuje na relátoru být, nýbrž alespoň částečně pádovou formou predikačního jména. Se vztahem identity (prostého ztotožnění) je spojována forma nominativní. (srov.: ULIČNÝ, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Praha 2000, s. 108 – 135.) Také F. Štícha konstatuje, že užitím nominativu se obsahy substantiv v predikačním vztahu v širokém smyslu ztotožňují, zatímco užitím instrumentálu se kvalifikuje. (ŠTÍCHA, F.: Současný český jazyk. Význam a konkurence v syntaxi. Praha 1989, s. 37.) Štícha považuje komunikativní pojmové ztotožnění dvou hodnotových entit označených podmětovým a přísudkovým substantivem za obecnou sémantickou funkci přísudkového nominativu. (ŠTÍCHA, F.: Nominativ a instrumentál predikátového substantiva v současné češtině: sonda do korpusu. Slovo a slovesnost, 65, 2004, s. 121.)

chápat iniciální pozici (první pozici S_{nom}) jako subjektovou, oba aktanty jsou však totožné, vzájemně zaměnitelné⁹¹, a predikační vztah je proto nejednoznačný.⁹²

P. Karlík⁹³ vymezil identitu jako jednu z tzv. elementárních větných struktur. Jeho sémantická typologie počítá s devíti typy elementárních větných struktur (vedle identity se jedná o existenci, vlastnost, přináležitost, polohu, lokalizaci, kvantitu, korelaci a proces). Elementární větnou strukturu označovanou jako 'identita' definuje Karlík jako strukturu založenou na elementárním stavovém predikátoru *být*, který ve svém intenčním poli implikuje dva substanční aktanty a konstruuje větné struktury $S_{nom} - PRED_{Vf} - S_{nom}$. Sémantiku identifikačních struktur objasňuje Karlík následovně:

*"Tyto větné struktury vyjadřují, že referentem výrazu x v první pozici S_{nom} a referentem výrazu y ve druhé pozici S_{nom} je tentýž fyzikální objekt (osoba, zvíře, věc) nebo místo."*⁹⁴

Za podstatný rys těchto větných struktur považuje autor to, že obligatorní pozice aktantů jsou vzájemně zaměnitelné. Projeví se to však pouze v jejich pořadí, neboť obě mají stejnou formu, a to nominativní. Z tohoto důvodu jsou i sémantické role obou aktantů těžko postižitelné, stejně jako je obtížné popsat a pojmenovat samy valenční pozice těchto aktantů.⁹⁵

Nominální FT lze tedy chápat jako krajní typ tzv. identifikačních vět, v nichž je v obou valenčních pozicích predikátu 'být' též výraz, a to vždy pouze v nominativní formě.

⁹¹ Kritériem identity jmen je možnost jejich vzájemné zaměnitelnosti v rámci věty při zachování její pravdivostní hodnoty. Hovoří se o testu *salva veritate*.

⁹² Jak píše O. Uličný, při jistém lexikálním obsazení struktury $S - Cop - P$ může v případě vztahu identity dojít „k zatemnění vztahu S a P a k jeho neutralizaci“. (ULIČNÝ, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Praha 2000, s. 112.) K. Berka je dokonce toho názoru, že v takových případech „net nikakogo smysla govoriť o sub'jekte i predikate (s lingvističeskoj, a ne psihologičeskoj točki zrenija)“. (BERKA, K.: Funkcii glagola „být“ s točki zrenija sovremennoj formal'noj logiki. In: Logiko – grammatičeskie očerki. Moskva 1961, s. 160 – 180. Zde podle ULIČNÝ, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Praha 2000, s. 112.)

⁹³ GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998.

⁹⁴ GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 58.

⁹⁵ První pozici S_{nom} chápe Karlík jako pozici subjektovou a argumentuje poměrně výraznou tendencí vyjadřovat větné téma (to, o čem se mluví, a co tedy stojí v iniciální pozici) v syntaktické pozici podmětu. Pro druhou pozici S_{nom} nabízí obecné označení komplement. (GREPL, M. - KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 58.)

1.2 FT verbální

Všechny ostatní typy FT označuji jako FT verbální, a to proto, že opakujícími se výrazy, které jsou podstatou tautologické formy, jsou zde na rozdíl od FT nominálních výrazy slovesné. Jedná se o výroky složené, resp. o souvětne struktury o dvou větách.

1.2.1 FT identifikační

Prvním typem verbálních FT jsou souvětne výpovědi ve formě $p = p$. Výpovědi se tvrdí, že pojem je identický sám se sebou (podobně jako u FT nominálních). V rámci verbálních identifikačních FT lze vyčlenit následující podtypy.

1.2.1.1 FT **substanční** mají souvětne formu, a to buď se vztažnou vedlejší větou podmětnou (*Kdo přijde, ten přijde; Co vyroste, to vyroste*), nebo se vztažnou vedlejší větou předmětnou, která je realizací popisně pojmenovací propozice (*Co uvaříš, to uvaříš; Zvolili toho, koho zvolili; Komu to dáš, tomu to dáš*). Výpovědi prvního typu nazývám FT **subjektové**, pro výpovědi typu 2 volím odpovídající termín FT **objektové**. Závislé věty, ať podmětné nebo předmětné, jsou uvozeny relativy *kdo, co*, často se pojí ještě se zájmennými výrazy *ten, to* obsaženými ve větě řídící, ty však mohou být i vynechány (*Kdo přijde, přijde; Co se stane, stane se*). Pravidla stanovující obligatornost či fakultativnost opěrných zájmen se neliší od pravidel uplatňovaných u ostatních typů souvětí se vztažnými větami subjektovými a objektovými.

1.2.1.2 FT **temporální** mají souvětne formu s vedlejší větou časovou připojenou spojkou *až*. V časových větách obecně vzato vyjadřuje spojka *až* současnost či nesoučasnost dějů v budoucnosti. V temporálních FT slouží k vyjádření identity časových okamžiků: *Až přijde, tak přijde; Až se vrátíš, tak se vrátíš; Až to dodělám, tak to dodělám*.

1.2.1.3 Do třetí skupiny identifikačních FT řadím tautologické výpovědi ve formě souvětí s vedlejší větou adverbialní s významem místním a nazývám je FT **lokální**. Vedlejší věty jsou uvozeny vztahnými adverbii *kde, kam, kudy, odkud*, doplněnými adverbialními výrazy *tady, tu, tam, tudy* ve větě řídící: *Kam to postavíš, tam to postavíš; Kudy pojedem, tudy pojedem; Kde to sehnali, tam to sehnali*.

1.2.1.4 Čtvrtým podtypem identifikačních FT jsou tzv. FT **modální**. Jedná se o struktury tradičně označované jako souvětí s vedlejší větou příslovečnou způsobovou uvozenou vztahným příslovcem 'jak'. V netautologických větách se příslovce 'jak' užívá zpravidla k přímému vyjádření způsobu, jakým se realizuje děj vyjádřený ve větě řídící. Jedná se často o vyjádření adekvátnosti způsobu realizace děje, o hodnocení jeho správnosti či přiměřenosti (*Choval se, jak se sluší a patří; Jedná tak, jak se od ní očekává*), resp. o hodnocení konatelovy snahy, výkonu, schopností apod. (*Hrál, jak nejlépe uměl; Utíkala, jak nejrychleji mohla*). Modální FT si však zachovávají pouze formu těchto hodnotících způsobových výpovědí: *Předseda jednal, jak jednal; Jak jsem to napsal, tak jsem to napsal; Rada rozhodla, jak rozhodla*. Vedlejší věta ve skutečnosti neobjasňuje, jakým způsobem děj probíhal (probíhá, bude probíhat), pouze opakuje to, co sděluje věta řídící.

1.2.1.5 **Kvalifikační** FT se vyskytují ve formě souvětí buď s vedlejší větou přívlastkovou (*Odvedli takovou práci, jakou odvedli; Vybral si takovou školu, jakou si vybral*), nebo s vedlejší větou přísudkovou (*Jsem, jaký jsem; Výsledky jsou takové, jaké jsou; Náš táta byl takový, jaký byl*). Pro pojmenování prvního typu volím termín FT **atributivní**, typ druhý označuji jako FT **predikativní**.

1.2.2 FT implikační

Druhým typem verbálních FT jsou výpovědi ve formě logické věty o implikaci: *Když nepřijde, tak nepřijde, Když nechceš, tak nechceš*. Výrok (p) implikuje sebe sama: jestliže p, potom p ($p \rightarrow p$). Tento typ tautologických vět proto označuji jako *verbální FT implikační*. V syntaktických výkladech se pro pojmenování těchto konstrukcí užívá zpravidla termínu podmínkové souvětí, event. souvětí s vedlejší větou podmínkovou. V Mluvnici češtiny je podmínkový vztah definován jako *"taková závislost, že realizace faktu propozice ve větě nadřazené je možná, popř. žádoucí jen tehdy, byl-li (bude-li) realizován též fakt propozice věty podřazené."*⁹⁶ V případě výpovědí typu *Když přijde, tak přijde* jsou fakty obou propozic totožné a jedna skutečnost je tedy prezentována jako svá vlastní podmínka.

Vzhledem k tomu, že jsou FT charakteristické spíše pro řeč mluvenou, je obvyklou spojkou v implikačních FT spojka *když*. Spojky *jestliže* a *-li* však nejsou principiálně vyloučené: *Jestliže to nestihneme, tak to nestihneme. Nechceš-li, nechceš*.

1.2.3 FT disjunktivní

Jako třetí typ verbálních FT lze vyčlenit výpovědi ve formě výroku o vyloučení třetího: *Buď přijde, nebo nepřijde; Stihneme to, nebo to nestihneme*. Vzhledem k tomu, že se z hlediska formální výrokové logiky jedná o tzv. exklusivní disjunkci: buď p, nebo non-p, volím pro označení tohoto větného typu termín *verbální FT disjunktivní*. V rámci klasické syntaktické terminologie se hovoří zpravidla o souřadném souvětí vylučovacím, disjunktivním, event. alternativním.

Druhá věta, připojená spojkou *nebo*, může být plně realizována, tzn. predikátový výraz první věty je ve druhé větě negován zápornou předponou *ne* (*Buď se vrátí, nebo se nevrátí*). Predikátový výraz druhé věty však lze také eliminovat a nahradit partikulí *ne*: *Buď se vrátí, nebo ne*. Je možné také pořadí kladné a záporné věty zaměnit, takže první věta potom

⁹⁶ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 487.

obsahuje zápor, zatímco věta druhá zůstává kladná. I v takovém případě může dojít ke klizi predikátového výrazu: *Bud' to ještě neodjeli, nebo už odjeli / Bud' to ještě neodjeli, nebo už ano/ jo.*

Specifickým využitím struktury disjunktivní tautologie jsou následující konstrukce:

A) Bud' už odjeli, a to bychom jim museli ten balíček poslat poštou, a nebo ještě neodjeli, a pak by bylo určitě lepší zkusit je ještě chytit doma.

B) Bud' to prozradil, a potom je to teda vážně idiot, a nebo to neprozradil, a pak se to museli dozvědět jedině od někoho z práce.

Výše uvedené výpovědi mají tautologickou kostru: *bud' ano, nebo ne: Bud' to prozradil, nebo to neprozradil; Bud' už odjeli, nebo ještě neodjeli.* Na ní však závisí další věty, které nesou nové informace, a to informace netriviální, a výpovědi jako celek tím charakteristické rysy formálních tautologií víceméně ztrácejí. Zatímco příslušnou FT *Bud' už odjeli, nebo ještě neodjeli* bychom interpretovali pravděpodobně jako výraz lhostejnosti mluvčího k uvažovanému faktu, výpověď A) signalizuje naopak jeho zájem dozvědět se, která ze dvou možných situací nastala, a na základě této informace zvolit optimální řešení problému. Autor výpovědi A) sice tvrdí, že může platit jedna ze dvou protikladných alternativ, důležitější než samo konstatování neexistence třetí možnosti je zde však uvedení důsledků, které s sebou jednotlivé situace nesou. Zatímco autor tautologické výpovědi považuje to, která z možností je pravdivá, za nedůležité, nepodstatné, mluvčí, který pronesl výpověď A), jednotlivé možnosti naopak důkladně zvažuje. Výpověď A) budeme chápat jako uvedení alternativ s návrhem dalšího postupu, zatímco nejpravděpodobnější interpretací příslušné FT bude tvrzení irelevance daného faktu.

Bezkonkurenčně nejčastějším formálním typem FT v češtině jsou FT nominální. Forma A je A umožňuje největší počet lexikálních variant, přičemž výpovědi s touto formou mají až neuvěřitelně vysoký funkční potenciál. V poslední době se však zvyšuje i obliba verbálních FT modálních a kvalifikačních, a to ne pouze v politickém diskursu, s kterým bývají často spojovány (*Pan ministr jednal, jak jednal; Volební výsledky jsou takové, jaké jsou*), ale i v běžné neoficiální komunikaci.

Jednotlivé logicko-syntaktické typy formálních tautologií v češtině shrnuje následující tabulka.

Tab. 1: Logicko-syntaktická typologie formálních tautologií v češtině

formální tautologie					
nominální				$S_{nom} - Vf_{byt} - S_{nom}$	<i>Rozkaz je rozkaz</i>
verbální	identifikační	substanční	subjektové	$kdo/co_{nom} - Vf \text{ ---}$ $(ten/to_{nom}) - Vf$	<i>Kdo přijde,</i> <i>ten přijde</i>
			objektové	$(S) - Vf - kdo/co_{gen-ins} \text{ ---}$ $(S) - Vf - (ten/to_{gen-ins})$	<i>Co uvaříš, to uvaříš</i>
		temporální		$až - (S_{nom}) - Vf \text{ --- (tak) -}$ $(S_{nom}) - Vf$	<i>Až přijdeš,</i> <i>tak přijdeš</i>
		lokální		$kde/kam/kudy/odkud -$ $(S_{nom}) - Vf - (S_{gen-ins}) \text{ ---}$ $(tam/tudy/odtud) - (S_{nom}) -$ $- (S_{gen-ins}) - Vf$	<i>Kam to</i> <i>položíš, tam</i> <i>to položíš</i>
		modální		$jak - (S_{nom}) - Vf \text{ --- (tak) -}$ $(S_{nom}) - Vf$	<i>Jak</i> <i>odpověděl,</i> <i>tak</i> <i>odpověděl</i>
		kvalifikační	predikativní	$(S) - Vf_{byt} \text{ --- jaký} - Vf_{byt}$	<i>Je, jaký je</i>
			atributivní	$(S) - Vf - S_{nom-ins} \text{ ---}$ $jaký_{nom-ins} - (S) - Vf$	<i>Odevzdal</i> <i>takovou</i> <i>práci, jakou</i> <i>odevzdal</i>
	implikační			$jestliže/když - (S_{nom}) - Vf$ $\text{--- (tak) - (S}_{nom}) - Vf$	<i>Když musíš,</i> <i>tak musíš</i>
	disjunktivní			$(bud') - (S_{nom}) - Vf \text{ ---}$ $nebo (S_{nom}) - Vf$	<i>Bud' přijde,</i> <i>nebo</i> <i>nepřijde</i>

2. Sémanticko-pragmatická typologie formálních tautologií

Výchozím kritériem sémanticko-pragmatické typologie FT v češtině je informativnost, tj. míra a typ informace, kterou výpověď implikuje. Vzhledem k tomu, že na rovině explicitně řečeného (na rovině logické formy) jsou všechny FT v zásadě neinformativní, nezprostředkovávají žádnou novou informaci, která by byla posluchači / čtenáři dosud neznámá (říkají jen to, co je logicky nutně pravda), je veškerá informativnost dána intendovaným významem výpovědi. Pro všechny FT totiž platí, že **explicitní** informace, tzn. informace sdělená na rovině (explicitně) řečeného (to, co mluvčí skutečně řekl), je triviální, a tedy v podstatě nulová. (Výpověď *Praha je Praha* neříká na rovině doslovně řečeného o Praze nic jiného, než že je identická sama se sebou, výpověď *Táta buď přijde, nebo nepřijde* nevypovídá ani v nejmenším o pravděpodobnosti otcova příchodu; výpovědi *Až to dodělám, tak to dodělám* nesdělují mluvčí žádný časový údaj apod.).

Žádná reálná výpověď však nemůže být zcela neinformativní, tj. nesdělná na všech výpovědních rovinách. Naopak, každá pronesená výpověď hraje svou roli v komunikační situaci, mluvčí jí něco sděluje, předává jistou informaci, ať už jde o informaci jakéhokoli druhu: věcnou, postojovou, vztahovou, emocionální. Nejen to, co je vysloveno, ale i to, co zůstává nevysloveno, má vypovídací hodnotu. Na základě explicitně řečeného lze s pomocí mnoha mimojazykových faktorů odvodit další, netriviální informace, které výpověď zprostředkovává. Tyto **implicitní** informace, tzn. informace, které výpověď implikuje (to, co mluvčí výpovědí myslel), jsou přitom dvojího druhu:

1. Implicitní informace, kterou nazývám **sémantická**, je dána komunikačním územ a odpovídá invariantnímu intendovanému významu výpovědi. Schopnost interpretovat na základě doslovně řečeného sémantickou intendovanou informaci je součástí *jazykové*

kompetence mluvčích a je v podstatě autonomní vzhledem k jedinečnému užití v konkrétní komunikační situaci.

2. Implicitní informace **pragmatická** je naopak dána vztahem výpovědi ke komunikační situaci. Recipient ji musí z doslovně řečeného (na základě kontextu, komunikační situace a znalostí světa) sám odvodit, což je součástí jeho kompetence *komunikační*.

Pro ilustraci uvedu příklady dvou komunikačních situací, v nichž se uplatní dva odlišné typy tautologických výpovědí, definované na základě kritéria informativnosti.

SITUACE I

Žena (A) s malým dítětem navštíví svou přítelkyni (B). Všichni tři sedí v obývacím pokoji, ženy pijí kávu a povídají si. Chlapec se nečekaně rozběhne a zavadí o šálek skávou. Ten spadne na zem a rozbije se, nedopitá káva se vylije na koberec.

A: *Mišo, proboha, co děláš, ty nemešlo, podívej se, cos udělal. No, je to všechno na koberci, Kláro, prosím tě, promiň.*

B: *To nic, to se vyčistí. Ten hrnek stejně za nic nestál, fakt, to je dobrý.*

A: *Ty seš ale trdlo pomatený, to svět neviděl.*

B: *Ale Ivo, nech ho, nemůže za to, děti jsou děti.*

1. explicitní informace: 0

2. implicitní informace

2.1 sémantická: děti mají dětské vlastnosti; děti jsou jiné než dospělí

2.2 pragmatická: Míša je dítě, a proto je zbrklý, neposedný a neopatrný jako jiné děti; nemůže za to, že shodil hrníček s kávou, je to jen důsledek jeho dětského chování, nezlob se na něj, buď shovívavá jako já

SITUACE II

Manžel (C) si vezme kabát a oznámí manželce (D), že jde ven.

D: *V kolik přijdeš?*

C: *Až přijdu, tak přijdu.*

1. explicitní informace: 0

2. implicitní informace:

2.1 sémantická: 0

2.2 pragmatická: to je moje věc; přijdu, až budu chtít; nevím, kdy přijdu

Záměrně se vyhýbám pojmu a termínu *význam*. Vzhledem k tomu, že mi jde v první řadě o to, co *nového* mluvčí svému komunikačnímu partnerovi sdělí, o jakou novou informaci obohatí jeho vědomí, dávám přednost pojmům a termínům **explicitní a implicitní informace**. Nedomnívám se, že by kupříkladu výpověď *Až přijdu, tak přijdu* měla nulový sémantický význam. Nezprostředkuje však žádnou (netriviální) sémantickou informaci chápanou v tom smyslu, jak byla definována výše: tazatel nezíská informaci, o kterou žádal, není mu sdělen žádný, ani velmi přibližný časový údaj, který byl předmětem jeho otázky.⁹⁷

Na základě kritéria informativnosti lze uvažovat o dvou typech FT: sémantických (viz výše situace I) a pragmatických (viz výše situace II).

⁹⁷ Mluvčí pouze potvrzuje presupozici tazatelovy otázky, a to skutečnost, že vůbec přijde.

2.1 Formální tautologie sémantické

Sémantické FT jsou z hlediska míry zprostředkované informace víceméně rovnocenné s výpověďmi netautologickými, daná informace však není vyjádřena explicitně, je výpovědí pouze implikována a příjemce ji musí zdoslovně řečeného odvodit. Intendovanou sémantickou informací, kterou výpověď takovýmto způsobem zprostředkovává, lze následně vyjádřit (i když vzhledem k velmi sporné existenci totální synonymie vždy s jistým významovým posunem) i větami či nevětnými výrazy netriviálními.

Srovnejme následující čtyři výpovědní dvojice.

- A) *Osud je osud.*
- A¹) *Osudu neujdeš.*
- B) *Co je moc, to je moc.*
- B¹) *Toto už bylo moc.*
- C) *Přátelství je přátelství a láska je láska.*
- C¹) *Přátelství a láska jsou dvě různé věci.*
- D) *Komu to dáš, tomu to dáš.*
- D¹) *Je mi jedno, komu to dáš.*

Ačkoli nelze mluvit jednoznačně o vztahu synonymie, neboť dvě odlišné výrazové formy téhož funkčního jazykového systému nikdy nemohou mít stejný význam, jistě si lze představit takový kontext, ve kterém jsou odpovídající indexovaná a neindexovaná výpověď vzájemně zaměnitelné beze změny smyslu promluvy, a především beze změny intence mluvčího.

Konkrétní interpretace sémantické FT je vždy závislá na konsituaci v širokém slova smyslu. Případy, kdy je FT natolik významově a funkčně ustálená, že její interpretace se zdá být vzhledem ke kontextu autonomní, jsou ojedinělé a týkají se pouze takových vět, kterým lze přiznat vysokou míru idiomatičnosti a které se již tradičně řadí k větným frazémům: *Rozkaz je rozkaz, Komu čest, tomu čest, Co se stalo, stalo se, Jistota je jistota* ad.⁹⁸ Srovnajme významy jednotlivých výpovědních realizací věty *Rozkaz je rozkaz* v následujících textech:

A) *"Tak, hoši, na hlídku musíme." - "Ale dyť je to hloupost," řekl Benno. - "Ne, ne, pane Mánes. To je věc pořádku." - "Ale nač máme hlídkovat, když jedou Rusové." - "Rozkaz je rozkaz, pane Mánes. Jsme na vojně." - "Dobře. Ale rozkazy nemaj bejt pitomý," řekl Benno otráveně. - "Vojínovou povinností je plnit rozkazy," řekl doktor Bohadlo a pak povídal ke všem: "Půjdeme, hoši."⁹⁹*

B) *Lidé, kteří spoluvytvářejí totalitní systémy dvacátého století, si osvojili celou škálu působivých a důvěryhodných omluv pro svou spoluvinu. Nic jsme nevěděli, říkají, byli jsme oklamáni, co jsme mohli dělat? A teroristé odmítají jakýkoli stín obvinění slovy: Rozkaz je rozkaz, nezbylo mi než uposlechnout.¹⁰⁰*

C) *Masaryk těžce nesl to, že se nemohl vrátit z Moskvy přímo do Československa. Bylo ovšem nutno, aby někdo dojel do San Francisca na konferenci o Chartě Spojených národů, a tak se opět podvolil vyplnit vakuum, přestože mu srdce krvácelo. "Záviděl jsme Benešovi a nové vládě," říká v rozhlasu 11. dubna, "že už jedou domů, ale rozkaz je rozkaz – tak jedu*

⁹⁸ O idiomatičnosti FT bude pojednáno více v kapitole *Sémantická a komunikační specifika formálních tautologií* (s. 135 - 155).

⁹⁹ ŠKVORECKÝ, J.: *Zbabělci*. Československý spisovatel, Praha 1958, s. 266.

¹⁰⁰ RAVIK, S.: *Totální krize (a prostor pro naději?)* Praha 1992, s. 58.

do Kalifornie, kde možná budu rokovat o příští světové mírové soustavě, zatímco Prahabude osvobozena, a já u toho nebudu."¹⁰¹

FT bychom v uvedených případech interpretovali asi následujícím způsobem:

- A) *Rozkaz se musí splnit, i když je hloupý*
- B) *Nejednal jsem ze své vůle, nebyla to má volba, nebylo to mé vlastní rozhodnutí*
- C) *Splnění rozkazu je nadřazeno mým přáním a citům*

Interpretace věty *Rozkaz je rozkaz* se tedy v závislosti na kontextu může v jednotlivých případech do určité míry lišit. Přesto je však věta sama nositelkou ustáleného a na kontextu víceméně nezávislého významu, řekněme *jádrového významu*, který je všem interpretacím společný: *rozkaz, ať je jakýkoli, se musí splnit vždy a za každou cenu*.

Podobně jako o jádrovém významu věty bychom mohli uvažovat také o jakési *jádrové funkci* výpovědi. Ve výše uvedených textech má tautologie *Rozkaz je rozkaz* primárně funkci ospravedlnění či zdůvodnění jednání nějakou vyšší silou, principem, hierarchií hodnot apod.

Na základě jádrového významu a jádrové funkce lze rozlišit pět základních typů sémantických FT: **evaluativní, fatalitní, entitativní, delegační a koncedační**.

2.1.1 FT evaluativní

Mluvčí hodnotí a posuzuje to, co je předmětem řeči. Přisuzuje dané entitě vysoké či naopak nízké postavení v hierarchii hodnot, vyjadřuje své osobní sympatie či antipatie. V rámci tohoto sémanticko-pragmatického typu lze rozlišit několik podtypů.

¹⁰¹ VANĚK, V.: Jan Masaryk. Praha 1994, s. 204.

2.1.1.1 Prostřednictvím FT *glorifikačních* (*Máma je máma; Doma je doma; Svoboda je svoboda*) mluvčí referuje k tomu, co považuje za všeobecně vysoce uznávanou společenskou hodnotu. Připomíná důležitost dané entity, v kontextu bývá zdůrazněn také specifický rys nenahraditelnosti: (Babička je hodná a starostlivá, ale mámu nenahradí.) *Máma je máma.*

1. *I když většina slovenských Maďarů, včetně části ministrů, se slovensky naučila, rodný jazyk je rodný jazyk. "Blut und Boden." Útěchou Slováků může být, že jazyková hranice se na rozdíl od stavu před sto lety posunula směrem na jih. A tak i to slovenské Slovensko je dnes největší, jaké kdy za posledních několik století bylo.*¹⁰²

2. *I já jsem se odstěhovala za manželem, ne sice na druhou stranu zeměkoule, ale ze Slovenska. (...) S mámou si voláme, pišeme SMS. Tchýně i tchán jsou super, ale máma je máma.*¹⁰³

3. *"Nechci začít jinej život. Nechci opustit rodnou hroudu. Já projel svět od Ameriky k Austrálii, ale doma je doma. Doma se mluví česky. Já umím jenom česky. Vyjádřit bolest, radost, občas i někomu poradit... To bych tam nedokázal. Kdepak. Tady jsem se narodil a tady chci taky umřít."*¹⁰⁴

4. *Hlavní hrdina románu, intelektuál, řeší otázku, zda odejít do emigrace nebo se přidat ke komunismu a zůstat doma. Všechno dopadne dobře - podle tehdejších regulí: Brych se na*

¹⁰² PALATA, L.: Pawlovská, jazyková hranice a Moravské pole. Lidové noviny 27. 1. 2003, s. 8.

¹⁰³ <http://www.rodina.cz/scripts/diskuse>

¹⁰⁴ Reflex 1994, č. 9.

poslední chvíli rozhodne, že vlast je vlast a nové zřízení je správné, tudíž nestojí za to nikam utíkat.¹⁰⁵

5. *Nám dost pomohla homeopatička, jednak mu dala nějaké homeopatikum - byla to mini tabletky, na 3 měsíce a jsou i silnější i na rok. Pak ještě doporučila Biomare Immuno, je to od firmy Find club. Opravdu mu to pomohlo. (...) V tomhle se už na peníze nedívám. Zdraví je zdraví.*¹⁰⁶

6. *Adopce je sice pohodlnější, ale nikdy nevíš, kdo jsou rodiče a co z toho vyroste. Vlastní krev je vlastní krev. Zvlášť když pomalu vymíráme.*¹⁰⁷

2.1.1.2 FT glorifikačním jsou velmi blízké FT preferenční (*Léto je léto; Pivo je pivo; Hory jsou hory*). V obou případech mluvčí vysoce oceňuje to, o čem mluví. Zatímco u FT glorifikačních však jde o víceméně obecně přijaté hodnoty, u kterých se nepředpokládá opozice, v případě FT preferenčních mluvčí s jiným názorem předem počítá, resp. svou tautologickou výpověď sám staví už jako polemizující. Jinak řečeno, zatímco glorifikační FT ve formě 'x je x' vypovídá spíše něco o 'x' (*x je nejlepší, nejdůležitější, nenahraditelné*), FT preferenční je sdělením primárně o mluvčím samém, o jeho vkusu, postojích, zájmech (*Já mám nejraději x; Mně se nejvíc líbí x*). Nezřídka se objeví spolu s tautologickou výpovědí i výpověď obsahující předmět srovnání (*I zima má něco do sebe, ale léto je léto*). Glorifikační FT jsou prezentovány jakožto obecně akceptované pravdy, které mluvčí pouze připomíná nebo kterými argumentuje, a díky své nadindividuální platnosti mají povahu gnómičkových

¹⁰⁵ Lidové noviny 1999, č. 46.

¹⁰⁶ http://www.nadoma.cz/html/diskusni_forum

¹⁰⁷ <http://www.rodina.cz/scripts/diskuse>

příslaví¹⁰⁸. V preferenčních FT je implicitně přítomen zřetel mluvčího, jakési *podle mě* či *pro mě*. Preferenční FT mají proto, přizná-li se jim jistá míra idiomatičnosti, spíše povahu pořekadla.¹⁰⁹

1. *Často jim chyběl brankář, tak mu řekli, ať zůstane, až se to stávalo téměř pravidelně. Když v osm dorazil do školy, míval za sebou tři tréninky. Začalo ho to bavit. I když fotbal je fotbal a dodnes na něj nedá dopustit.*¹¹⁰

2. *Nechal jsem udělat padesát dubových sudů po pěti stech litrech. V těch se alkoholu daří lépe než ve skle. Likéry vyzrají za kratší dobu a jsou kvalitnější. Ve světě a ani u nás se už většinou dřevo nepoužívá, protože se líc skrz stěny vypařuje. Mně to ale nevadí. Dřevo je dřevo. Já tomu říkám andělská daň.*¹¹¹

3. *Ani se nedivím, že měla zima nejméně hlasů - kdo by ji mohl milovat? Je většinu dne tma nebo šero, vše je jednobarevné a ponuré (...) Ne, ne, ne, léto je léto ;o). Sníh mám ráda, stejně tak zasněženou atmosféru Vánoc, ale stačilo by to 14 dní v roce a pak by mohl být jakýsi podzim, než by přišlo na řadu LÉTO.*¹¹²

4. *Myslím, že jsem to také viděl (o dost později), ale nějak jsem se tomu nesmál - prostě kniha je kniha a tahle je prostě výborná. Často se stává, že po přenesení na plátno je výsledek rozpačitý.*¹¹³

¹⁰⁸ Někdy jsou přímo jako přísloví hodnocena (srov. výklady o idiomatičnosti FT v této práci).

¹⁰⁹ srov. slova J. MUKAŘOVSKÉHO: "Příslaví je tedy výrok autoritativní, domáhající se nadindividuální platnosti a dovolávající se jí." (MUKAŘOVSKÝ, J.: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 305.)

¹¹⁰ Reflex, 1993, č. 6.

¹¹¹ Reflex, 1994, č. 30.

¹¹² <http://www.abclinuxu.cz/ankety/nejjoblibenejsi-rocni-obdobi>

¹¹³ http://kyklop.bloguje.cz/197409_item.php

5. *Když chcete někam letět, je třeba přijít na letiště. A jak se dostat na to naše? Možností je plno. Třeba přijít pěšky. Z konečné stanice trolejbusové linky č. 12 v Božkově je to asi 35 minut, ale to se dnes moc nenosí. Modernější je kolo, to nabízí daleko více možností, třeba jak si zpestřit nedělní výlet. Ale auto je auto.¹¹⁴*

2.1.1.3 FT *pochvalné (Talent je talent; Kdo umí, umí; Komu čest, tomu čest)* mají povahu příležitostných výroků, resp. hodnotících komentářů. Mluvčí vyjadřuje osobní respekt k tomu, kdo byl v jisté situaci úspěšný, oceňuje ho a chválí.

1. *Pak jsem se tam objevoval snad každé září, a protože jsem nejezdil na Portu, udivovalo mě, jak na mě křičeli to masové "umí!". Ale proč by ne, říkal jsem si, kdo umí, ten umí, že jo. A bylo mi jedno, že takhle volali na každého.¹¹⁵*

2. *JET SET WILLY. Taková normální místnošovka, dost obtížná a zdlouhavá. Jediné, čím mě zaujala, je doprovodná skvělá hudba opět od Roba Hubbarda. Kdo umí, umí!¹¹⁶*

3. *Ani nevím, kdy jsem se pustil jeho křídla, jen jsem pojednou cítil, že letím sám. Ale ani vtu chvíli jsem se nebál. Létáte dobře, pane Ferdo. Komu čest, tomu čest, zavolal mi zdálky ještě Alfonso a já jsem mu z vděčnosti zamával jako na rozloučenou.¹¹⁷*

¹¹⁴ <http://www.akletkov.cz/index.php?txt?aeroklub>

¹¹⁵ BURIAN, J.: Je tu nějaký zavěšený kafe? Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1992.

¹¹⁶ <http://raster.infos.cz/atari/hrynej.htm>

¹¹⁷ FISCHL, V.: Strýček Bosko. Atlantis, Praha 1993.

4. *Vzhledem k tomu, že jsem studoval i strojírenství a výrobu, byl jsem doslova nadšen organizací práce a především naprostou čistotou celého provozu. To jsem zažil jen v továrně Ferrari v Maranellu, skutečně mohu srovnávat, komu čest, tomu čest.*¹¹⁸

2.1.1.4 Prostřednictvím FT *degradačních* mluvčí hodnotí předmět řeči negativně. Dává najevo, že v dané situaci neočekává či neočekával od toho, o kom (o čem) mluví (mluvčího samého nevyjímaje), nic dobrého, event. ospravedlňuje své chování vůči němu. Vychází při tom ze svých dřívějších negativních zkušeností, světového názoru, obecně sdílených hodnot či předsudků.

1. *"Koukejte se, Bellamy," řekl jsem mu, "vy jste slušný člověk, a jak se říká, gentleman. Není vám někdy proti srsti, že sloužíte něčemu, co je v podstatě nejmizernější otrokářství?" - Bellamy krčil rameny. "Mloci jsou mloci," bručel vyhýbavě. - "Před dvěma sty lety se říkalo, že Negři jsou negři." "A nebylo to pravda?" řekl Bellamy. "Šach!" Tu partii jsem prohrál.*¹¹⁹

2. *ehm sorry, sem si neuvědomil, že to hl to interpretuje (holt blbec je blbec)*¹²⁰

3. *Souhlasím s vámi. Cikáni jsou cikáni, ale nejvíc viním systém (zákony), který tuto cikánskou lumpárnu podporuje, jak v Čechách, tak i na Slovensku.*¹²¹

¹¹⁸ MS KART RACING TECHNOLOGY. <http://www.constructorsf1.com/modules.php?>

¹¹⁹ ČAPEK, K.: Válka s mloky. Československý spisovatel, Praha 1963, s.140.

¹²⁰ <http://www.okoun.cz/boards/php?>

¹²¹ <http://www.zvedavec.org/nazory>

2.1.2 FT fatalitní

Jistá míra fatality je přítomna prakticky u všech typů FT, což je dáno jejich apriorní pravdivostí. Nemožnost popřít dané tvrzení a nutnost souhlasit s ním jako s logickou pravdou činí ze všech FT 'osudové věty', jejichž platnosti se nelze ubránit. K tzv. *fatalitním* FT řadím takové tautologie, u kterých je odevzdanost osudu dominantním významovým rysem. Lze hovořit o několika podtypech, vymezených na základě druhu reference a s ohledem na aktivitu či pasivitu mluvčího.

2.1.2.1 FT *akceptační* (*Osud je osud; Minulost je minulost; Co se stalo, stalo se; Co bylo, bylo; Co jsme si, to jsme si*) referují k dějům a událostem, které proběhly v minulosti. Mluvčí jimi prezentuje svou víru v nezměnitelnost stavu věcí, tvrdí, že ačkoli svět neběží vždy podle našich představ a dějí se i věci nechtěné, je třeba přijmout to, co se stalo, sklidem a s nadhledem. Dává najevo, že nechává minulost minulostí, je s ní smířen a to, co se stalo, akceptuje.

1. *Prostě si musíš pořád opakovat, že není důvod se cítit provinile. Co se stalo, stalo se – někdo zemřel a my jsme přežili. Není to ničí chyba. To se prostě stává. Bylo to neštěstí.*¹²²

2. *Jsou zapálení federalisté, kteří okamžitě odpovědí, že rozdělení byla chyba, a najdete i opačné názory. Nechtěl bych vést žádnou spekulativní diskusi. Co se stalo, stalo se. Osobně bych byl raději, kdyby republika zůstala federativní. Vnímám však, že je lepší spor neprotahovat a ukončit, jinak by vedl k dalším emocím a rozmiškám.*¹²³

¹²² CRICHTON, M.: Koule. Praha 1993.

¹²³ Lidové noviny, 1997, č. 262.

3. *A člověk se svíjí v té palčivé posteli a chce si namluvit, krucinál, vždyť už mně po tom nic není! Co bylo, bylo a basta! - Abyste věděli, není to pravda. Všechno, co bylo, je! Trvá i to, o čem už nevíš.*¹²⁴

4. *"Mě to prostě nezajímá. Mě zajímá pouze to, jak si budou plnit své povinnosti," uvedl Petr Uhl v rozhovoru pro časopis Reportér. Jinými slovy, co jsme si, to jsme si... Ani slovo o mravnosti a etice, bez nichž je novinářská práce nemyslitelná.*¹²⁵

5. *Trochu mám smůlu v jedné věci, že tím, že ministerstvo informatiky vzniklo až 1. ledna loňského roku, tak vlastně existovalo pouze rok a půl, ani ne ty dva roky, jako vláda Vladimíra Špidly. A já mám řadu věcí, abych tak řekl, pár metrů před finále, před cílem (...) a potřeboval bych ještě pár, v některých případech by stačily dokonce dny, aby se věci dokončily, ale prostě smůla je smůla.*¹²⁶

2.1.2.2 FT rezignační (*Co bude, to bude; Co se stane, stane se; Jak to bude, tak to bude; Až to přijde, tak to přijde; Osud je osud*) odkazují naopak k budoucím událostem. Mluví sděluje, že nechává budoucnosti volný průběh, neplánuje, nepromýšlí strategie, nehodnotí alternativy, nepřemýšlí o tom, co ho v budoucnosti čeká, event. vybízí k podobné rezignaci adresáta.

¹²⁴ ČAPEK, K.: Povídky z druhé kapsy. Praha 1978, s. 128.

¹²⁵ Respekt 1990, č. 25.

¹²⁶ Ministr informatiky Vladimír Mlynář počítá s tím, že jeho úřad bude zachován i v nové vládě. Rozhovor Václava Moravce s Vladimírem Mlynářem. [http:// www.bbc.co.uk/czech/interview](http://www.bbc.co.uk/czech/interview)

1. "Já si myslím, že po psychické stránce na to připraven asi nebudu nikdy, ale já se snažím o tom zatím moc nepřemýšlet. Až to přijde, tak to přijde, a do té doby se o to moc nezajímám. Jestli to přijde za týden nebo za dva týdny, je mi docela jedno. Až mi řeknou, že si mám sbalit věci, tak si prostě sbalím věci a pojedu."¹²⁷

2. Já málokdy něco plánuju. Prostě čekám, co bude třeba a podle toho jednám. Takže neplánuju ani nějak děti, prostě až to vyjde, tak to vyjde a až to bude neúnosný, tak to budu řešit.¹²⁸

3. Vybírávý vůbec není útočník Emil Rilke. "Je mi to úplně jedno. Kdo přijde, ten přijde. Nechávám tomu volný průběh, " nestresuje se."¹²⁹

4. Cestu v horách jsme neplánovali. Kam dojdeme, tam dojdeme. Ukázalo se, že to nebyl špatnej nápad. Ale pro příště by to plán určitě chtělo.¹³⁰

5. Přemýšlíš o herectví jako o své budoucnosti? - Zatím mě to hrozně baví a je to legrace, ovšem všichni kolem mě říkají, že práce nemůže být sranda. Co se stane, stane se - zatím nad tím nehodlám přemýšlet.¹³¹

6. Proč se bránit? Nebraňte se - stejně vám to nepomůže - osud je osud.¹³²

¹²⁷ Jak se na konflikt připravovali čeští chemici. http://www.rozhlas.cz/irak/cesi/_zprava

¹²⁸ http://jasper_w.bloguje.cz/126209_item.php

¹²⁹ Zítra los. Teplice vysněného soupeře nemají. <http://www.fkteplice.cz/?main>

¹³⁰ Jak to začalo. <http://www.tandy.borec.cz/www/index2php?idp=cestovani&co=rumunsko2000>

¹³¹ Rozhovor s triem. <http://www.harrypotter.cz/news-4279-rozhovor-s-triem.html>

¹³² <http://www.pauza.cz/system/clanek-hlasuj.asp>

2.1.2.3 Prostřednictvím FT *bagatelizačních* mluvčí bagatelizuje neúspěchy, prohry a selhání, ať už vlastní, nebo cizí.

a) Mluvčí vyjadřuje odhodlání udělat, co je v jeho silách, ať už jeho snažení dopadne jakkoli. Projevuje svou vůli k činu, snahu změnit chod věcí ve svůj prospěch a podle svých představ, počítá však i s neúspěchem a je s ním předem smířený (*Když nepřijde, tak nepřijde, každopádně ho pozvu; Zavolám jí, buď se vrátí, nebo se nevrátí; Chci to zkusit, a buď to vyjde, nebo to nevyjde*).

b) Mluvčí povzbuzuje k nějakému činu adresáta, a to tím, že bagatelizuje případné negativní důsledky jeho jednání (*Zkus to, když to zkazíš, tak to zkazíš, o nic nejde; Buď to uděláš, nebo to neuděláš, nic horšího se stát nemůže*).

c) Mluvčí vyjadřuje víru v úspěch, a případnému neúspěchu nepřisuzuje velkou důležitost (*Když se to nepodaří, tak se to nepodaří; Když prohrajou, tak prohrajou; Buď uspěje, nebo neuspěje*).

1. *Od té doby čeká na reprezentační pozvánku marně. (...) Svůj reprezentační sen přesto nevzdává. „Myslím, že stále mám šanci, byť je maličkou, když jsem se do národ'áku tak dlouho nedostal. A když to nevyjde, tak to nevyjde. Takový je život.*¹³³

2. *Co plánuješ na příští rok? - Samozřejmě zlepšit své bruslení, připravit se na OH, vybrat správné programy. Lidé si mě více všímají, pojedu na OH jako medailová naděje, což je velká věc, chci na tom vydělat a předvést to nejlepší, co umím, co se stane, stane se.*¹³⁴

¹³³ Mladá fronta Dnes, 9. 7. 1999.

3. Proč je film tolik očekávaný?

*Petr Siska: Doug Liman a dvojka nejzářivějších hvězd filmové současnosti mi zní celkem dobře. Když se to nepodaří, tak se to holt nepodaří...*¹³⁵

4. *Viš já radši počkám a když se to nepovede tak se to nepovede, neb je lepší to nemít vůbec, než to diabolicky posrat. Momentálně ale fakt není kam spěchat...*¹³⁶

2.1.3 FT entitativní

Prostřednictvím FT tohoto sémanticko-pragmatického typu mluvčí zdůvodňuje či ospravedlňuje, proč je určitý postup jednání nevyhnutelný, proč jednal či bude muset jednat určitým způsobem on sám nebo nějaká jiná osoba, nebo proč je žádoucí, aby tak jednal adresát či kdokoli jiný, kdo je předmětem řeči.

2.1.3.1 Prostřednictvím FT *principiálních* (*Hra je hra, Obchod je obchod, Rozkaz je rozkaz; Slib je slib; Povinnost je povinnost*) mluvčí tvrdí, že je nutné jednat určitým způsobem ve jménu nějakého principu, ať už z vlastního přesvědčení (*slib je slib* – musí se dodržet) nebo i proti němu (*válka je válka* – zabíjet se musí). Jisté, často negativní, nepříjemné, neatraktivní jevy se vysvětlují a omlouvají určitým zákonem, principem, hodnotou, pravidlem či řádem.

1. *Někteří Češi začali najednou hájit zákon, právo a pořádek. Ať se děje, co se děje – i kdyby šílenci zvolili šílence do vedení pětimiliardové instituce, pořád opakovali: Zákon a pořádek. On nám tam trošku šílí, ten pán, úplně jsme se netrefili, ale to víte, zákon je zákon. Někteří Češi se zhlédli v německých vlastnostech a snažili se je přejímat. Němci taky to svoje*

¹³⁴ Ledová kometa. <http://blog.lide.cz/cocovica/rozhovory>

¹³⁵ Mr. and Mrs. Smith. <http://www.filmweb.cz/show>

¹³⁶ <http://www.zena-in.cz/rubrika.asp?>

právo, pořádek a zákon dovedli až do známých absurdit, že jo. Když se prostě rozhodli, že budou měřit lidem nosy a uši, taky to bylo podle tzv. norimberského zákona.¹³⁷

2. *Vojenské cvičení ho tedy čekalo potřetí. (...) Jeho žena Trudi, když se tu novinu dozvěděla, se jen podivila, cože tam s takovým starým mamlasem chtějí ještě cvičit. Ona ho nevyvíčila doposud a snaží se o to již přes dvacet let. Ale armáda je armáda, rozkaz je rozkaz a poslouchat se musí. Tak to bylo za císaře pána a platí to dodnes.*¹³⁸

3. *Utekli všichni až na jednoho. Vzadu ve dvoře strkal Boxer kopytem do mladíka ležícího tváří v blátě a snažil se jej otočit. Hoch se nepohnul. „Je mrtev,“ řekl Boxer smutně. Nechtěl jsem, aby to dopadlo takhle. Zapomněl jsem, že mám podkovy. Kdo mi ale uvěří, že jsem to neudělal schválně?“ „Žádný soucit, soudruhu!“ křičel Kuliš, jemuž stále krvácely rány. „Válka je válka. Dobrá lidská bytost je mrtvá lidská bytost.“¹³⁹*

4. *Dezerce je dezerce, řekl. Dezerce je zločin, který netrpí žádná armáda na světě.*¹⁴⁰

5. *Studentka farmaceutické fakulty v Hradci Králové Irena Květová nedostává od Nového roku od státu příspěvek na dopravu, přestože do školy dojíždí z Prahy víc než 100 kilometrů. Zákon o sociální podpoře přiznává pomoc jen studentům dojíždějícím do škol, jež sídlí mimo jejich trvalé bydliště. "Proč bych měla být trestána za to, že farmaceutická fakulta v Hradci, která je jediná v Čechách, spadá pod rektorát v Praze. Za podstatné považují, že studují mimo místo trvalého bydliště," uvedla vysokoškolačka. Úředníci studentčino pobouření*

¹³⁷ Milan Šteindler odpovídá na otázky Vladimíry Ševely. Pátek Lidových novin, 26. 1. 2001, s. 8.

¹³⁸ MLČOUŠEK, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. Praha 1994.

¹³⁹ ORWELL, G.: Farma zvířat. Praha 1991, s. 23. České *válka je válka* je doslovným překladem anglické nominální tautologie *war is war*: "No sentimentality, comrade!" cried Snowball, from whose wounds the blood was still dripping. "War is war. The only good human being is a dead one."

¹⁴⁰ LUSTIG, A.: Bílé břízy na podzim. Praha 1995.

chápu, ale pomoc nenabízejí. "Zákon je zákon, musíme dodržet jeho podmínku, kterou je v tomto případě sídlo školy. Pokud nebude zákon změněn, nárok na dopravné studentce nepřiznáme," uvedla vedoucí oddělení Obvodního úřadu v Praze 2 Aneta Helešicová.¹⁴¹

6. K slabostem patří ješitnost, "kamenné srdce", zpupnost a pohrdání darem, jímž bývá i slza žalu. K velikosti pak patří všechny tradiční hodnoty, mezi námi třebas i závaznost daného slibu. Vždyť: "Slib je slib - ten, kdo se zaslíbí, nemá kam ustoupit - i kdyby se řítilo nebe." Propánajána, uvědomuji si, tohle tvrzení už dnes opravdu patří jen do pohádky.¹⁴²

7. Politika je politika a musí se počítat s ranami pod pás.¹⁴³

2.1.3.2 FT povahové (*Děti jsou děti, Učitelka je učitelka; Jsem, jaká jsem; Muži jsou muži*) vyjadřují svébytnost, specifičnost či nezměnitelnost předmětu řeči. FT *Děti jsou děti* připomíná specifické vlastnosti dětského věku. Implikuje zájmy, potřeby či rysy chování, které jsou dětem vlastní a kterými se děti odlišují od dospělých.

1. *Sovětské děti, které k nám jezdily, byly samozřejmě speciálně vybrané. Nejlepší a politicky prověřené. Šlo o školáky, kteří pobyt v Artěku dostali za odměnu. A to, že si tuto bezplatnou cestu do tábora zasloužili, museli na místě potvrdit svým chováním. Ale to víte, děti jsou děti, takže většina z nich rychle zapomněla na ideologická zadání.*¹⁴⁴

¹⁴¹ Nedokonalost zákona šidí studenty o podporu. Mladá fronta Dnes, 22. 2. 1996, s. 4.

¹⁴² ŠRUT, P.: Pohádky nestárnou. Lidové noviny - Národní 9, 31. 3. 1994, s. 2.

¹⁴³ Mladá fronta Dnes, 29.11. 1997.

¹⁴⁴ Artěk. <http://www.reflex.cz/Clanek21219.html>

2. *Tak a co teď, máme mezi sebou zloděje a nevíme, kdo to je, jenomže pro Jonatána to nebyl problém, pro něho to byla úplná maličkost, v tomhle byl Jonatán opravdu mistr, to víte, pes je pes, chvílku čmucharal tuhle a pak zase tamhle a už nesl jeden chlebník soudružce učitelce. A soudružka učitelka chlebník otevřela, našla v něm jahodový koláč a řekla, no ovšem, Horáčkův chlebník. Před všemi chtěla Jonatánovi poděkovat, jenomže Jonatán neměl momentálně čas, uviděl na stromě kočku a hurá za ní, to víte, pes je pes, když uvidí kočku, tak je konec.*¹⁴⁵

3. *BBC je taková, jaká je. Z hlediska některých je to televize strnulá, překrmená, obtížně přístupná novým podnětům, žárlivá na své postavení. Existuje však v Evropě lepší?*¹⁴⁶

4. *Brno je Brno, město se svou tradicí, svým charakterem.*¹⁴⁷

5. *Ženský, copak už vám dávno není jasné, že chlap se stejně předělat nedá? Jaký je, takový je:-) Pokud ho jeho maminka nenaučila po sobě uklidit, tak vy ho to už vůbec nenaučíte.*¹⁴⁸

6. *Netřeba snad zdůrazňovat hanebnou roli páně Paroubkovu v této smutné záležitosti, protože paroubkovština prostě je, jaká je*¹⁴⁹

2.1.3.3 Jako zvláštní podtyp entitativních FT lze vyčlenit FT *realistické*, vyjadřující objektivní, střízlivý pohled na skutečnost. Mluvčí svou výpověď sděluje, že nepřeceňuje osoby, předměty či jevy, o kterých mluví, neklade na ně přehnané nároky. Implikuje

¹⁴⁵ MACOUREK, M.: Mach a Šebestová. Praha 1982, s. 30-32.

¹⁴⁶ Reflex, 1993, č. 45.

¹⁴⁷ Reflex 1994, č. 4.

¹⁴⁸ <http://www.rodina.cz/scripts/diskuse>

¹⁴⁹ <http://www.freewebs.com/vanek/pravovesluzbachuchylu.htm>

nedokonalosti a slabé stránky toho, o kom nebo o čem mluví, a zdůvodňuje jimi chyby, omyly a selhání. Tato intendovaná informace je zpravidla zdůrazněna partikulí *jen / jenom*.

1. *Ani tak se ale vždycky nepodaří vybrat jen ty pravé. Člověk je jenom člověk a může selhat.*¹⁵⁰

2. *Odmítáme přijmout fakt, že existují lidé, pro které už není záchrany (ve smyslu "převýchovy"), odmítáme zabránit alespoň těm nejhorším následkům jejich totální nezodpovědnosti. Proč? - protože především odmítáme ve svém "pedagogickém optimismu" přiznat, že feťák je jenom feťák, a že je mu úplně jedno, jestli bude nebo nebude mít dítě, jestli má nebo nemá jít na potrat (...).*¹⁵¹

3. *Na pravé výloze česky, na levé německy. Stál jsem před tím německým plakátem a přemýšlel, proč chodí antikváři plakat ještě do jiné náruče, jako by jim ta moje nestačila. Pak mi konečně došlo, že obchod je jenom obchod, a dost se mi ulevilo.*¹⁵²

4. *Itálie očistila francouzský polibek z nařčení, že přenáší AIDS. Stará píseň má pravdu, rozhodla oficiální zdravotnická komise: Polibek je jenom polibek.*¹⁵³

5. *Násilím se na světě jakýs takýs pořádek nikdy nezavede, protože násilí rodí násilí. To je samozřejmé, a ten, kdo tu samozřejmost pravdivě prožil, násilí nepožižije. Člověk je jenom člověk, což ovšem nemůže být omluva pro násilí, teror, vykořisťování bližních a podobně.*¹⁵⁴

¹⁵⁰ Lidové noviny 1996, č. 116.

¹⁵¹ Reflex 1994, č. 20.

¹⁵² Lidové noviny 1992, č. 36.

¹⁵³ Lidové noviny 1992, č. 111.

Mezi FT realistickými a FT povahovými není ostrá ani jednoznačná hranice. Oba typy nelze přesně odlišit, zvláště tehdy, není-li připojena hodnotící zdůrazňovací částice *jen /jenom*. Srovnejme následující text.

„Podívejte se na kterékoli město kdekoli na světě“, řekl vůterý na tiskovce (americký ministr obrany Donald Rumsfeld). „Všichni jsou proti vraždám. A stejně v každém městě na světě se týden co týden vraždí. Stovky vražd jsou v každém městě. Proč k nim dochází, když jsou všichni proti vraždám a když máme tolik policistů? Odpověď zní: protože lidi jsou lidi.“¹⁵⁵

2.1.3.4 Prostřednictvím FT *banalizačních* dává mluvčí najevo přesvědčení, že je třeba věci zbytečně nekomplikovat a neproblematizovat, nevidět ve věcech něco jiného než co doopravdy jsou, nepřisuzovat jim větší význam, než jim náleží a nazývat věci pravými jmény. Vyjadřuje, že neuznává kompromisy a polovičatosti. Připomíná logické zákony, když tvrdí, že 1. referovaný předmět nebo jev je identický sám se sebou, tzn. že 'x je x' a nic jiného než 'x', přestože by v něm někdo mohl vidět třeba 'y', event. ho jako 'y' vědomě prezentovat před druhými, 2. že buď nastane situace a, nebo situace ne-a, a žádnou třetí možnost očekávat nelze.

1. *Dubaj má mj. tu výhodu, že dbá na to, aby zboží, které tudy prochází, bylo opravdu tím, za*

¹⁵⁴ STACHURA, E. J.: Smířit se se světem. Praha 1996.

¹⁵⁵ NEFF, O.: Cesta z kaše. Lidové noviny 12. 2. 2004, s. 12.

co se vydává. Sony je Sony, Adidas je Adidas, a když obchodník říká, že zlato má 22 karátů, tak je opravdu má¹⁵⁶.

2. *On ten Musil je neobyčejně vzdělaný a subtilní člověk, ale takový typ intelektuála: ve všem vidí problém a hledá k němu své stanovisko. Například on má stanovisko i k své vlastní ženě a nežije v manželství, nýbrž v problému manželství; krom toho uznává sociální problém, pohlavní otázku, problém podvědomí, problém výchovy, krizi dnešní kultury a celou řadu jiných problémů. Tihle lidé, co všude nalézají problémy, jsou stejně nesnesitelní jako ti, co mají zásady. Já nemám rád problémy; pro mne vejce je vejce, a kdyby mě někdo začal mluvit o problému vejce, tak se leknu, že to vejce je zkažené. To jen abyste věděli, jaký ten Musil je.*¹⁵⁷

3. *Zatímco návštěvníkům - hlavně těm nejmenším - se kočky buď líbily nebo nelíbily, šest mezinárodních porotců z Německa, Rakouska a České republiky mělo po celý den plné ruce práce, aby vybralo největší šampióny.*¹⁵⁸

4. A: *jsem někde četla, že máš svoji ideální holku, tak to to kafe padá, ne?*

B: *vždyť jde jen o kafe, ne?*

A: *jo to jo...ale někdo má pevné zásady.*

B: *jako v jakém směru? kafe je kafe, nebo ne?*¹⁵⁹

¹⁵⁶ Právo, 19. 12. 1998.

¹⁵⁷ ČAPEK, K.: Povídky z druhé kapsy. Praha 1978, s. 124.

¹⁵⁸ Prostějovský týden, 1997.

¹⁵⁹ <http://forum.lide.cz/forum.fcgi?akce=forum>

2.1.3.5 FT limitovými (*Co je moc, to je moc; Příliš je příliš*) mluvčí vyjadřuje, že ačkoli se snaží být trpělivý a shovívavý, i jeho tolerance má své meze. Dává najevo, že jevy či události, na něž odkazuje, jsou již za hranicí toho, co je ochoten akceptovat.

1. *V tržním hospodářství platí zásada caveat emptos, česky řečeno – zákazník, dej si bacha. Nebo, jak mi to vštěpoval můj otec, pečlivě čti, co je psáno drobným tiskem. Ale co je moc, to je moc. Člověk by si myslel, že směnárna by měla vysvětlovat předem, jasně, veřejně (a česky, i když většinou slouží zahraničním turistům), jakou si sráží provizi. Ona ale nemusí. Není na to totiž zákon.*¹⁶⁰

2. *Demokracie sice nepotřebuje ke svému fungování ideální politiky a CH. Montesquieu kdysi napsal, že jejím principem není čest – ale co je moc, to je moc. K tomu, abychom se někdy dopracovali k normálně fungující demokracii s průměrnou korupcí a průměrně neschopnými úředníky na ministerstvech, potřebujeme, aby alespoň tu a tam zvítězila spravedlnost, někdo za něco převzal odpovědnost a odešel z politické nebo hospodářské scény.*¹⁶¹

3. *Filipínská armáda začala na ostrově Jolo za pomoci letadel a vrtulníků útočit na pozice muslimských povstalců a pokouší se osvobodit 19 rukojmích, mezi nimiž je šest cizinců, zadržovaných už pět měsíců. "Co je příliš, to je příliš Nemůžeme nechat únosce, aby se vysmívali našim zákonům a kontrolovali naši zemi," prohlásil filipínský prezident Joseph Estrada.*¹⁶²

¹⁶⁰ Lidové noviny (Nedělní příloha), 1991, č. 22.

¹⁶¹ KUČERA, R.: Jaká telefonní čísla má naše současná krize? Lidové noviny, 8. 1. 1999, č. 6, s. 11.

¹⁶² Filipínská armáda zaútočila na únosce. <http://www.zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?=zahranicni>

4. *Monča Jirkovi 27.5.2005: Jirko prosím nedělala bych být tebou tolika chyb nejsem sto prc. taky ale co je příliš to je příliš přečti si ještě jednou ten článeček samá chyba*¹⁶³

5. *Žalobu podala až pět let po činu. Přiměla ji k tomu výpověď jiné ženy, která se jí svěřila, že se ji Smith pokusil také sexuálně využít. "Netoužím vidět další ženy, které se stanou oběťmi tohoto individua. Příliš je příliš" poznamenala Souliasová se slzami v očích na tiskové konferenci v Chicagu.*¹⁶⁴

2.1.3.6 Podstatou FT *diferenčních (Přátelství je přátelství a láska je láska; Práce je práce a zábava je zábava; Skutečnost je skutečnost a sen je sen)* je vyjádření odlišnosti a neslučitelnosti pojmů, které by mohly být nesprávně zaměněny. Mluvčí se snaží přesně vymezit hranici mezi pojmy a přimět adresáta tuto hranici respektovat.

1. *Estráda je estráda, varieté je varieté a umění je umění. Soudný člověk estrádu a varieté, tyto pozůstatky buržoazní kultury, za umění nepovažuje.*¹⁶⁵

2. *Co vlastně klub ODA přináší nového? Vždyť také mluví o limitech a počítá dokonce se slevami pro sociálně slabší. Odpověď je jednoduchá: Chce věci správně pojmenovat. Cena je cena a slevy jsou slevy.*¹⁶⁶

3. *Ještě se zeptal Claudie: „Kapříčka?“ Přikývla. "Ani gnundli! V tomhle rybníku nechytíl léta nikdo nic," řekl řidič. A závozník se zasmál: "Ani žízalu. Ani s – s – střevlíka." Pak se*

¹⁶³ http://zpravy.atlas.cz/clanek_komentare.aspx?

¹⁶⁴ Synovec senátora Kennedyho čelí obvinění ze znásilnění. <http://www.novinky.cz/03/88/27.html>.

¹⁶⁵ Skutečná vina. <http://www.hutka.cz/new/html>

¹⁶⁶ Lidové noviny, 1996, č. 26.

přestal smát. Tulák nadzvedl větev a zasekl. V příští chvíli vytáhl na břeh obrovskou štiku. Něžně ji uvolnil z háčku a pustil zpátky do vody. Muži ztuhli. "T – takovou š – štiku ?!!! P- proč?" "Chtěla kapříčka," řekl tulák omluvně. "Štika je štika a kapr je kapr."¹⁶⁷

4. LN: Nejsou hokejisté trochu jako malí kluci? Jednou jsou nadšení, nikdy nepomáhají s domácími pracemi... MR: Mám na to takový názor, že chlap je chlap a ženská je ženská. Chlap má zabezpečit rodinu a ne někde vysávat. Nikdy jsem to nedělal a asi ani nebudu. ani nevím, jak bych si na to našel čas, když přijdu třeba o půlnoci ze zápasu.¹⁶⁸

5. Práce je práce a doma je doma, tvrdí jedni, ti, pro něž jsou to pojmy neslučitelné, dva rozdílné světy, rozdílné životy. Ale jsou lidé, jimž se ty dva pojmy prolínají, tvoří dohromady stejnou smyčku, jedním jsou.¹⁶⁹

6. Ženy jsou ženy a muži jsou muži. Vive la difference! Říkají Francouzi. Ať žije ten nepatrný rozdíl mezi nimi.¹⁷⁰

7. Možná příliš jednostranné, ale za to opodstatněné. Nenašel jsem v tom žádný náznak demagogie. Holt víra je víra a věda je věda¹⁷¹

8. Souhlas - kniha je kniha a film je film. Zkoušeli jste někdy porovnat obraz a sochu? Ten obraz mohl být více plastičtější... Ne. Obraz je obraz a socha je socha.¹⁷²

¹⁶⁷ HOFMAN, O.: Pan Tau a tisíc zázraků. Praha 1990, s. 278.

¹⁶⁸ Chlap je chlap, ženská je ženská. Rozhovor J. Sýkorové s hokejistou Martinem Ručinským. Lidové noviny 21. 5. 2005, s. 17.

¹⁶⁹ Reflex 1993, č. 33.

¹⁷⁰ Ženy jsou ženy a muži jsou muži. <http://www.volny.cz/aloes/konecny/private/rozdmuizeny.pdf>

¹⁷¹ <http://www.fobiazine.net/clanek.php>

¹⁷² <http://www.fantasyplanet.cz/lotr/ctenrec>

2.1.3.7 Specifickou skupinou FT entitativních jsou FT *ekvivalenční* (*Zákazník je zákazník; Auto je auto; Práce je práce*). Jejich prostřednictvím mluvčí sděluje, že nečiní žádné rozdíly mezi členy třídy označované jménem a že se jeho jednání vzhledem k jednotlivým členům této třídy nijak neliší. Jedná se o okrajovou skupinu FT, neboť v češtině je pro vyjádření stejného přístupu k jednotlivým členům téže třídy preferována struktura se spojkou 'jako': *Zákazník jako zákazník; Auto jako auto; Práce jako práce*.

1. *Právo uveřejnilo celostránkový politický inzerát Sládkových republikánů proti senátním volbám. To je příležitost, kdy nějaký dioklecián z Práva věcně odpoví: No a co má být? Peníze nepáchnou, inzerát je inzerát a zákazník je zákazník*¹⁷³

2. *Nepočkal na odpověď, dveře se za ním zavřely, ani jsem neslyšela jak. Takovéhle lidi pohledem nevyprovázím. Rychle jsem vstala, abych tu prašivou kytku hodila do kamen. V papíru se tísnila růžová poupata jako čerstvě vylíhnuté myšky. Najednou mi bylo líto je zničit. Natočila jsem vodu do džbánu, zítra je dám na hrob, to je jedno, od koho jsou, kytky jsou kytky, ty nemůžou za to, že je koupil zrovna fízoun ze služebních fondů za služebním účelem.*¹⁷⁴

2.1.4 FT koncedační

V rámci sémantických tautologií lze vymezit zvláštní podtyp tzv. FT *koncedačních*, jimiž dává mluvčí najevo, že akceptuje, ač třeba nerad, rozhodnutí a následné jednání svého komunikačního partnera, resp. je-li to v jeho kompetenci, dává k tomuto

¹⁷³ Lidové noviny 1996, č. 261.

¹⁷⁴ SALIVAROVÁ, Z.: Honzlová. Praha 1990, s. 200.

jednání svolení: *Když musíš, tak musíš* (tj. např. *Tak teda běž*); *Když nechceš, tak nechceš* (tj. např. *Dobře, nebudu tě nutit*).

1. *Je mi 30 a dospěl jsem do stejného stádia... chceš-chceš, nechceš-nechceš. Prostě se tím netrápit, ženských je všude okolo TOLIK... vůbec nemá smysl hučet do jedny, která si není jistá...*¹⁷⁵

2. *"Inu, když nechceš, tak nechceš." Jack řekl: "Nechci," a sebral klobouk. " Jinak s radostí všechno, ale..." Krátce mávl rukou na znamení, že o tom už nehodlá mluvit.*¹⁷⁶

3. *Souhlasím s tím, co ti napsala Pavla a ještě k tomu přidávám: Opravdu se nemusíš do ničeho nutit. Když nechceš, tak nechceš.*¹⁷⁷

4. *No tak dobrá. Tak jsem si řekla, když nechceš, tak nechceš. Budu se chovat stejně, a pak mu řeknu až bude zase něco chtít, tak dobře kámo.*¹⁷⁸

2.1.5 FT delegační

Jako poslední typ sémantických FT vyčleňuji tzv. *delegační* tautologie, jejichž prostřednictvím mluvčí sděluje, že se dobrovolně vzdává rozhodovacích práv v aktuální záležitosti, že vše nechává na adresátovi promluvy: *Až to dokončíš, tak to dokončíš* (tj. *Nezáleží na tom, kdy to budeš mít hotové, nespěchá to*); *Komu to dáš, tomu to dáš* (tj. *Dej*

¹⁷⁵ <http://bbs.inway.cz/bbs2www/CZlove>

¹⁷⁶ HAMMETT, D.: Prokletí rodu Dainů. Skleněný klíč. Praha 1992.

¹⁷⁷ <http://www.psychologie.cz/forum>

¹⁷⁸ <http://forum.babinet.cz/read.php?>

to, komu chceš). Výpovědi tohoto typu mají společné rysy s FT rezignačními. Vobou případech se mluvčí vzdává aktivity a stává se víceméně pasivním svědkem událostí. Zatímco v případě rezignačních FT se však mluvčí podvoluje silám osudu, štěstí a náhody z přesvědčení, že věci tak jako tak nemůže nijak ovlivnit a veškeré jeho snahy o změnu by byly jen zbytečné a marné, v případě FT delegačních si je mluvčí vědom toho, že je sám schopen nastolit změnu podle svých představ, vědomě a z vlastní vůle však převádí své rozhodovací pravomoci na adresáta promluvy (*Až přijdeš, tak přijdeš = Přijď, jak se ti to hodí*), event. nějakou třetí osobu, která se prostřednictvím adresáta obrátila na mluvčího s dotazem (*Kdy má přijít? - Až přijde, tak přijde = Ať přijde, kdy on sám chce*). O sémantické, a nikoli pragmatické FT se jedná z toho důvodu, že nejsou součástí únikové strategie. Záměrem mluvčího není zatajit informaci, ale dát svému komunikačnímu partnerovi svolení k tomu, aby jednal podle svých potřeb, vůle a možností. FT zde není prostředkem, jak se vyhnout odpovědi, mluvčí dává pouze najevo, že nemá v dané věci žádné zvláštní požadavky. Delegační FT bývají součástí iniciační repliky dialogu (*Tak ahoj, dobře se bav a nespěchej, až přijdeš, tak přijdeš*), ale i v případě, že jsou odpovědí na otázku, nevyvolají v tazateli pocit neinformovanosti. Tazatel se v takovém případě obrací na svého komunikačního partnera zpravidla jako na autoritu, v jejíž kompetenci je řízení, vedení či usměrňování tazatele a která právě v dané věci tuto pravomoc neuplatňuje (*Dokdy to chcete mít připravené?- Jak to stihnete, tak to stihnete*).

1. A: *fakt sorry, já už u počítače doma neseseděl, mám fakt šrzmec 24 hodin denně. Duke-jo když mi ho pošleš na Redsnow@seznam.cz budu rád Zkoušeli jste někdo "DARK tales of the sword coast"?*

B: Dark side of the sword coast, ne? (sorry, že furt opravuju, občas si nemůžu pomoci:)).

Jo, zkoušel jsem to, ale nějak mě to nenadchlo. Je tam pár nových příšer a lokací, zvýšený limit XP, ale trochu se tam bije angličtina s češtinou a příběh mě moc nevtáhnul. Až to stihneš, tak to stihneš, o nic nejde.

A: už jsem to stihnul¹⁷⁹

2. To není problém, stejně ti dlužím hodně velkou laskavost, když nechceš to povýšení. Vyraz třeba zítra a až se vrátíš, tak se vrátíš. Ted' by měl být pokoj."¹⁸⁰

Uvedla jsem zde pět základních typů (a čtrnáct podtypů) sémantických tautologií, vyčleněných na základě kombinace jádrového významu a jádrové funkce. Bylo by možné v klasifikaci pokračovat a vymezovat další a další podtypy na základě menších a menších významových a funkčních diferencí. To však nepovažuji za nutné ani užitečné, vzhledem k tomu, že se i u této základní klasifikace jednotlivé typy v řadě případů překrývají. Pokusila jsem se poukázat alespoň na hlavní sémanticko-funkční typy, resp. podtypy, zdůraznit, v čem se vzájemně odlišují a co je naopak sblízuje, a to při stálém zdůrazňování rozhodující role kontextu.

¹⁷⁹ http://www.okoun.cz/boards/baldur's_universe

¹⁸⁰ <http://madbrahmin.bonusweb.cz/index.php?dir=ruzne/povidky>

2.2 Formální tautologie pragmatické

Na rozdíl od sémantických tautologií nesou pragmatické FT pouze *pragmatickou* informaci. Zůstávají neinformativní nikoli pouze na rovině řečeného, ale i na rovině intendovaného sémantického významu. Jimi zprostředkovanou pragmatickou informaci lze vyjádřit asi takto: *nechci (nemůžu, neumím, nesmím) odpovědět*.

Vzhledem k absenci sémantické informace bývají pragmatické FT součástí tzv. *únikových komunikačních strategií*.¹⁸¹ Vypovídají o vztahu mluvčího k tazateli, o jeho postoji ke komunikační situaci a jeho roli v ní, nesdělují však žádnou novou skutečnost o tom, co je předmětem řeči. Jednoduše řečeno, posluchač nezíská informaci, o kterou žádal otázkou, dozví se pouze to, že mluvčí

a) z nejrůznějších důvodů nechce nebo nemůže odpovědět, nemá zájem na zveřejnění vlastního názoru nebo to považuje za nevhodné, nechce prozradit tajemství apod.

A. *Jednal podle vás pan ředitel správně?*

B. *Pan ředitel jednal, jak jednal.* (znamená: nejsem kompetentní odpovídat, mé mínění není v této chvíli relevantní, svůj názor nechci zveřejňovat apod.)

A. *A kdo tam všechno bude?*

B. *No kdo tam bude, ten tam bude.*

A. *A co Veronika? Přijde?*

B. *Bud' přijde, nebo nepřijde.* (znamená: vždyť uvidíš, nech se překvapit, nevyzvídej apod.)

¹⁸¹ O podstatě únikových komunikačních strategií a o postavení FT v nich bude pojednáno podrobněji v kapitole *Sémantická a komunikační specifika formálních tautologií* (s. 128 - 134).

b) odpovědět neumí, nemá na věc vlastní názor nebo ho neumí zformulovat apod.

A. *A jaká vůbec je ta tvoje nová kamarádka?*

B. *No, je taková...jak bych to řekla... no Maruška je prostě Maruška.* (znamená: Nevím, jak to říct, je těžké to vyjádřit.)

c) nepovažuje otázku za hodnou odpovědi, nemá náladu odpovídat, opovrhuje otázkou nebo dokonce tazatelem samým apod.

A. *Kdy se vrátíš?*

B. *Až se vrátím, tak se vrátím.* (znamená: To není tvoje věc.)

d) nechce rozhodovat, nechává rozhodnutí na tazateli

A. *Co bych mu tak měla koupit k narozeninám?*

B. *Co mu koupíš, to mu koupíš.*

e) neví, nezná odpověď

A. *Kdy přijedou vaši?*

B. *No, až přijedou, tak přijedou.* (znamená: Nevím, neřekli mi to.)

Uvedené typy jsou pouze modelové. K interpretaci jednotlivých typů a) – e) v přirozené komunikaci je vždy nutné znát širší kontext, vzájemný vztah partnerů rozhovoru, jejich postoj k předmětu řeči, momentální psychické naladění mluvčích apod. Velkou, a nezdá se, že by byla

dokonce rozhodující roli při odlišování jednotlivých motivací hrají paralingvální prostředky a prostředky neverbální. Například typ e) je při absenci výrazné intonace, mimiky a gestikulace (pokrčení ramen, pohyb rukama vzhůru a do stran apod.) lehce zaměnitelný s typem c).

Pragmatické FT se vyznačují následujícími rysy:

1. jedná se o výpověď, která splňuje formální (nikoli však obsahová) kritéria odpovědi na otázku
2. sdělená informace neodpovídá požadované informaci

Mluvčí, který se snaží vyhnout odpovědi, nemá zájem na tom, aby byla otázka znovu (jinak) formulována. Odpověď je tedy stylizována zpravidla tak, aby byla co nejzřejmější její obsahová souvislost s otázkou. Mluvčí se tak snaží vyhnout tazatelově protestní replice typu *Ale vy mi neodpovídáte na otázku*, event. doplňujícím otázkám typu *Jak to myslíte?; Jakou to má souvislost s mou otázkou?* apod. Z odpovědi musí být jasné, že mluvčí otázku pochopil, že ví, na co má odpovídat, ale že odpovídat nechce, nemůže, nesmí.

Většinou se opakuje výraz (nebo i více výrazů) užitých v otázkové replice, což je ostatně charakteristické pro dialogický text obecně. (Srov. následující komentář O. Müllerové: *"Pro většinu replikových n-tic, především dvojčlenných, platí, že partneři se vyjadřují k téže věci a že používají některá společná slova (nebo víceslovné výrazy), zejm. ta, která mají při vzájemném reagování význam z hlediska příslušnosti tématu rozhovoru; tato slova signalizují, že partneři hovoří o téže věci."*¹⁸²

A. Jednal podle vás pan prezident správně?

¹⁸² Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 655 – 656.

B. *Pan prezident jednal, jak jednal.*

Odpověď *Václav Klaus jednal, jak jednal* není pochopitelně vyloučená, je však o něco méně pravděpodobná. Také predikátový výraz zůstane v únikové tautologické (pseudo)odpovědi vzhledem k předchozí otázce spíše nezměněn.

A. Kdy se vrátíš?

B. *Až se vrátím, tak se vrátím*

Odpovědi jako *Až přijdu, tak přijdu; Až dorazím, tak dorazím* apod. jsou méně pravděpodobné. I v případech absence opakujících se výrazů je však obsahová souvislost dostatečně zřejmá.

Hovoříme zde o odpovědích na otázku. Je však třeba zdůraznit, že jde o odpovědi pouze formální. Výpověď sice vykazuje formální znaky odpovědi (tak jak byly výše popsány), neuspokojuje však informační požadavek tazatele. Mluví sice reaguje na předchozí tazatelovu otázkovou repliku, jeho reakce však není odpovědí v pravém slova smyslu. Mluví neodpovídá, nýbrž právě naopak - odmítá odpovědět.

V konverzační analýze se dialogická sekvence tvořená otázkou a odpovědí chápe jako pevný, strukturovaný celek a užívá se pro ni termín "*adjacency pair*". Iniciační replika (otázka) závažně vyžaduje druhou repliku (odpověď), a to nejen formálně, ale i z hlediska funkčního. Pragmatická tautologie odpovídá požadavku bezprostřední reaktivní repliky po stránce formální, nikoli ovšem po stránce funkční.

Podnět vyžaduje reakci, a povaha této reakce je již předem alespoň rámcově dána podnětem samým. Podněťová replika tedy předznamenává povahu repliky reaktivní, a to jak

po stránce formální, řekněme morfologicko-syntaktické, tak z hlediska sémantického. Je třeba zdůraznit, že ne každou reaktivní repliku bezprostředně následující po replice otázkové je možné chápat jako odpověď. Aby měla reakce skutečně status odpovědi, musí splňovat jistá kritéria. Jak už bylo řečeno, jedná se především o kritéria funkční. Odpověď musí v první řadě splnit požadavek tazatele, tzn. zaplnit informační mezeru, doplnit fakta, event. potvrdit či naopak popřít jejich pravdivost.

Jak uvádí S. Čmejrková¹⁸³, užívá konverzační analýza dvě základní kritéria odpovědi, a to relevanci (*conditional relevance*) a situační vhodnost (*situational adequacy*). Druhé z uvedených kritérií klade na odpověď ještě vyšší nároky: na jeho základě není skutečnou odpovědí ani stručná, holá výpověď, jakkoli je přesná, předpokládá-li tazatel, že se tázaná osoba k tématu otázky rozhovoří.

R. Conrad¹⁸⁴ uvažuje o tzv. *strukturní výpověďové determinaci* (Strukturelle Antwortdetermination). Ta je chápána jako souhrn dvou podmínek, jejichž splnění je nutné pro to, aby reakce na otázku mohla být považována za odpověď: 1. strukturní schéma odpovědi musí odpovídat strukturnímu schématu otázky, 2. odpověď musí být ve významovém souladu s otázkou (obsahuje to, co je v otázce neznámé). Na základě toho, zda reakce na otázku splňuje či nespĺňuje výše uvedené podmínky, autor vyčleňuje tři základní skupiny reakcí:

- a) pravé odpovědi (plní podmínky strukturní odpověďové determinace)
- b) nepravé odpovědi (plní podmínky strukturní odpověďové determinace jen zčásti)
- c) neodpovědi (podmínky strukturní odpověďové determinace neplní)

¹⁸³ ČMEJRKOVÁ, S.: Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu. In: ČMEJRKOVÁ, S. - HOFFMANNOVÁ, J. (eds.): Jazyk, média, politika. Praha 2003, s. 92.

¹⁸⁴ CONRAD, R.: Studien zur Syntax und Semantik von Frage und Antwort. Studia grammatikaXIX, Berlin 1978. Zde volně podle MÜLLEROVÁ, O.: Německá práce o otázce a odpovědi. SaS, 41, 1980, s. 333 - 338.

Pragmatické FT odpovídají svou podstatou odpovědím nepravým.

Hledisko míry poskytované informace je základním kritériem typologie odpovědí na otázky, kterou prezentovala O. Müllerová¹⁸⁵. Autorka rozlišuje odpovědi

- a) plně informativní
- b) superinformativní
- c) subinformativní
- d) subinformativně-superinformativní.

V rámci této typologie lze pragmatické FT zařadit do skupiny odpovědí subinformativních. Mluvčí jimi poskytuje méně informací, než se od něho očekává. Müllerová rozlišuje dále čtyři podtypy subinformativních odpovědí, a to z hlediska způsobu vyjádření redukované informace, v němž se projevují především jisté postoje mluvčího (k danému tématu, k otázce samé, ke komunikační situaci, ke komunikačnímu partnerovi ad.).

1. odpovědi vyhýbavé
2. odpovědi odmítavé
3. odpovědi částečné
4. odpovědi "nevím"

Pragmatické tautologie mají charakter odpovědí buď odmítavých, nebo vyhýbavých. Motivem obou výše uvedených typů je nechuť mluvčího odpovědět na položenou otázku. V případě typu 1) se mluvčí snaží odpovědět tak, aby nemusel požadovanou informaci sdělit, ale aby zároveň nedal přímo najevo svůj záměr něco zatajit. Jde o jakousi řečovou diplomacii. V případě typu 2) vyjádří mluvčí svou nevělu odpovědět přímo, explicitně. Jeho

¹⁸⁵ Mluvnice češtiny 3. Praha 1987, s. 651.

záměrem je právě to, aby partner pochopil, že jeho otázka nebyla vítána. Charakter odpovědi odmítavé má například výpověď *Kam půjdu, tam půjdu* (jako odpověď na otázku *Kam půjdeš dnes večer?*). V kontextu lze nahradit výpověďmi typu *To není tvoje starost; To je moje věc; Do toho ti nic není; Hled' si svého* apod. Téměř modelovým příkladem odpovědi vyhýbavé je výpověď *Komise rozhodla, jak rozhodla* (jako odpověď na otázku *Jaký je váš názor na rozhodnutí komise?*)

Ve funkci odpovědi odmítavých se užívají dva typy tautologických větných struktur.

U otázek doplňovacích je to identifikační typ tautologií.

A. *Kdy se vrátíš?*

B. *Až se vrátím, tak se vrátím*

U otázek zjišťovacích jde o tautologické výpovědi ve formě disjunktivního souvětí.

A. *Přijdeš večer?*

B. *Bud' přijdu, nebo nepřijdu.*

Výpovědi tohoto typu nejen že nedoplní požadovanou informaci, ale zároveň vyjadřují negativní vztah buď k partnerovi vůbec, nebo alespoň k dané komunikační situaci. Vysoce odmítavý postoj bývá navíc podpořen paralingválními a neverbálními prostředky (především intonací a výrazem tváře), eventuálně může být signalizován i celkovým nezájmem, lhostejností (odpovídající partner neverbálně vůbec nezareaguje, nezvedne hlavu, nevzhlédne k tazateli, nepřerušuje vykonávanou činnost apod.)

Ve funkci odpovědi vyhýbavých, při kterých mluvčí nenaznačuje přímo svou nevělu komunikovat, ale snaží se pouze vyhnout přímé odpovědi na konkrétní otázku, se nejčastěji vyskytují opět identifikační struktury.

1. struktury ve formě jednoduché věty typu A je A

A. *Líbí se ti Vaculík?*

B. *Vaculík je Vaculík,*

2. struktury ve formě souvětí

A. *Považujete odpověď pana ministra za vyhovující?*

B. *Ministr odpověděl, jak odpověděl*

A. *Jak hodnotíte stávající ekonomickou situaci?*

B. *Ekonomická situace je taková, jaká je.*

Do popředí se dostává otázka motivace. Co vede mluvčího k tomu, aby užil pragmatické tautologie, tedy aby sdělil méně, než se od něho očekává? Mluvčí se snaží uniknout z komunikační role informátora, tzn. snaží se vyhnout odpovědi především ze dvou hlavních důvodů:

1. neumí odpověď zformulovat (ačkoli by chtěl)
2. nechce sdělit informaci (ačkoli by to dokázal)

Na základě kritéria **vůle** (ochoty či neochoty mluvčího sdělit požadovanou informaci) a kritéria **dovednosti** (schopnosti či neschopnosti odpovědět) můžeme proto vymežit dva podtypy pragmatických (únikových) tautologií, a to:

1. tautologie "z neschopnosti" - tautologie adispoziční
2. tautologie "z neochoty" - tautologie nekooperativní

2.2.1 FT adispoziční

Mluvčí užije adispoziční tautologie tehdy, nezná-li odpověď na jemu položenou otázku a tuto neznalost či formulační neschopnost nechce výslovně přiznat. V poskytnutí uspokojivé odpovědi mu brání nedostatek informací nebo vyjadřovacích schopností. Mluvčí neumí odpovědět zpravidla proto, že:

a) má ambivalentní vztah k předmětu řeči

A. *Co si myslíš o Vieweghových románech?*

B. *No... Viewegh je Viewegh*

b) neumí odpověď zformulovat, chybí mu vyjadřovací dovednosti (typicky dětské odpovědi)

A. *Evičko, co je to sněhulák?*

B. *Sněhulák je sněhulák*

c) nechce přiznat neznalost pojmu

A. *Viš, co je to éčko?*

B. *No jasně že vim.*

A. *Jo? Tak co?*

B. *No éčko je éčko.*

d) otázka se týká obtížně definovatelného pojmu

A. *Co je to podle tebe láska?*

B. *Láska je prostě láska*

Pragmatické tautologie, kterými se mluvčí snaží zakrýt svou neznalost věci či formulační neschopnost, se logicky omezují na spontánní mluvenou řeč, která si žádá bezprostřední reakci a zpravidla neposkytuje mluvčímu mnoho času na promyšlení jazykové stylizace odpovědi, či dokonce na doplnění chybějících informací. V psané podobě se s nimi proto setkáváme jen ve formě přímé či polopřímé řeči, v citacích a v prepisech dialogů.

V následujícím textu P. Fischera, redaktora rozhlasové stanice BBC, jsou čtyři závěrečné tautologie stylizovanými výpověďmi zástupců politických stran a jsou prostředkem kritiky jejich neschopnosti zdůvodnit vlastní volbu a explicitně sdělit přednosti svého kandidáta.

1. *A tak se jedinou výjimkou paradoxně stali komunisté. Jedině oni ukázali jasná měřítká, podle nichž se při druhé volbě budou rozhodovat: názory kandidátů na Irák, nájemné, sociální citění. Ostatní si vystačili jednoduchým kroucením hlavou, nebo zuřivým přikyvováním. Náš kandidát je nejlepší. A proč? No to přece každý vidí, stačí se podívat. Klaus je Klaus, Zeman je Zeman, Pithart je Pithart a Moserová je Moserová.¹⁸⁶*

Na podobné případy užívání adispozičních tautologií odkazuje také další Fischerův text:

2. *V záplavě klišé, jimiž se denně prokousáváme, se objevují i morální poučky, jichž se používá jako těch nejpádnejších argumentů, protože se u nich předpokládá samozřejmá jasnost. Jedním takovým je často používané politické eso, nedávno vytažené i v souvislosti s CzechTekem: *Moje svoboda končí tam, kde začíná svoboda druhého. Nejasnost tohoto klišé**

¹⁸⁶ FISCHER, P.: Obchodníci s minulostí. Lidové noviny, 24. 1. 2003, s. 10.

začíná už u slova *svoboda*, neboť argumentující obvykle nedokáže přesně říct, co má na mysli. A tak se většinou musíme spokojit s tradičním tautologickým výměrem, že svoboda je prostě svoboda, jako kapitalismus je kapitalismus a demokracie demokracie - každý přece ví, o čem je řeč... (možná právě odtud pramení přesvědčení, že tyto hodnoty stojí za to bránit).¹⁸⁷

2.2.2 FT nekooperativní

V případě, že mluvčí sice zná odpověď na položenou otázku, je tedy schopen sdělit informaci, o kterou ho komunikační partner žádá, ale užije FT s cílem neodpovědět, ať už jsou jeho důvody jakékoli, i pochopitelné, mluvíme o FT nekooperativní. Mluvčí totiž záměrně a z vlastní vůle komunikačně "nespolupracuje". Mluvčí odmítá sdělit požadovanou informaci nejčastěji z těchto důvodů:

a) považuje to za nevhodné, netaktní, nediplomatické, nestrategické, nezdvořilé, necítí se být kompetentní apod.

A. *Co si myslíte o rozhodnutí mediální rady?*

B. *Rada rozhodla, jak rozhodla.*

b) nechce rozhodovat či radit, nechává rozhodnutí na tazateli

A. *Co bych teď měla podle tebe udělat?*

B. *Co uděláš, to uděláš.*

c) nepovažuje otázku za hodnou odpovědi, nemá náladu odpovídat, opovrhne otázkou nebo

¹⁸⁷FISCHER, P.: Setkání s druhým. Lidové noviny 3. 9. 2005, příloha Orientace, s. IV.

dokonce tazatelem samým apod.

A. *Co to píšeš?*

B. *Co píšu, to píšu*

c) požaduje další informace, než odpoví

A. *Máš zítra večer čas?*

B. *Buď mám, nebo nemám. Proč?*

Srovnejme pragmatické tautologie v následujících textech:

1. *Eaoden: objednal som si to 15. 8. kedy mi to príde. nemažte to a odpovedzte kolko si ešte počkam*

Michael: klídek. až to přijde tak to přijde¹⁸⁸

2. *Dano: kdy už bude preklad na tuhle hru. Budem si ju môcť niekde na internete stiahnuť*

Polis: bude to až to bude, kdy to bude na internetu nevím¹⁸⁹

3. *DejvCZ: Juuuj...já se tak teším až to pojede*

XiXiXi: Jenže admini nic neřeknou...

Sedivecz: řeknou bohužel jen bude to až to bude

XiXiXi: To je to "nic" co myslím¹⁹⁰

¹⁸⁸ <http://xzone.cz/forumgame.php>

¹⁸⁹ <http://xgogo.net/viewtopic.php>

¹⁹⁰ <http://devorian.kabell.cz/forum/index.php?showtopic>

4. Zprávy přinesené ruskou televizí RTR hovořily o tom, že kameny mají cenu devíti milionů dolarů, tedy 270 milionů korun, což je podle odborníků vzhledem k českému posudku značný nepoměr. Vyšetřovatel se k celé záležitosti pro Právo včera vyjádřil slovy: "Tu věc nemůžu nijak komentovat. Přizval jsem si svého znalce, kteřý rozhodl tak, jak rozhodl."¹⁹¹

5. Přímý ortel, zda měl gól platit, však nevyřkl. "Kdyby rozhodčí rozhodl pro opačnou stranu a branku uznal, nemohlo by se mu nic vytknout," sdělil diplomaticky. "Rozhodl, jak rozhodl," řekl Halas k přerušení hry v momentě zápasu, kdy právě Bartoš zasouval kotouč do branky.¹⁹²

6. Molyneux odhadnul, že je hra ze 70 - 80% hotová, ještě však zbývá spousta optimalizování, balancování, takže těžko říct, kdy bude hra vydána. Prostě až to bude, tak to bude.¹⁹³

Jak už bylo naznačeno v souvislosti s diskusí o adekvátním popisu tautologických vět, která se odehrávala v průběhu 80. a 90. let minulého století především na stránkách časopisu *Journal of Pragmatics*, počátek zájmu o problematiku tautologií je spojen s konverzační logikou P. Grice, především s pojmem *konverzační implikatura*. Na Griceův model, založený na čtyřech maximách tzv. kooperálního principu navázal o několik let později G. N. Leech.

V knize nazvané *Principles of Pragmatics*¹⁹⁴ formuloval Leech další komunikační principy, které hrají významnou roli v interpersonální komunikaci. Vedle principu ironie (*Principle of Irony, PI*) je to především princip zdvořilosti (*Politeness Principle, PP*). Autor vymezil šest maxim zdvořilostního principu: 1. maximum taktu (*Tact Maxim*) 2. maximum

¹⁹¹ Právo, 1. 12. 1998.

¹⁹² Mladá fronta Dnes, 6. 11. 1999.

¹⁹³ <http://baw.hotgames.cz/index.php>

¹⁹⁴ LEECH, G. N.: *Principles of Pragmatics*. London, New York 1983.

velkorysosti (*Generosity Maxim*) 3. maximu uznání (*Approbation Maxim*) 4. maximu skromnosti (*Modesty Maxim*) 5. maximu souhlasu (*Agreement Maxim*) a 6. maximu účasti (*Sympathy Maxim*).

Komunikační princip kooperace může být respektován, přestože dojde k porušení některé z maxim kooperačního principu, a to tehdy, je-li maxima porušena ve jménu zachování jiného komunikačního principu. Dojde-li (v případě tautologické výpovědi) k porušení maximy kvantity ve jménu zachování maximy zdvořilosti, výpověď je vnímána stále jako nekonfliktní, ačkoli, jak bylo výše řečeno, obvykle není jakožto úniková strategie přijímána bez výhrad. Je-li však maxima kvantity porušena, aniž by byla ospravedlněna snahou o zachování jiného, například právě zdvořilostního principu, kooperace se mění v konflikt.

Třetím kritériem sémanticko-pragmatické typologie tautologických výpovědí je proto kritérium **zdvořilosti**. Na základě toho, zda je či není porušen zdvořilostní princip, lze v rámci skupiny nekooperativních tautologií rozlišit dva podtypy: tautologie **diplomatické** (zdvořilé, vyhýbavé, pozitivní) a **konfliktní** (nezdvořilé, odmítavé, negativní).

2.2.2.1 FT diplomatické

O tautologii diplomatické mluvíme tehdy, pokud výpověď neporušuje zdvořilostní princip, tzn. že mluvčí není nezdvořilý vůči svému komunikačnímu partnerovi či nějaké třetí osobě, která je předmětem řeči.

A. Co chceš k večeři?

B. To je jedno. *Co uvaříš, to uvaříš.*

A. Líbila by se ti víc modrá nebo béžová?

B. Nechám to na tobě. *Co vybereš, to vybereš.*

2.2.2.2 FT konfliktní

Jako konfliktní (event. negativní) označujeme takovou tautologickou výpověď, která naopak některou z maxim zdvořilostního principu porušuje.

A. Kdy se vrátíš?

B. *Až se vrátím, tak se vrátím.*

A. Co to nesete?

B. *Co neseme, to neseme.*

Zdvořilost se týká vztahu mezi dvěma komunikanty, které Leech nazývá *self* (sám, já) a *other* (jiný, on). Leech navíc zdůrazňuje, že ačkoli je jako *other* identifikován zpravidla adresát, projevuje mluvčí často zdvořilost také vzhledem ke třetí osobě (straně).¹⁹⁵ Klíčovým faktorem přitom je, zda třetí osoba je nebo není přítomna jako divák (*bystander*), a patří-li do sféry vlivu mluvčího nebo adresáta. Uvažujeme-li o dodržení zdvořilostního principu jako o možné motivaci užití tautologické odpovědi, připadá v úvahu především maxima uznání. Ta říká:

*"Minimize dispraise of other. Maximize praise of other."*¹⁹⁶

¹⁹⁵ V některých jazycích existují speciální zdvořilostní a honorifické morfémy ve vztahu k adresátovi a ve vztahu ke třetí osobě.

¹⁹⁶ LEECH, G. N.: Principles of Pragmatics. London, New York 1983, s. 132.

Tedy: Minimalizujte negativní stránky druhých a maximalizujte jejich stránky pozitivní. Zdůrazněte přednosti svého komunikačního partnera a potlačte jeho nedostatky. Vyhněte se konstatování nepříjemných věcí o druhých lidech a preferujte konstatování věcí příjemných. Maximu uznání lze tedy plně dodržet tehdy, nalezneme-li jakékoli pozitivní stránky posuzované osoby nebo jevu.

Komentuje-li mluvčí kupříkladu určitý politický postup, který sám vnímá negativně, slovy *Pan předseda jednal, jak jednal*, vědomě odhlíží od negativních rysů dané politiky. Neřekne přímo *Pan premiér jednal ukvapeně, nerozumně, zbrkle, hloupě, nediplomaticky*. Záměrně se vyhýbá přímé negativní kritice. Tak respektuje jednu stránku maximy uznání, totiž minimalizuje nedostatky druhých. Neuspokojuje však druhou stránku této zdvořilostní maximy, totiž maximalizuje přednosti druhých. Výpověď je proto většinou vnímána spíše negativně. Jedním z předpokladů pozitivní komunikace je totiž fakt, že pokud mluvčí může upřímně vyjádřit pozitivní vztah, udělá to. Nedostatek pozitivního tak zpravidla implikuje negativní. Jak říká Leech: "*Where the Approbation Maxim is in force, a failure to commit oneself to a favourable opinion implies that one cannot (truthfully) do so. In other words, the lack of praise implicates dispraise*"¹⁹⁷

Příklad komunikační situace, kdy je maxima kvantity porušena ve jménu dodržení maximy uznání, uvádí P. Grice¹⁹⁸:

'A' píše posudek na svého studenta 'X', ucházejícího se o místo v oboru filozofie, a jeho hodnocení zní:

Vážený pane, pan X výborně ovládá angličtinu a jeho účast na seminářích byla pravidelná. S pozdravem, atd."

¹⁹⁷ LEECH, G. N.: Principles of Pragmatics. London, New York 1983, s. 136.

¹⁹⁸ GRICE, P.: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 - Speech Acts. New York, San Francisco, London 1975, s. 52.

Mluvčí 'A' musí vědět o 'X' víc, než co napsal, neboť 'X' je jeho student, a musí také vědět, že je od něj požadováno více informací, než které sdělil. Tím, co napsal, proto implikuje 'A' to, co se výslovně napsat zdráhá, totiž, že 'X' není příliš dobrý ve filozofii.

V tomto smyslu může být v určitých situacích i užití FT motivováno mimo jiné snahou o zdvořilou promluvu vzhledem ke třetí osobě, k osobě, o které se mluví. Pokud mluvčí odpoví na otázku 'Co si myslíte o rozhodnutí pana předsedy?' tautologií *Pan předseda rozhodl, jak rozhodl*, jde (i když pouze zčásti) o zachování maximy uznání vzhledem k osobě pana předsedy.

Těžko však hovořit o dodržování zdvořilostního principu ve vztahu k sobě samému. Odpoví-li mluvčí na otázku 'V kolik přijdeš?' slovy '*Až přijdu, tak přijdu*', nejde v žádném případě o zdvořilost. Komunikační princip kooperace je zde porušen, aniž by byl ospravedlněn jiným principem pozitivní komunikace.

Dalo by se tedy říci, že pokud se pragmatická FT týká hodnocení třetí osoby nebo se vztahuje k adresátovi, může být někdy zčásti motivována snahou o zdvořilé vyjádření (vyvarování se negativní kritiky), což také ospravedlňuje porušení maximy kvantity. Pokud je však tautologická výpověď projevem nevěle sdělit požadovanou informaci týkající se mluvčího samého (tj. Leechova '*self*'), je porušena jak maxima kvantity, tak i princip zdvořilostní. Takové řečové chování potom vede ke konfliktní komunikaci nebo k ukončení komunikace vůbec.

Maxima kvantity je porušena i v případě, použije-li mluvčí jako součást únikové komunikační strategie odpověď 'nevím', přestože má požadovanou informaci k dispozici. Princip zdvořilosti však v takovém případě porušen být nemusí, stejně jako v situaci, kdy se tázaný omluví, že odpovědět nemůže nebo nesmí, event. uvede i důvody, proč informaci odmítá sdělit.

Na tomto místě je však také nutné připomenout, že ne vždy je tautologie projevem nevěle komunikovat a sdělit žádanou informaci. Někdy může být pouze vyjádřením toho, že mluvčí danou věc nevnímá jako důležitou, event. že je ochotný přizpůsobit se. Odpověli mluvčí na otázku *Co chceš dnes k večeři?* slovy *Co uvaříš, to uvaříš*, může tím chtít dát najevo pouze to, že nemá žádné speciální přání a nechává rozhodnutí na tazateli. Paradoxně může být taková výpověď přímo projevem zdvořilosti vzhledem kosobě, která otázku položila. Mluvčí totiž odpovědí *Co uvaříš, to uvaříš* minimalizuje nároky na komunikačního partnera (ten má absolutní volnost a může zvolit alternativu nejjednodušší, nejsnazší, alternativu, která mu bude činit nejmenší obtíže, která bude vyžadovat nejmenší míru úsilí) a naopak maximalizuje nároky na svou vlastní osobu (zavazuje se k tomu, že přijme i to, co nemá rád nebo na co právě nebude mít chuť), maximalizuje prospěch a výhody partnera a minimalizuje prospěch a výhody vlastní. Řídí se tak po všech stránkách leechovskou maximou taktu (*tact maxim*), která říká: "*Minimize cost to other; maximize benefit to other*" a maximou velkorysosti (*generosity maxim*), která říká: "*Minimize benefit to self; maximize benefit to other*"¹⁹⁹.

¹⁹⁹ LEECH, G.N.: Principles of Pragmatics, London, New York 1983, s. 136.

2.3 Formální tautologie deiktické

Zvláštní skupinou formálních tautologií jsou tautologie deiktické. Jejich specifičnost tkví v jejich ryze textové funkci.²⁰⁰ Jsou sémanticky vyprázdněné, mají povahu pouze odkazovací.

2.3.1 FT anaforické

Anaforické tautologie odkazují k dříve uvedené informaci. Dříve uvedenou informaci myslíme buď informaci sdělenou v předchozí části téhož textu, v němž je tautologie užitá, nebo i jakoukoli informaci, o které mluvčí předpokládá, že je adresátovi známa. Uvažujeme tedy nejen o extravětné, textové deixi, ale i o jakési extratextové či řekněme diskurzivní anafoře. Srovnajme následující výpověď:

A: Jsem rád, že to dopadlo, jak to dopadlo.

Předpokládejme, že uvedenou výpověď mluvčí A vyjadřuje osobní smíření s nepříliš dobrým výsledkem nějakého jednání či sledu událostí. Ať už byla či nebyla tato výsledná situace explicitně sdělena v daném textu, v každém případě byla jistě partnerovi dialogu známa. Výpověď mluvčí naznačuje, že situace, ve které se ocitl, sice není optimální, že však není ani nejhorší. Výpověď implikuje ještě nepříznivější a méně vítané alternativy. Vedlejší větu z repliky A by pak bylo možné nahradit beze změny smyslu výpovědi pouhým odkazovacím adverbiem:

²⁰⁰ Deiktické FT jsou specifické nejen svou odkazovací funkcí, ale vymykají se i zde prezentovanému pojetí formální tautologičnosti. Zatímco tvrzení Pan předseda odpověděl, jak odpověděl je na rovině doslovně řečeného logicky nutně pravdivé, tvrzení Nemůžeme se divit, že pan předseda odpověděl, jak odpověděl již logicky pravdivá není. Přesto jsem tento typ vět do své práce zahrnula, neboť se domnívám, že ačkoli zapojením do textu jejich apriorní pravdivost víceméně mizí a uvažování o ní ztrácí poněkud své opodstatnění, jedná se stále o FT, i když ve specifickém užití.

A1: Jsem rád, že to dopadlo takhle.

Anaforická tautologie umožňuje mluvčímu neopakovat známá fakta, nepopisovat znovu leckdy velmi složitý jev či situaci, podobně jako jiné odkazovací výrazy: *Mám radost, že je výsledek takový, jaký je; Já dobře rozumím tomu, proč pan doktor jednal tak, jak jednal.*

Prostřednictvím anaforické FT se mluvčí může též záměrně vyhnout tabuovému výrazu či výrazu, který z jistých důvodů nechce vyslovit či znovu opakovat: *To, že má tu nemoc, kterou má, mu přece nebrání dál sportovat; Já nelituju, že jsem použil ten výraz, který jsem použil, a nebudu se za to omlouvat.*

1. *Když jste s někým čtyřicet let, tak ho nemůžete nenávidět nebo na něj zapomenout. Ten vztah dopadl, jak dopadl, a on je stále otec mých dětí a dědeček mých vnoučat.*²⁰¹

2. *Pokud dnes Klaus spatřuje v nedostatečné podpoře ze strany elit jednu z příčin volebního výsledku, bohužel tím ukazuje, že nepochopil, proč volby dopadly tak, jak dopadly. Důvodem těsné prohry nebyla neschopnost přesvědčit intelektuály o jedinečnosti reformy. Byla to neschopnost nabídnout voličům hmatatelnou vizi či argumenty, které by je přinutily hlasovat pro dokončení razantních reforem a odmítnutí vize štědrého sociálního státu.*²⁰²

3. *Chtělo by to nějaké Hnutí za povolební politické jistoty (HPPJ). Ze všech stran nalíc narub byly už totiž obráceny a diskutovány všechny možnosti koalic po volbách, ale preferance jsou, jaké jsou, a jistota stabilní vlády skoro žádná.*²⁰³

²⁰¹ Měla jsem se rozvést dřív. (Na otázky J. Cieglerové odpovídá M. Železná). Lidové noviny 23.3. 2002, s. 21.

²⁰² Za neúspěchem ODS není nepochopení elit. Mladá fronta Dnes, 20. 6. 2002, s. 12.

²⁰³ HEKRDLA, M.: Povolební politické jistoty. Právo, 4. 6. 1998, s. 6.

4. Amir, vrah izraelského premiéra Jischaka Rabina. "Nepochybuj o tom, že bude do roka nebo do dvou propuštěn," tvrdí Geula Amirová, podle níž si propuštění jejího syna vynutí vlna veřejných sympatií (...) Jigalův otec a sestra Hadas kývají na souhlas. „Až se dostane ven, bude to velkolepé. Lidé se kolem něj semknou. Začínají už teď chápat, proč udělal to, co udělal“.²⁰⁴

5. ODS Prahy 5 přidělila Tatra klub rada obvodního zastupitelstva, v níž z jedenácti členů sedm je členem ODS. Tato rada zřídila pětičlennou ad hoc komisi, v níž měla ODS opět většinu. Navíc způsob, jímž bude ODS Prahy 5 využívat Tatra klub pro kulturní účely, je dosti nejasný; v nájemní smlouvě figuruje jako konkrétní druh akcí diskotéka. Ptal jsem se paní náměstkyně starosty E. Kalhousové (ODS), zda jí přijde etické a normální, aby takto složená rada a jí ustavená komise rozhodly tak, jak rozhodly. Dozvěděl jsem se, že rozhodnutí nemělo politický podtext.²⁰⁵

6. Je to již více než měsíc, co se v centrále EU v Bruselu rozzlobili na českého premiéra Miloše Zemana, když řekl, že "s teroristy se nevyjednává, s teroristy se bojuje". (...) Jsem velmi rád, že Miloš Zeman řekl co řekl a dotkl se tím něčeho, co již velmi a po 11. září ještě více zavání. Je přitom znakem našeho komplexu, či výpadku paměti, že většina domácích politiků jeho slova odsoudila.²⁰⁶

7. Miloš Zeman nikdy neřekl, že chce kandidovat na prezidenta. A to je celé jádro krize. Kdyby to řekl jasně, vedli jsme o tom debatu, která mohla mít nějaký výsledek. Miloš Zeman,

²⁰⁴Rabinův vrah spí čtyři hodiny a pak studuje biblické texty. Mladá fronta Dnes, 22. 10. 1996, s. 9.

²⁰⁵JANÁČEK, P.: Ostuda jako Smíchov. Lidové noviny, 2. 8. 1991, č. 178, s. 8.

²⁰⁶Evropský Pilát si v Palestině stále myje ruce (nevelikonoční zamyšlení). [http:// pes.eunet. cz/ clanky](http://pes.eunet.cz/clanky)

ač byl k tomu vyzýván, nedokázal vstoupit do prvního kola, když už vyhrál v našem referendu.

(...) Tím, že Zeman postupoval, jak postupoval, přispěl k napětí.²⁰⁷

2.3.2 FT kataforické

Zvláštní podskupinou deiktických tautologií jsou tautologie s kataforickou funkcí. Tautologie sama o sobě nesdělují žádnou věcnou informaci v pravém slova smyslu, pouze signalizuje, že informace bude následovat v další výpovědi (v dalším úseku textu).

1. *Předseda vlády České republiky převzal od pana Bačinského předem avizovaný, nicméně nevyžádaný seznam údajných agentů StB – členů Syndikátu novinářů ČR. Premiér Pithart zná zákony této země, a proto udělal, co udělal: Seznam založil do trezoru a o tom, že jej obdržel, uvědomil bez prodlení veřejnost. Chce, aby vláda České republiky rozhodla, jak s ním naložit.*²⁰⁸

2. „*Za poslední volební období jsme ze státních prostředků získali na rozvoj obce 23.5 milionu korun a obecní majetek jsme z původních 58 milionů zvýšili na 82 milionů korun. Jsem přesvědčen, že toto vše si obyvatelé Brodku u Prostějova uvědomili, a proto volby dopadly tak, jak dopadly“.* V novém sedmičlenném zastupitelstvu Brodku u Prostějova je pět lidí z původního zastupitelstva.²⁰⁹

²⁰⁷ Špidla nevyklučuje obměnu ministrů. Rozhovor Vladimíra Špidly s redaktory N. Adamičkovou a M. Křnigovou. <http://wtd.vlada.cz/scripts>

²⁰⁸ Seznam novinářů zatím v trezoru. Mladá fronta Dnes, 21.4. 1992, s. 2.

²⁰⁹ Prostějovský týden 1998.

Z formálního hlediska se jedná výhradně o verbální identifikační tautologie, nejčastěji modální a kvalifikační. Vedlejší věta je, podobně jako u tautologií anaforických, funkčně ekvivalentní s nějakým pronominálním výrazem, event. substantivní frází schopnou fungovat jako kataforický odkaz. Vedlejší větu z tautologie užití ve výše uvedeném příkladovém textu 1 lze tímto způsobem nahradit například výrazem "následující věc", vedlejší větu tautologie z textu 2 pak výrazy jako "tak, že", "následovně" apod. Vzhledem k této skutečnosti je možné považovat deiktické tautologie na rozdíl od ostatních typů za spíše neúspěšné. V některých případech se však při interpretaci deiktických tautologií projevuje tendence přisuzovat jim ještě přídatnou funkci, a to negativní hodnocení.²¹⁰

2.3.3 FT generalizační

Odkazovací funkci mají také tzv. FT generalizační. Mluvčí odkazuje na údaje, které na rozdíl od FT anaforických nejsou komunikačnímu partnerovi známé a na rozdíl od FT kataforických nebudou ozřejměny ani v následující části textu. Jejich konkretizace totiž není ani nutná, ani žádoucí. Vzhledem k tomu, že by specifikace jednotlivých prvků výčtu byla zbytečná, respektive zcela nemožná, mluvčí příslušná fakta prostřednictvím FT zobecňuje: *Zajímalo ho, proč ten či onen podnikatel má takové zisky, jaké má, Mělo by se víc uvažovat o tom, proč ten a ten žák dosáhl právě takových výsledků, jakých dosáhl.*

1. *Není prostě těžké vypointovat důvod, proč ten či onen kandidát dopadl, jak dopadl, a proč drtivá většina voličů k urnám opět nepřišla přesto, že demokracii zajisté nade vše milují*²¹¹

²¹⁰srov. MACHÁČKOVÁ, E.: Dopadlo to, jak to dopadlo. Naše řeč, 76, 1993, č. 2, s.112.; ŠLOSAR, D.: Je, jaký je. Host, 5, 2002, s. 15.; JELÍNEK, M.: Usnesli se tak, jak se usnesli. Nedělní Lidové noviny, 5. 2. 1994, s. 8.; GREPL, M. - KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998, s. 278.

²¹¹ NOVÁČEK, P.: Budou jednou senátoři volit sami sebe? Lidové noviny 10. 11. 2003, s. 12.

2. *Než dojdou k nějakému rozhodnutí, snažím se vžít do pozice hráče, přemýšlet, proč udělal, co udělal, jaké má starosti. Trenér není od toho, aby rozkazoval, a hráč, aby poslouchal. Hráči nepodávají stoprocentní výkon, když mají obavy, co jim zas trenér vyčte.*²¹²

3. *Nedělám sociologizující historii, neuvažuji v abstrakcích. Zajímá mě vždycky, proč člověk jednal, jak jednal, jaký byl půdorys jeho svobodné vůle, jak využil možnosti, které měl.*²¹³

Podobně se uplatňují opakovací výrazy typu „*tak a tak*“, „*takhle a takhle*“, „*takový a takový*“: ²¹⁴

1a) (...) *proč ten či onen kandidát dopadl, jak dopadl. / (...) proč ten či onen kandidát dopadl tak a tak*

1b) (...) *proč udělal, co udělal / (...) proč udělal to a to*

1c) (...) *proč jednal, jak jednal / (...) proč jednal tak a tak*

Jednotlivé typy FT vymezené v rámci sémanticko-pragmatické typologie uvádí následující tabulka.

²¹² ŠEVELA, V. - TOMEK, L.: Ivan Hlinka: Dobrý trenér nerozkazuje, ale radí. Pátek Lidových novin, 11.6. 1999, č. 23, s. 7.

²¹³ Dobrá non-fiction odpovídá na otázku jak žít věrohodněji než próza. (rozhovor s Pavlem Kosatíkem). Host, 10, 2002. <http://www.hostbrno.cz/casopis.php>

²¹⁴ Důvody pro zdvojování deiktických slov a užívání výrazů typu *tehdy a tehdy, tolik a tolik, tak a tak* se zabýval mj. M. HRDLIČKA a rozlišil dva typy případů: "(A) Všem účastníkům komunikace jsou příslušné explicitně nevyjádřené informace známe a mluvčí nepokládá za nutné/vhodné/žádoucí předpokládanou známou skutečnost znovu výslovně pojmenovat: *Zachoval se tak a tak / takovým a takovým způsobem. V tomto smyslu lze nalézt jistou obdobu ve formulacích typu Máme se tak, jak se máme; Zachoval se tak, jak se zachoval, Udělala to, co udělala, Situace je prostě taková, jaká je, kterých se v současné době téměř nadužívá. (B) (...) mluvčí záměrně nechce informace sdělit – může se jednat o jeho úmysl určitým způsobem „zamlžit“ některé skutečnosti, případně může jít o vyjádření v jistém smyslu eufemistické.*" (HRDLIČKA, M.: *Tehdy a tehdy. Čestínář*, 11, 2000 – 2001, s. 144 - 145.) Funkci generalizačních FT odpovídá Hrdličkův příklad (A), příklad (B) koresponduje již s kategorií FT pragmatických.

Tab. 2: Sémanticko-pragmatická typologie formálních tautologií v češtině²¹⁵

FORMÁLNÍ TAUTOLOGIE				
sémantické		pragmatické		deiktické
evaluativní	glorifikační	adispoziční		anaforické
	preferenční	nekooperativní	diplomatické	kataforické
	pochvalné		konfliktní	generalizační
	degradační			
Fatalitní	akceptační			
	rezignační			
	bagatelizační			
entitativní	principiální			
	povahové			
	realistické			
	banalizační			
	limitové			
	diferenční			
	ekvivalenční			
koncedační				
delegační				

²¹⁵ Vzhledem k tomu, že příslušnost FT k sémanticko-pragmatickému typu nelze určit mimo kontext, v přehledové tabulce na rozdíl od logicko-syntaktické typologie neuvádím u jednotlivých typů příkladové věty.

IV. SÉMANTICKÁ A KOMUNIKAČNÍ SPECIFIKA FORMÁLNÍCH TAUTOLOGIÍ

1. Pravdivost

Nejnápadnějším, ba přímo definičním rysem formálních tautologií je jejich apriorní pravdivost na rovině explicitně řečeného. Tato vlastnost, na jejímž základě jsou formální tautologie vymezeny, je jednotícím rysem široké škály různých větných typů. Odůvodní-li nutnost nějakého jednání slovy *Je to moje povinnost*, pravda to být může, ale také nemusí, záleží na okolnostech. Řeknu-li však ve stejné situaci *Povinnost je povinnost*, nikdo nemůže pravdivost tohoto výroku popřít. Kdo popírá tautologii, upadá do sporu. Díky své nutné pravdivosti mají tautologie povahu nepopíratelných argumentů. Výrok '*x je x*' je základní teze, která nepřipouští námitky a nevyžaduje důkaz. Podobně pravdivost výpovědí *Bud' přijde, nebo nepřijde; Až se vrátí, tak se vrátí; Řekl to, co řekl* nelze ničím zpochybnit. Stěží si představíme situaci, kdy příchozí nepřišel, kdy se někdo vrátil a zároveň nevrátil nebo kdy mluvčí řekl něco, co neřekl.²¹⁶

1.1 Apriorní pravdivosti FT na rovině doslovně řečeného využívají mimo jiné i tvůrci reklamních sloganů. V kontroverzní televizní reklamě na čokoládovou oplatku Fidorka má tautologický slogan „*Když musíš, tak musíš*“ ospravedlnit agresivní jednání děvčátka, které se kvůli neodolatelné touze po Fidorce dopustí násilí. V druhé verzi vede svůdnost a neodolatelnost čokoládové oplatky k loupeži, ve třetí verzi je před pádem ze srázu na

²¹⁶ Výjimečné je užívání kontradikcí, jejichž funkcí v přirozené komunikaci je vyjádřit složitost sdělované skutečnosti, nejednoznačnost pojmů či mnohost možných pohledů na věc. Ačkoli jsou kontradikce v rozporu s logickým zákonem sporu, tak jak je chápán v klasické formální logice, jsou v řeči tolerovány a nepovažují se za lživá tvrzení. (srov. výklady v kap. *Formální tautologie v logice a v analytické filozofii*.)

poslední chvíli záměrně zachráněno nikoli auto, které se dalo samovolně do pohybu, ale právě Fidorka ležící na zadním sedadle vozu. Ve všech třech verzích je sloganem *Když musíš, tak musíš* příjemcům reklamy sugerováno, že Fidorka je nad všechna pokušení, že nutkání mít ji je natolik silné, že může vést i ke zločinu či k zdánlivě iracionálnímu jednání. Výpověď *Když musíš, tak musíš* je výpověď nutně logicky pravdivá a má vzbudit dojem, že člověk nemá jinou volbu, že to, co udělal, udělat musel. Formální tautologie jsou sice výpovědi triviální a na rovině doslovně řečeného neinformativní, v reklamě však nejde primárně o informativnost či přesnost vyjádření, ale v první řadě o přesvědčivost.²¹⁷ Kromě toho splňuje formální tautologie také další požadavek kladený na účinný reklamní slogan, a tím je lapidárnost sdělení.²¹⁸ V publikaci *Čeština v reklamě, reklama v češtině* zmiňuje S. Čmejrková termín *dilogie*, čímž rozumí tautologické určení výrazu typu *obchod je obchod*. Konkrétní příklad reklamního sloganu stou formou bohužel neuvádí, analyzuje však alespoň příklad reklamního textu s tzv. tautologickým rýmem: TITAN. *Aby bílá bílá byla*. O tautologickém rýmu jakožto krajním případě rýmu absolutního (identického, totožného) autorka píše:

"Tautologický rým se zpravidla považuje za poněkud podřadný. Zatímco v rýmu složeném ze slov různých se na pozadí stejného nebo obdobného zvuku realizuje významový rozdíl, a nastává tu tedy vedle shody i kontrast, v tautologickém rýmu se rozdíl a kontrast vlastně nerealizuje. Neplatí to ale vždy. Tautologický rým bývá užit právě proto, aby se naznačil nějaký možný rozdíl, posun, v daném případě např. stupňování rysu bílá – opravdu bílá (velmi podobného efektu chce dosáhnout např. reklamní novotvar nejčokoládovější

²¹⁷ Jak píše S. MAREŠ, "dobrý slogan znamená výstižně řečenou pravdu" (MAREŠ, S.: Prodej a reklama. Hradec Králové 1998, s. 93)

²¹⁸ Stručnost a jednoduchost je jedním z nejčastěji zdůrazňovaných rysů účinného reklamního sloganu. Srovnajme například následující doporučení adresované tvůrcům reklamních textů: „Jakkoliv je reklamní sdělení většinou výsledkem zdlouhavé a úmorné dřiny, navenek musí vypadat jednoduché, stručné, přímočaré. Reklamní tvorba je totiž uměním zkratky. Vyžaduje schopnost málo slovy a jednoduchou grafikou vyjádřit nápad, myšlenku, vtipný gag i někdy dost složitý argument.“ (KŘÍŽEK, Z. – CRHA, I.: Jak psát reklamní text. Praha 2003, s. 78.)

čokoláda). Tautologický rým bývá využíván k účelům komickým, a o to v reklamě dost často jde.²¹⁹

Podobné rysy jako reklamní slogany a inzertní titulky vykazují také politická hesla, užívaná v různých politických, zvláště předvolebních kampaních. I zde lze uplatnit formální tautologii jakožto jednoduché a stručné sdělení apriorní pravdy. Při prezidentských volbách v Polsku kandidoval například L. Wałęsa heslem *Černá je černá, bílá je bílá*, což mělo naznačit, že říká vždy pouze pravdu, a nikoli to, co by snad chtěli slyšet voliči.

1.2 Apriorní pravdivost je jádrem pojmu formální tautologie. S FT nelze než souhlasit, nedá se popřít, nelze o ní pochybovat. Paradoxně však může mluvčí formálně tautologickou výpovědí i lhát, resp. vyjadřovat nepravdivé postoje. Formální tautologií totiž mluvčí netvrdí nic nového o podstatě či vlastnostech předmětu řeči, ale danou entitu hodnotí a sděluje svůj osobní postoj k ní. Vyjadřovaný postoj či emoce však může mluvčí pouze předstírat, sdělované nemusí být v souladu s prožívaným. Bude-li zatvrzelý pivař ve společnosti milovníků vína prohlašovat, že *víno je víno* (s doporučovými paralingválně-neverbálními prostředky vyjadřujícími kladné hodnocení), bude s ním patrně většina přítomných souhlasit, ačkoli mluvčí sám pronáší výpověď s vědomím, že je neupřímný a neříká pravdu. "Falešné já" mu má zaručit vytvoření či udržení pozitivních vztahů. Jak píše Z. Vybíral, "*v řadě lidských společenství se cení právě přizpůsobivost, dovednost masky (úslužnosti, profesionální ochoty a vstřícnosti) a přetvařování se.*"²²⁰

Se slovy *Co jsme si, to jsme si* můžeme podávat ruku tomu, kdo nám velmi ublížil, ačkoli jsme sami přesvědčeni o tom, že na jeho čin nikdy nezapomeneme a nikdy mu ho neodpustíme; zlehčujeme situaci slovy *Když to nestihneš, no tak to nestihneš*, vědomi si toho, že nedodržení termínu může mít velmi negativní důsledky, apod. Apriorní pravdivost na

²¹⁹ ČMEJRKOVÁ, S.: Reklama v češtině, čeština v reklamě. Voznice 2000, s. 58.

²²⁰ VYBÍRAL, Z.: Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci. Praha 2003, s. 50.

rovině řečeného nezaručuje pravdivost FT na rovině intendovaného. Co je tedy nutné znovu zdůraznit, je fakt, že nutně logicky pravdivé jsou FT pouze na rovině doslovně řečeného. To, co FT implikují, může být ve skutečnosti lež, přetvářka, předsudek, stereotypní schéma či výsledek nepatřičné generalizace. Jazykovým vyjádřením stereotypu jakožto kognitivně-emoční kategorie bývají například evaluativní FT, zvláště degradační (*Cikáni jsou cikáni; Ženská je holt ženská*).

Z. Vybíral věnoval velkou pozornost polopravdivému sdělování. Mezi polopravdy řadí i takzvaná *'nic neříkající zevšeobecnění'*, která dávají mluvčímu možnost, aby v budoucnu pravdivost svých tvrzení buď potvrdil, nebo naopak popřel. Jak píše Vybíral, *"problém lži se v takovém případě mění na problém nerozlišitelnosti (neposouditelnosti, resp. nerozsouditelnosti). (...) Obecná odpověď může nabízet 'projekční plátno' pro spekulace, co tím chtěla druhá osoba říci; polopravda se zdá adresátovi nedostatečná."*²²¹

Pragmatické FT mají k takovýmto nic neříkajícím odpovědím alespoň v jistém ohledu velmi blízko. V případech, o kterých mluví Vybíral, odpovídá mluvčí tak, aby nemusel říci pravdu, jejíž prozrazení je pro něho z jakéhokoli důvodu nevýhodné, ale zároveň tak, aby v případě, že vyjde najevo plná pravda, nemohl být označen za lháře. Pragmatická FT umožňuje mluvčímu podobně víceznačnou odpověď. Nemá-li mluvčí na věc vlastní názor a nechce to přiznat nebo nechce svůj názor zveřejnit, FT mu umožní vyhnout se pravdě tím, že mu dovolí podobně jako ona *'všezahrnující zevšeobecnění'* formálně odpovědět, ale přitom v podstatě *'nic neříci'*. Rozdíl je v tom, že v případě FT nejde o balancování mezi pravdou a lží, ale o balancování mezi různými interpretacemi jedné výpovědi. V případech, o kterých uvažuje Vybíral, zůstává nerozhodnuto, resp. nedokazatelné, zda mluvčí mluvil

²²¹VYBÍRAL, Z.: *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*, Praha 2003, s. 24.

pravdu nebo lhal.²²² U FT jde o to, dekodovat, co měl mluvčí vůbec na mysli. V obou případech jde však v první řadě o únikovou strategii.

2. Implicitnost

Z apriorní pravdivosti FT bezprostředně vyplývá jejich neinformativnost na rovině explicitně řečeného. Explicitní informace, kterou výpověď zprostředkovává, je nulová. Zatímco sémantické FT implikují sémantickou informaci, kterou lze na základě doslovně řečeného odvodit, pragmatické FT zůstávají 'sémanticky neinformativní' i na rovině implikovaného. Nicméně i pragmatické FT jistou informaci zprostředkovávají, a to informaci týkající se osoby mluvčího a jeho vztahu ke komunikační situaci a k osobě komunikačního partnera.

2.1 F. Schulz von Thun, inspirován komunikačními modely K. Bühlera a P. Watzlawicka, rozlišil čtyři stránky sdělení: věcný obsah, sebeprojev, vztah a výzvu.²²³ Každé sdělení obsahuje nejen věcnou informaci, ale také informaci o osobě produktora a o vztahu produktora k adresátovi. Sémantické FT implikují všechny tyto typy informací: věcnou, osobnostní, vztahovou i výzvou. FT pragmatické implikují pouze pragmatické informace, které v Schulzově komunikačním modelu odpovídají pojmům sebeprojev, vztah a výzva.

U FT adispozičních a diplomatických jde především o informaci o osobě mluvčího. FT adispoziční vypovídá o informovanosti či intelektuálních a řečových schopnostech mluvčího,

²²²Podobné jsou tzv. *tezovité klamy*, o kterých píše D. BOLINGER. Tato tvrzení mají vzbudit dojem, že jsou přesným odrazem skutečnosti. Tuto skutečnost však de facto neodrážejí, nýbrž zkrslují. Jde o jakousi verbální formu obrany, mluvčí se schovává za doslovný výklad svého tvrzení. Bolinger uvádí následující příklad: *"Představme si například, že nějaký státní úřad protiprávně shromažďoval a uchovával informace o občanech. Dojde k soudnímu procesu a soud úřadu nařídí, aby všechny příslušné dokumenty zničil. A úřad je skutečně zničí - ovšem až poté, co si pořídil kopie pro budoucí použití. Klam je založen na tom, že abstraktní substantivum dokumenty lze vyložit rovněž jako substantivum konkrétní. Soudce měl na mysli dokumenty v jejich abstraktním významu: měly být zničeny veškeré záznamy; úřad poslechl, ale zničil dokumenty konkrétní."* (BOLINGER, D.: Jazyk - nabitá zbraň. Vesmír, 81, 2002, s. 107.)

²²³SCHULZ von Thun, F.: Jak spolu komunikujeme. Překonávání nesnázi při dorozumívání. Praha 2005, s. 11- 31.

FT diplomatická o jeho vůli, kompetencích a záměrech. FT konfliktní implikují v prvé řadě informaci relační. Vypovídají především o vztahu mluvčího ke komunikačnímu partnerovi, resp. k osobě tazatele. Všechny pragmatické FT mají přitom společnou stránku výzvovou. Vyzývají komunikačního partnera k tomu, aby ukončil komunikaci na dané téma a nepokládal již otázky týkající se dané věci.

2.2 Právě díky své implicitnosti jsou FT predisponovány k tomu, fungovat v řeči jako součást tzv. *únikových komunikačních strategií*. Podstatou únikové strategie je snaha mluvčího vyhnout se odpovědi na konkrétní otázku nebo komunikaci vůbec ukončit. Mluvčí formuluje odpověď takovým způsobem, aby dal jasně najevo to, že v komunikaci (přínejmenším v komunikaci na dané téma) nebude pokračovat. Ocitne-li se někdo v situaci, že nechce, nemůže nebo neumí odpovědět na položenou otázku nebo se necítí být kompetentní vyjadřovat se k dané věci, ač je k tomu vyzván, má přínejmenším tři možnosti. Jednou z nich je mlčení. To však není z důvodu společenské etikety možné volit vždy. Druhou, patrně nejvhodnější alternativou je omluva s vysvětlením, tedy odůvodněním, proč nechci či nemůžu odpovědět. Třetí možností je odpověď úniková (vyhýbavá, event. odmítavá). Jedná se o něco jako 'nesdělnou řeč', tedy jakýsi mezistupeň mezi mlčením a mluvením, resp. 'řečí sdělnou'. Mlčení pochopitelně nelze upřít jeho komunikační funkci a znakovou platnost. I mlčení je významnou formou komunikace. Pojem mlčení zde však chápu jednoduše jako absenci verbálního projevu a pojmů mlčení a mluvení užívám jako pojmů protikladných. Úniková, nesdělná řeč je potom vnímána jako komunikace s formou mluvení, ale s obsahem, který je vlastní mlčení. Mlčení jakožto nulový projev řečové aktivity má proto mnoho společného s tím, co nazýváme úniková komunikační strategie. Ať volí člověk mlčení či pragmatickou FT jako formu únikové reakce, jde vždy o to, že nechce nebo

nemůže (nesmí nebo neumí) něco někomu sdělit. I. Vaňková²²⁴ rozlišuje dva aspekty mlčení, a to aspekt gnoseologický (poznávací, artikulační a formulační) a aspekt komunikační. V prvním případě jde primárně o konfrontaci se světem (a také s jazykem), v druhém případě o sdílení světa s druhými lidmi, o mezilidský vztah. Mlčení komunikační se podle Vaňkové týká interakce člověk – člověk, a je proto orientováno na dimenzi pragmatickou, zatímco mlčení gnoseologické odpovídá vztahu člověk – znak, a je tedy zaměřeno na dimenzi sémantickou. O podobných dimenzích můžeme hovořit také u všech typů formálních odpovědí, včetně pragmatických FT.

2.3 Únikovým komunikačním strategiím se věnují P. Watzlawick, J. B. Bavelasová a D. D. Jackson, když hovoří o tzv. *diskvalifikaci komunikace*. Tím rozumí jednu ze čtyř možností (vedle akceptování, odmítnutí a symptomu), jak může člověk zareagovat v případě, že nechce komunikovat, ačkoli někdo jiný komunikaci iniciuje a očekává, že jeho partner do komunikační situace aktivně vstoupí. Jako příklad uvádí autoři situaci v letadle, kdy pasažér A chce verbálně komunikovat, zatímco pasažér B nikoli:

*"B by se také mohl bránit jednou důležitou technikou, která je založena na tom, že diskvalifikuje vlastní nebo partnerovy promluvy, to znamená, že je – záměrně nebo neúmyslně – připravuje o jasný význam. V tomto směru existuje celá řada sémantických možností, jako jsou rozporuplnost, nesrovnalosti, změna tématu, nedokončené věty, záměrné nerozumění, nejasné nebo idiosynkratické fráze, konkretizace metafor či metaforické interpretace konkrétně míněných poznámek a další."*²²⁵

Jednou ze 'sémantických možností diskvalifikace' může být také výpověď s tautologickou formou. Pokud mluvčí nechce komunikaci akceptovat, ale nechce ani přímo odmítnout, tzn. explicitně vyjádřit nevíli či nechuť komunikovat, a nechce se uchýlit

²²⁴ VAŇKOVÁ, I.: Mlčení a řeč v komunikaci, jazyce a kultuře. Praha 1996.

²²⁵ WATZLAWICK, P. – BAVELASOVÁ, J. B. - JACKSON, D.D.: Pragmatika lidské komunikace: Interakční vzorce, patologie, paradoxy. Hradec Králové 1999. s. 66.

k symptomu (předstírat únavu, ospalost, bolest hlavy, neznalost jazyka, nedoslýchavost), má možnost užít nějaké únikové (v terminologii autorů Pragmatiky lidské komunikace 'diskvalifikační') výpovědi. Autoři vycházejí z jednoho z axiomů pragmatiky lidské komunikace, a to: nelze nekomunikovat: „*Vyjdeme-li z předpokladu, že veškeré chování v interakční situaci má význam sdělení, tj. je komunikací, plyne z toho, že ať se člověk snaží jakkoliv, nemůže nekomunikovat. Aktivita nebo neaktivita, slova či mlčení, vše má význam sdělení; ta ovlivňují další a tato další zase nemohou neodpovídat na komunikaci a sama rovněž komunikují.*“²²⁶

2.4 V knize *Human Communication* popisují S. L. Tubbs a S. Moss několik typů neadekvátních odpovědí (*inadequate responses*), se kterými by mluvčí, který pokládá otázky svému komunikačnímu partnerovi, měl počítat a kterým by se měl pokusit předejít. S výjimkou mnohomluvných odpovědí (*oververbalized answers*), které nejsou motivovány snahou mluvčího vyhnout se odpovědi, mají všechny ostatní uvedené typy reakcí svou podstatou a únikovou funkcí blízko k pragmatickým FT.

1. žádná odpověď (*no answer*)

Mluvčí se snaží vyhnout odpovědi buď replikou typu *No comment; I'd rather not say* (Bez komentáře; Raději bych to neříkal), nebo prostým mlčením.

2. částečná odpověď (*partial answer*)

Mluvčí sice na danou otázku odpoví, ale neúplně.

3. irelevantní (*irrelevant answer*)

²²⁶ WATZLAWICK, P. – BAVELASOVÁ, J. B. - JACKSON, D. D.: Pragmatika lidské komunikace: Interakční vzorce, patologie, paradoxy. Hradec Králové 1999, s. 43 – 44.

Irelevantní odpovědi může být užito ze dvou důvodů. Respondent buď vůbec neporozuměl otázce, nebo sice porozuměl, ale nechce na ni odpovědět. V druhém případě se jedná o typický příklad únikové komunikační strategie, tak jak zde byla popsána.

4. nepřesná odpověď (*inaccurate answer*)

Mluvčí odpovídá nepřesně nebo i nepravdivě zvláště tehdy, cítí-li se sdělením informace a prozrazením pravdy nějak znevýhodněn či přímo ohrožen.

2.5 Únikové výpovědi bývají nejednoznačné, vágní a nejasné, mají nízkou informační hodnotu, komunikačního partnera často překvapí, zmatou nebo znejistí, a tím minimalizují jeho zájem v hovoru pokračovat. Jednou z možností je změna tématu. Mluvčí otázku ignoruje, jeho následná replika s ní nijak nesouvisí.

A: *Byls už konečně u toho doktora?*

B: *To je dneska venku hezky, vid'?*

Ačkoli mluvčí B neodpověděl na partnerův dotaz explicitně, je pravděpodobné, že u lékaře nebyl. Jeho úniková odpověď je 'přeložitelná' jako 'ne', respektive 'ne, a už o tom nemluv'. B se v zásadě nevyhýbá odpovědi na otázku, ale spíše následnému kárání ze strany A. Dává najevo, že otázka je mu nepříjemná, že se buď stydí, že neudělal to, co měl (zapomněl, bál se, měl jiný program), nebo že ho partnerovo neustálé vybízení k návštěvě lékaře, kterou sám nepovažuje za nutnou, rozčiluje, unavuje atd. Změna tématu mu umožňuje zachovat přátelský tón a předejít konfliktu.

Jindy mluvčí reaguje otázkou, a to s cílem ospravedlnit se, resp. odzbrojit svého komunikačního partnera jakožto potenciálního kritika, poukázáním na jeho vlastní nedostatky.

A: *Byls už konečně u toho doktora?*

B: *A ty už jsi to řekla mamince o tom stěhování?*

Nesmyslnou, resp. vzhledem k otázce irelevantní replikou, která je v dané komunikační situaci zcela nečekaná, může dát mluvčí najevo nezájem, záměrné přehlížení nebo neakceptování autority tazatele.

"Jak s Beátou vycházíš?" zeptal jsem se. Prováděla právě jakési protahovací cvičení.

"Jaký šrouby?" řekla bez zájmu, předstírajíc hluchotu.²²⁷

Podobně je to i s funkcí pragmatických FT. Mluvčí sice formálně odpoví, dá však najevo, že téma nepovažuje za hodno hovoru.

A: *Vezmeš si tašku nebo kufr?*

B: *Co si vezmu, to si vezmu.*

A: *Já nechápu, že tam jdeš. Co když tě tam uvidí někdo z práce?*

B: *Když uvidí, tak uvidí.*

2.6 Zatímco sémantické FT implikují informaci sémantickou i pragmatickou, pragmatické FT sémantickou informaci neimplikují. Zprostředkovávají pouze pragmatickou informaci,

²²⁷ VIEWEGH, M.: *Výchova dívek v Čechách*. Praha 1994, s. 27 – 28.

kteřou lze s minimálním informačním posunem vyjádřit i netautologicky, a to výpověďmi odmítavými (v případě FT konfliktních; viz níže výpovědi 1b - 1d), vyhýbavými (v případě FT diplomatických; viz výpovědi 2b - 2d) či výpověďmi 'nevím' / 'nevím, jak to říct' (v případě FT adispozičních; viz výpověď 3b).

1 Kdy se vrátíš?

1a *Až se vrátím, tak se vrátím.*

1b *To je moje věc.*

1c *Do toho ti nic není.*

1d *Vrátím se, až budu chtít.*

2 Bylo podle vás rozhodnutí rady pro rozhlasové a televizní vysílání správné?

2a *Rada rozhodla, jak rozhodla.*

2b *Svůj názor nechci zveřejňovat.*

2c *Není v mé kompetenci posuzovat správnost tohoto rozhodnutí.*

2d *Rozhodnutí rady nebudu komentovat.*

3 Co je to telepatie?

3a *No telepatie je telepatie.*

3b *Nevím / Nevím, jak to říct*

Při interpretaci sémantické FT musí sice recipient vyvinout jistou míru úsilí, aby implikovanou informaci odvodil, dobrat se jí ale může. V případě FT pragmatické takovou možnost nemá. Z výpovědi *Až se vrátím, tak se vrátím* nelze žádným způsobem vyvodit jakýkoli (ani přibližný) časový údaj, který byl předmětem tazatelovy otázky. Doprovodné

paralingvální a neverbální prostředky mohou jen potvrdit informaci pragmatickou, event. ji modálně obměnit (*Co to neseš? - Co nesu, to nesu.* 1. nic ti do toho není, je to moje věc; 2. je to tajemství, v tuto chvíli ti ho nechci prozradit, bude to překvapení).

Pragmatické FT jsou vysloveny s jediným účelem – ukončit komunikaci na dané téma.

3. Idiomaticnost

Dalším výrazným rysem formálnětautologických struktur je vysoká variabilnost jejich lexikálních realizací při modelovosti syntaktické konstrukce. Jedná se o struktury, jejichž pozice lze lexikálně obsadit v zásadě bez omezení.²²⁸ Neomezený výběr členů je charakteristický zejména pro FT nominální. Ty nevyklučují prakticky žádné doplnění, v obou valenčních pozicích může být potenciálně jakýkoli lexém (nebo kombinace lexémů). V souvislosti s touto specifickou vlastností FT vyvstává otázka míry jejich idiomaticnosti.

3.1 Propoziční a polypropoziční frazémy a idiomy jsou výsledkem specifických, anomálních kombinací komponentů z roviny lexikální, kolokační a propoziční. Mívají mj. oslabenou, popř. zobecněnou referenci a výrazně omezený repertoár možných transformací. Oblast frazémů a idiomů však bývá vymezována na základě více různých kritérií, a její rozsah proto často kolísá. Směrem od centra této oblasti k její periferii, která již tvoří přechod do oblasti nefrazeologického jazyka, ubývá výrazných znaků (formální a významové) anomálnosti výrazů (hovoří se též o kvazifrazémech).

²²⁸ Některé realizace budou pochopitelně obvyklejší. S výpověďmi *Rozkaz je rozkaz; Když musíš, tak musíš; Co se stalo, stalo se se setkáme častěji než například s výpověďmi Bláto je bláto; Když se zašmodrchá, tak se zašmodrchá; Co se rozpustilo, to se rozpustilo.* Avšak ani takové výpovědi nejsou vyloučeny a nebylo by obtížné představit si k nim adekvátní kontext.

3.2 O jisté sémanticko-syntaktické anomálnosti, a tedy i o značném stupni idiomatičnosti lze bezpochyby uvažovat u tzv. identifikačních tautologií. Výpovědi jako *Jistota je jistota*, *Rozkaz je rozkaz* jsou díky relativně vysoké frekvenci užívání a především díky ustálenému sémantickému i pragmatickému významu zařazovány do sbírek přísloví, rčení a pořekadel.

3.2.1 Již v Komenského Moudrosti starých Čechů nalezneme tautologie *Lidé jsau lidé*²²⁹ a *Co pravda, to pravda*²³⁰ a mimo to i přísloví typu *Kavka jest kavkau, i když se v bílém sněhu válí a Kavka leť kam leť, vždy jest kavkau.*²³¹

3.2.2 V Dobrovského Českých přísloví sbírce²³² z roku 1804 nalezneme v základním textu tautologie *Co mnoho, to mnoho* a *Co komu, to tomu*²³³, v rukopisném dodatku F. Novotného²³⁴ z r. 1813 ještě tautologii *Co mám, to mám*²³⁵, v tištěných doplňcích E. V. Šimka²³⁶ větu *Opice nebude než opicí, byť v zlatě a stříbře chodila*²³⁷ a v rukopisných doplňcích V. Hanky dále varianty *Opice zůstane opice, by na ni třebas zlatý řetěz dal*²³⁸ a *Svině zůstane sviní, by na sobě zlaté sedlo měla.*²³⁹

²²⁹ KOMENSKÝ, J. A.: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Praha 1901, s. 38.

²³⁰ KOMENSKÝ, J. A.: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Praha 1901, s. 74.

²³¹ KOMENSKÝ, J. A.: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Praha 1901, s. 19.

²³² DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963. Nejširší základ poskytla Dobrovskému sbírka J. SRNCE *Dicteria seu preverbia bohemia* z roku 1582, která byla v době Dobrovského jediným obecně přístupným a oblíbeným pramenem českých přísloví. Srncovu sbírku (obsahující 642 přísloví) rozšířil Dobrovský na 1500 přísloví, zařadil sem i přísloví z obecné mluvy lidové a označil je hvězdičkou, aby je odlišil od přísloví převzatých od Srnce nebo z jiných literárních pramenů.

²³³ DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963, s. 40.

²³⁴ Dalším příspěvkem k doplnění sbírky z r. 1804 je v Dobrovského pozůstalosti uložený rukopisný Příspěvek k sbírce českých přísloví, zasláný luštěnickým farářem a lingvistou Františkem NOVOTNÝM (1813).

²³⁵ Novotného rukopisné doplňky k Dobrovského sbírce. In: DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963, s. 152.

²³⁶ Jedná se o doplňky od Emmanuela Vilíma ŠIMKA, slovenského faráře v Trenčíně.

²³⁷ Šimkovy tištěné doplňky k Dobrovského sbírce. In: DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963, s. 163.

²³⁸ Hankovy rukopisné doplňky k Dobrovského sbírce. In: DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963, s. 145.

²³⁹ Hankovy rukopisné doplňky k Dobrovského sbírce. In: DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Praha 1963, s. 149.

Tyto věty (podobně jako přísloví o kavce v Komenského *Moudrostech starých Čechů*) sice již nelze považovat za formální tautologie, k tautologiím mají však velmi blízko. Věty *Opice zůstane opice* a *Svině zůstane sviní* jsou v daném kontextu s formálními tautologiemi *Opice je opice* a *Svině je svině* v širokém slova smyslu synonymní

3.2.3 F. L. Čelakovský zařadil do svého *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*²⁴⁰ následující formálnětautologické věty. Z úsporných důvodů uvádím stránkování v hlavním textu, a nikoli v poznámce pod čarou.

*Sen je sen a Pán Bůh řídí noc i den*²⁴¹ (s. 24)

*Co bude, to bude, a zlého víc než kopa nebude*²⁴² (s. 24)

Co pravda, to pravda (s. 81)

*Co mnoho, to mnoho*²⁴³ (s.105)

Komu čest, tomu čest, pastuchovi hůl (s. 132)

Co komu, to tomu (pastýři trouba) (s. 132)

*Co tam, to tam, o to hlavy nelam*²⁴⁴ (s. 233)

Co napřed, to napřed (s. 233)

Kavka, leť kam leť, vždy jest kavkou (s. 272)

Strč na svini i zlatohlav, přece svini zůstane (s. 326)

*Panoše je panoše, třeba neměl ani groše; a osel je osel, byť i zlatý dek nosil*²⁴⁵ (s. 327)

Lidé jsou lidé (s. 338)

Slovo je slovo (s. 416)

Co slovo, to slovo (s. 416)

*Bratři jsou bratři, ale sýr za peníze*²⁴⁶ (s. 479)

a zaměnitelné. Následující podmínková věta, vyjadřující irelevantní okolnosti, pak pouze zdůrazňuje fatálnost a nezměnitelnost stavu věcí a marnost veškerých snah o jakoukoli změnu.

²⁴⁰ ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha 2000.

²⁴¹ Podobný význam má zde též uvedené přísloví *Kdo snům věří, stín lapá*.

²⁴² Je zde uveden i ukrajinský ekvivalent *Уже що буде, то буде, а більш копы лиха nebude*.

²⁴³ Napomíná k míře a střídmosti jak vůbec, tak zvláště v mluvení a v žertech. Podobné je české *Co příliš, to mnoho*, polské *Czego nad to, i świnie nie jedzą*, německé *Zu viel ist ungesund*, angl. *Too much of on thing is good for nothing* apod.

²⁴⁴ Je zde uveden také polský ekvivalent *Co zginęło, zginęło*.

²⁴⁵ Uvedené přísloví je původně srbské a zní: *Бегвац је бегвац, ако неће иимати ни новац; а магарац је магарац, ако ће имати и златан покровац*.

Co bratr, to bratr, měšcové ale úhlavní nepřátelē²⁴⁷ (s. 479)

Co matka, to matka (s. 482)

Co macecha, to macecha (s. 482)

Vánoce jsou Vánoce, a pečeně jest jejich sestra²⁴⁸ (s. 550)

My jsme my, a Němci jsou Němci (Me Hanáce jsme me, a Němce só Němce) (s. 567)

3.2.4 J. Spilka zaznamenal při terénních výzkumech v 50. letech níže uvedená přísloví s tautologickou formou.²⁴⁹

Jistota je jistota (s. 28)

Rozkaz je rozkaz (s. 28)

Co je tam, to je tam, budiž jméno páně pochváleno (s. 40)

Když dělat, tak dělat, když ležet, tak ležet, a když jíst, tak jíst(s. 41)

Chuť je chuť a po chuti jak bud' (s. 62)

Kromě toho i zde nalezneme výroky typu S_{nom} - Vf zůstat / být vždy / nebýt než - S_{ins} :

Chrt zůstane chrtem (s.124)

Čert zůstane vždy čertem (s. 40).

3.2.5 Ve sbírce *Česká přísloví²⁵⁰*, kterou vytvořili D. Bittnerová a F. Schindler na základě terénních výzkumů v 80. letech, nalezneme kromě výše uvedených přísloví ze sbírky

²⁴⁶ Je zde uvedena též srbská varianta: „Браћа ка' и браћа, ама сир за аспре“

²⁴⁷ Je zde uvedena též srbská varianta: „Браћа ка' и браћа, а тоболци ка' и крвници“

²⁴⁸ Je zde uvedena též srbská varianta: „Божић је божић, а пециво му је брат“

²⁴⁹ Spilkova sbírka nebyla dosud knižně vydána. Uvedená přísloví jsou převzata ze sbírky D. BITTNEROVÉ a F. SCHINDLERA *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století* (Praha 1997), kde jsou označena jako přísloví zaznamenaná J. Spilkou. Tomu odpovídá zde uvedené stránkování.

²⁵⁰ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: *Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století*. Praha 1997.

Spilkovy a osmi přísloví převzatých z Čelakovského (*Komu čest, tomu čest*²⁵¹, *Co pravda, to pravda, Co mnoho, to mnoho*²⁵², *Co tam, to tam, o to hlavy nelam*²⁵³, *Lidé jsou lidé, Co slovo, to slovo, Slovo je slovo*²⁵⁴, *Co matka to matka*²⁵⁵) ještě slovenskou tautologií *Čo bolo, to bolo* a dvě přísloví obsahující formální tautologii 'kdo umí, ten umí': *Kdo umí, ten umí, kdo neumí, vozi; Kdo umí, ten umí, kdo neumí, učí*. Do sbírky obsahující celkem 5738 výroků bylo tedy zařazeno celkem 14 výroků tautologických. Autorům sbírky však nešlo o vytvoření relativně úplného souboru českých přísloví. Jejich cílem bylo vytvořit takový soubor, který by charakterizoval především současný stav znalosti přísloví, jakési paremiologické minimum českého jazyka. Původní rozsáhlý soubor sestavený na základě sbírek Čelakovského, Spilky, Bittnerové a Schindlera byl předložen respondentům, kteří vyloučili ta přísloví, která neznali. Do sbírky tedy byla zařazena pouze ta, která znal největší počet respondentů.

3.2.6 Velký počet formálních tautologií obsahuje sbírka slovenských přísloví a pořekadel Adolfa Petera Zátureckého²⁵⁶. Většinu z nich lze v doslovném překladu užít s týmž významem a s toutéž komunikační funkcí též v češtině. Jako pořekadla a úsloví hodnotí autor tautologie *Já viem, čo viem!* a *Od koho, od toho, čo teba do toho*.²⁵⁷ Do souboru tzv. *příležitostných výroků*, konkrétněji mezi tzv. *opovržlivé výrazy částečně obranné povahy* řadí autor tautologii *Ja som ja a ty si ty*²⁵⁸. Ostatní, níže uvedené tautologie hodnotí Záturecký jako přísloví.

Hlava je hlava (s. 94)

²⁵¹ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 11

²⁵² BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 39.

²⁵³ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 47.

²⁵⁴ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 43.

²⁵⁵ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 116.

²⁵⁶ ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965.

²⁵⁷ ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965, s. 219.

²⁵⁸ ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965, s. 291.

Čo chlap, to chlap (s. 36)

*Deti sú len deti*²⁵⁹ (s. 46)

Keď chváliť, tak chváliť; keď trestať, tak trestať (s. 47)

Matka je matka (s. 47)

Čo máš, to máš, od svojho máš (s. 49)

Kto leží, ten leží, kto umrel, ten tam (s. 69)

Čo veľa, to veľa! (s. 81)

*Komu česť, tomu česť, pastierovi trúba*²⁶⁰ (s. 82)

Čo bohu, bohu, a čo svetu, svetu (s. 98)

Moje je moje, tvoje je tvoje, každému je svoje (s. 98)

Čo pravda, to pravda (s. 98)

*Kde ničo, tam ničo*²⁶¹ (s. 98)

Čo je pán, to je pán! (s. 99)

Vojna je vojna (s. 112)

Jak sa zval, tak sa zval, keď sa len dobre mal (s. 124)

Kde nič, tu nič (s. 127)

Reťaz je reťazou, ešte sa pretrhne (s. 132)

Baňa je baňou, ešte sa preberie (s. 137)

Keď jesť, tak jesť, a keď robiť, tak sa skryť (s. 133)

Dobré je dobré, keby ho bolo kedy jesť (s. 137)

Kde vezmeš, tam vezmeš, len plat' (s. 146)

Dobré je dobré a lepšie je lepšie (s. 175)

Ak bude, dobre, ak nie, nie (s. 176)

Bude, ako bude! (s. 176)

²⁵⁹ Autor uvádí tiež netautologický významový ekvivalent *Deti jako deti*.

²⁶⁰ V poznámce je uvedená tiež slezská varianta *Komu česť, tomu česť, žebrakovi kabelá*.

²⁶¹ Významově ekvivalentní jsou přísloví *Kde nič ničo, tam ani čert /smrť neberie*.

Nech bude, ako bude! (s. 176)

Čo je moc, je predsa len moc (s. 184)

Slovo je slovo (s. 209)

Čo mnoho, to mnoho, i slova božieho (s. 213)

Kde bolí, tam bolí (s. 230)

Čím budem, tým budem, sveta neprebudem (s. 240)

Čo bolo, to bolo, a čo bude, to bude (s. 240)

Čo bolo, to bolo, už sa pominulo (s. 240)

Čo darmo, to darmo (s. 240)

Čo tam, to tam, o to hlavy nelám (s. 240)

Čo psovi, to psovi (s. 247)

Také zde se setkáváme s příslovími svou povahou velmi blízkými tautologiím jako *Ocot bude vždy ocot*²⁶², *Opica zostane opicou, hoci bys' na ňu zlatú reťaz dal*, *Pes zostane psom aj v kostole* a *Sviňa je len sviňou, bárs by na sebe zlaté sedlo malá*²⁶³, vyjadřující nezměnitelnost stavu věcí, resp. lidskou či jinou nenapravitelnost.

Zajímavé jsou též výroky typu *On je otcov syn, Ona je matkina dcéra*²⁶⁴. Jedná se o věty sice formálně netautologické, ale analyticky pravdivé.

3.2.7 Pokud bychom chtěli přiřadit formálním tautologiím jakožto jednotkám frazeologické povahy některý z tradičně užívaných termínů, přicházely by v úvahu patrně pouze dva, a to pořekadlo a přísloví. Hranice mezi těmito dvěma typy větných frazémů je však natolik vágní, že je leckdy velmi obtížné, ne-li přímo nemožné rozhodnout, do které skupiny příslušnou FT zařadit. J. Hrbáček chápe rozdíl mezi pořekadly a příslovími jako rozdíl funkční a zdůrazňuje

²⁶² ZÁTURECKÝ, A.P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965, s. 231.

²⁶³ ZÁTURECKÝ, A.P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965, s. 248.

²⁶⁴ ZÁTURECKÝ, A.P.: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava 1965, s. 46.

odlišnost jejich zapojení do textu: *"Pořekadlem se obrazně a expresivně vyjadřuje nějaká konkrétní situace, proto pořekadlo musí být v situaci zakotveno (situačně podmíněno). Přísloví je ve svém základě mravoučná sentence vyvozená z lidské zkušenosti. Má proto obecnou platnost nebo k ní alespoň směřuje a má tedy smysl samo o sobě. (...) Pořekadlo je i jako citát součástí promluvy, kdežto přísloví je možno chápat již jako promluvu samostatnou."*²⁶⁵

J. Mukařovský sice nepřiznává příslovím významovou autonomii a dokazuje naopak jejich závislost na kontextu²⁶⁶, podobně jako Hrbáček však vyzdvihuje jejich zobecňující význam: *"Pro přísloví samé je tendence kzobecnění znakem v jistém smyslu nejzákladnějším, aspoň ze stanoviska jeho významové výstavby: věta, která povahu zobecňujícího výroku nemá, nemůže být jako přísloví pocíťována."*²⁶⁷ Zevšeobecňující charakter je podle Mukařovského také hlavním rysem, který přísloví odlišuje od pořekadla jakožto frazeologického útvaru jemu nejbližšího. *"Řekli jsme již, že přísloví jakožto rčení dokonale zobecňující není poutáno žádným svým členem přímo k situaci, na kterou je aplikováno, nýbrž že vchází s ní ve styk jako celek. Dodejme nyní, že pořekadlo na rozdíl od přísloví vždy některým svým členem zcela bezprostředně ukazuje k situaci, na kterou je aplikováno a která je podkladem kontextu."*²⁶⁸

3.2.8 U některých FT by se snad dalo uvažovat o významu nezávislém na kontextu (*Doma je doma; Co se stalo, stalo se; Jistota je jistota; Máma je máma; Slib je slib; Osud je osud*), některé z nich mají mezi příslovími také své netautologické protějšky (*Doma je doma –*

²⁶⁵ HRBÁČEK, J.: Co jsou pořekadla. Český jazyk a literatura. 18, 1967 – 68, s. 204.

²⁶⁶ Ve studii *Přísloví jako součást kontextu* J. MUKAŘOVSKÝ píše: „Stačí říci, že přes svou zdánlivou formální i významovou ucelenost je přísloví samo o sobě významově neúplné, mnohoznačné a že teprve začlenění do kontextu determinuje jeho smysl – tato determinace kontextem pak může leckdy podstatně pozměnit i sám významový základ přísloví.“ (MUKAŘOVSKÝ, J.: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 286 – 287.)

²⁶⁷ MUKAŘOVSKÝ, J.: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 310

²⁶⁸ MUKAŘOVSKÝ, J.: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 314.

*Všude dobře, doma nejlépe*²⁶⁹, *Lepší doma krajíc chleba než v cizině kráva celá*²⁷⁰, *Každý pták své hnízdo chválí*²⁷¹; *Co se stalo, stalo se – Co se stalo, odestati se nemůže*²⁷², *Co bylo vloni, nikdo nedohoní*²⁷³, *Loňského sněhu nevzpomínej*²⁷⁴; *Jistota je jistota – Lepší hrst jistoty než pytel naděje*²⁷⁵; *Sen je sen – Kdo snům věří, stín lapá*²⁷⁶; *Máma je máma – Když umře táta, umře chleba, když umře máma, umře všechno*²⁷⁷; *Osud je osud – Dělej, co dělej, osudu neujdeš*²⁷⁸). Význam převážné většiny formálně tautologických výpovědí je však přímo závislý na jazykovém i mimojazykovém kontextu, u většiny tautologických vět se některý z výrazů vztahuje k dané situaci přímo, aktuálně, a to hovoří ve prospěch jejich přiřazení k pořekadlům. (*Když musíš, tak musíš; Až přijdou, tak přijdou; Co je moc, to je moc*).

Záleží především na míře obecnosti, na referenčnosti výrazů užitých v tautologii a na povaze jejího zapojení do textu. Výpověď *Máma je máma* bude mimo kontext interpretována pravděpodobně velmi obecně, její význam bychom mohli vysvětlit asi jako *'Mámu nikdo nenahradí'* (výraz *máma* nebude označovat žádnou konkrétní, reálně existující osobu, bude referovat obecně k pojmu *'rodič ženského pohlaví'*). Stejným způsobem může být daná výpověď interpretována i v určitém kontextu, do promluvy se v takovém případě zapojí jako hotová výpověď, která není aktuálně vytvářena, je pouze reprodukována, tzn. jako přísloví.²⁷⁹

²⁶⁹ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 11.

²⁷⁰ ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha 2000, s. 274, oddíl 225.

²⁷¹ ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha 2000, s. 275, oddíl 226.

²⁷² BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 39, přísloví č. 846.

²⁷³ ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha 2000, s. 234, oddíl 191

²⁷⁴ ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha 2000, s. 234, oddíl 191.

²⁷⁵ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 43, přísloví č. 969.

²⁷⁶ ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha 2000, s. 24, oddíl 15.

²⁷⁷ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 38, přísloví č. 800.

²⁷⁸ BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. Praha 1997, s. 31, přísloví č. 613.

²⁷⁹ srov. přísloví podobného smyslu, které nacházíme mj. i u Čelakovského: *Umře-li táta, umře chleba, umře-li máma, umře všechno*.

A)

Chudák dítě, být tak dlouho bez mámy. Já vím, má tátu a babička se taky postará, ale co naděláte, máma je máma. (tj. mámu nikdo nikomu nenahradí)

Jinak tomu však bude v případě, kdy mluvčí danou výpovědí komentuje vlastnosti či chování nějaké konkrétní osoby. Srovnajme následující dialog otce se synem, kde výrazem *máma* otec odkazuje ke své ženě, synově matce.

B)

S: *Ahoj tati, máma ještě není doma. Teda byla doma asi před hodinou, ale jenom si vzala nějaký papíry a zase běžela.*

O: *No jo, máma je máma. Pořád v jednom kole.* (tj. tvoje matka je už zkrátka taková)

Interpretace výpovědi *Máma je máma* je v tomto případě přímo závislá na kontextu a situaci, ve které byla pronesena. Nemá povahu reprodukované, na kontextu nezávislé promluvy, nemá oslabenou referenci, a proto nemá ani charakter přísloví. Jednalo by se patrně spíše o pořekadlo. Jak už jsme ale naznačili, hranice mezi oběma typy větných frazémů je velmi rozostřená. Ve shodě se současným odborným územ budu proto nominální tautologie označovat jednoduše jako frazémy propoziční, verbální tautologie pak jako frazémy polypropoziční.

3.2.9 Pro hodnocení FT jako propozičních či polypropozičních frazémů mluví několik faktů.

1. Jde o ustálené a reprodukovatelné modelové konstrukce, přičemž význam celku není zcela odvoditelný z jednotlivých složek.

2. Do kontextu vstupují jako pevný celek.

3. Z hlediska významu má zásadní úlohu složka pragmatická (zvláště hodnotící a expresivní). Výrazně větší roli než u nefrazeologického jazyka hraje při interpretaci významu komunikační situace a kontext.

4. Počet potenciálních gramatických transformací je částečně omezen. U nominálních tautologií je možná pouze záměna sg. / pl. (*Dítě je dítě / Děti jsou děti*).

5. Jednotlivé komponenty jsou nezaměnitelné. V případě tzv. nominálních FT nelze zaměnit jméno v jedné pozici jménem jiným, a to ani tzv. absolutním synonymem (připustíme-li existenci totální synonymie), a dokonce ani tzv. tautonymem (tj. synonymem z jiné variety jazyka nebo z jiného národního jazyka). Výpověď *Káva je káva*, kterou mluvčí užije ve významu *Já dávám přednost kávě*, nelze přestylizovat ve výpověď *Káva je kafe*, ačkoli i tato výpověď bude pravdivá. Neplatí zde tedy možnost zaměnitelnosti synonym.²⁸⁰ Pokud chceme uplatnit synonymum, musíme zaměnit výraz v obou valenčních pozicích (*Káva je káva / Kafe je kafe*.) Podobně lze užít výpověď *Obchod je obchod*, stejně jako *Byznys je byznys*, nikoli však **Obchod je byznys*. Záměnou pouze jediného členu sice výpověď nezíská nový význam, ani se nezmění pravdivostní hodnota věty, změní se však její smysl, výpověď přestane plnit svou původní komunikační funkci. Pravdivost takové věty již neurčíme a priori z její formy. Výpověď přestane být tautologická a ztratí povahu nevyvrátitelného argumentu. Je informativní již na rovině doslovně řečeného, přičemž informace, kterou sděluje, se týká pouze jazykového (lexikálního) kódu. Výpověď tedy získá funkci definiční, resp. metajazykovou.

Tato paradigmatická vázanost, nezaměnitelnost komponentů je jedním z hlavních a nejčastěji zdůrazňovaných rysů frazeologických jednotek. Také F. Čermák definuje frazém

²⁸⁰ Zákon identity tu ovšem porušen není. I po záměně synonymem zůstává věta větou o identitě. Jedná se však již o numerickou identitu ve tvaru $A=B$, tedy o výrok netriviální.

jako "nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu"²⁸¹.

Můžeme tedy konstatovat, že je v těchto případech závazná nejen sémantická, ale i formální identita jmen. Jména uváděná do vztahu identity musí mít, podle terminologie G. Fregeho²⁸², nejen stejný význam (Bedeutung), ale i 'způsob jeho danosti', neboli smysl (Sinn). Jen tak mohou výpovědi o identitě plnit funkci nutně pravdivého argumentu, funkci ospravedlnění, zdůvodnění apod., jinými slovy, dané funkce jsou schopny plnit pouze věty triviální. Proto také, jak píše N. D. Arutjunova, "věty typu 'Dumasův syn vůbec není synem Dumase otce' jsou nepravdivé, ale nejsou kontradiktorické. A dokonce i kladné formy takových vět ('Dumasův syn je syn Dumase otce') se nevnímají jako tautologické."²⁸³

Poněkud jiná je situace u FT verbálních. Zde může být druhá věta záměrně zaměněna a i poté si výpověď zachovává svou významovou a funkční identitu. Srovnajme následující dvojice výpovědí.

- a *Až přijdeš, tak přijdeš.*
- a' *Až přijdeš, tak tady budeš.*
- b *Co je moc, to je moc.*
- b' *Co je moc, to je příliš.*
- c *Bud' se to udrží, nebo se to neudrží.*
- c' *Bud' se to udrží, nebo to spadne.*

Zatímco u nominálních FT je záměna synonymem pouze v jedné valenční pozici vyloučena, a to z toho důvodu, že celá výpověď by tím získala jiný význam a jinou

²⁸¹ ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha 1985, s. 177.

²⁸² FREGE, G.: O smyslu a významu. Scientia et Philosophia 4, 1992.

²⁸³ ARUTJUNOVA, N. D.: Lingvističeskije problemy referencii. Novoje v zarubežnoj lingvistike, Logika i lingvistika. Moskva 1982, s. 23.

komunikační funkci, zdá se, že v případě souvětných výpovědí není formální trivialita nutná. Výpověď nemusí být formálně tautologická, její pravdivost nemusí být patná z formy samé. Stačí, když je výpověď analyticky pravdivá, tzn. že její pravdivost je odvoditelná na základě znalostí jazyka. Obě věty tedy musí být v případě typu a', b' v širokém slova smyslu synonymní, v případě typu c' opozitní. Komunikační funkci výpovědí a' - c' však i tehdy vnímáme na pozadí příslušných výpovědí triviálních, formálně tautologických (a - c), které mají povahu invariantu.

3.2.10 Syntaktická konstrukce $S_{nom} - V_{f_{být}} - S_{nom}$, v níž jsou obě substantivní pozice větného vzorce obsazeny týmž lexémem, zakládá potenciálně de facto nekonečně mnoho konkrétních výpovědí. A. Wierzbická idiomatičnost těchto výpovědí proto zcela odmítá, když říká: *"It is important to recognise that they are not idioms, but rather particularly frequent tokens of productive tautological patterns. Even the sentence 'Boys will be boys', which must be regarded as the focal member of the class to which belongs, is not really idiomatic, since its meaning is strictly parallel to that of other sentences based on the same pattern, for example 'Students will be students' or 'Teenagers will be teenagers'."*²⁸⁴

Vedle již výše zmíněných FT *Jistota je jistota; Rozkaz je rozkaz; Komu čest, tomu čest, Kdo umí, umí* a také relativně častých a významově i funkčně ustálených FT *Slib je slib; Osud je osud; Obchod je obchod; Když musíš, tak musíš; Co se stalo, stalo se lze totiž* v adekvátním kontextu užít také výpovědi *Dřevo je dřevo; Inkoust je inkoust; Media jsou media*, jejichž frekvence bude daleko nižší a komunikační funkce de facto neustálená, bezprostředně závislá na konsituaci. Běžná jsou v tautologických konstrukcích také propria (*Shakespeare je Shakespeare; Praha je Praha; Jolana je Jolana; Moulinex je Moulinex ad.*), která repertoár možných tautologických výpovědí ještě mnohonásobně zvyšují. Například,

²⁸⁴ WIERZBICKA, A.: Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin – New York 1991, s. 404.

užije-li mluvčí v promluvě týkající se jeho spolužačky výpověď *Tereza Sedláčková z II.C je Tereza Sedláčková z II.C*, bude reprodukovatelnost takové výpovědi minimální, je dokonce vysoce nepravděpodobné, že ji ještě někdy někdo v nějaké situaci použije.

3.2.11 Podobnou lexikální variabilnost vykazuje výpovědní typ *Není pivo jako pivo; Není doktor jako doktor*. Srovnajme následující příklady.

*Práce stala se velkým pojmem v osudech lidstva. Ale není práce jako práce.*²⁸⁵ - *Není ženská jako ženská, pamatujte si to a запиšte si to za uši.*²⁸⁶ - *Není zajisté štěkot jako štěkot, a ozve-li se náhle štěkot vznešený, způsobuje to závrat.*²⁸⁷

Výpovědi tohoto typu, zdůrazňující odlišnosti prvků téže třídy, sice a priori vylučují pojmenování věcí, osob a jevů jedinečných (členů jednoprvkové množiny), přesto je však množina lexémů potenciálně použitelných v dané syntaktické konstrukci relativně velmi vysoká. Není vyloučeno dokonce ani užití vlastního jména. Výpověď *Není Shakespeare jako Shakespeare* se sice nebude vztahovat (na rozdíl od výpovědi *Shakespeare je Shakespeare*) k osobě autora nebo jeho dílu jako celku, nýbrž k jeho jednotlivým textům, principiálně však není nepřijatelná.

F. Čermák²⁸⁸ mluví v souvislosti s tímto výpovědním typem o tzv. *interstratálním frazému*, jehož komponenty *"jsou dány z velké části jen rámcově (a podobají se tak valenci), tj. jsou realizovatelné celou situačně vhodnou třídou"*²⁸⁹. Jak autor vysvětluje, *"jde tu o rozdíl individuum-třída, tj. z hlediska realizace o rozdíl úrovně komponentů."*²⁹⁰ Řadí sem též

²⁸⁵ ŠAFAŘÍK, J.: *Cestou k poslednímu*. Praha 1992.

²⁸⁶ KLÍMA, L.: *Velký román*. Praha 1996.

²⁸⁷ DURYCH, J.: *Kouzelný kočár*. Praha 1995.

²⁸⁸ FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha 1985.

²⁸⁹ FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha 1985, s. 220

²⁹⁰ FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha 1985, s. 220

výpovědní typ *At' prosil, jak prosil; At' se snažil, jak se snažil*. Analogicky bychom sem tedy mohli zařadit též triviální výpovědi, a to jak nominální typu *Jistota je jistota*, tak verbální *Když musíš, tak musíš; Až přijdu, tak přijdu; Kam to postavíš, tam to postavíš, Rada rozhodla, jak rozhodla* apod. Ve všech těchto případech je významově a funkčně ustálená pouze vlastní syntaktická struktura, nikoli konkrétní lexikální realizace²⁹¹, které jsou více méně (alespoň potenciálně) neomezené.

Vysoká produktivita těchto konstrukcí je dalším důvodem jejich relativně vysoké frekvence v řeči. Vedle tautologických výpovědí, kterým věnujeme celou tuto práci, a výše uvažované konstrukce *Není / nejsou S_{nom} jako S_{nom}* (*Není doktor jako doktor; Není zápočet jako zápočet; Nejsou hory jako hory*) lze uvést ještě další syntakticky ustálené a přitom lexikálně aktualizovatelné struktury:

1) *Je / jsou - S_{nom} - a - S_{nom}*: *Je láska a láska; Je pravda a pravda; Jsou politici a politici*

*Je práce a práce. Psaní je sice práce, ale duševní, a jsou lidé, kteří ji za skutečnou práci nepovažují: nejsou z ní mozoly.*²⁹² - *Je láska a láska, řekl bych. Vícero druhů.*²⁹³ - *Ale jsou komunisti a komunisti. Nejhorší komunisté nejsou ti, kteří se k tomu veřejně hlásí, ale ti, co převlékli kabáty a našli všude možně.*²⁹⁴ - *Takže jsou učitelé a učitelé. A těm, kteří to dělají nejen poctivě, ale i s láskou patří velký dík.*²⁹⁵

2) *S_{nom} - jako - S_{nom}*: *Panelák jako panelák; Učitel jako učitel; Pivo jako pivo*

²⁹¹S výjimkou oněch již několikrát zmiňovaných FT typu *Jistota je jistota*, častým opakováním významově i funkčně fixovaných.

²⁹² Dílo týdne - nečekaný archeologický nález. <http://www.reflex.cz>

²⁹³ <http://sk.bloguje.sk>

²⁹⁴ <http://www.zvedavec.org/nazory>

²⁹⁵ <http://www.kudlanka.cz>

Lucius však prohlásil, že on tu zůstane, že si tady zvykl, země jako země, a je-li tato země dost dobrá pro popel jeho pána, že i on zde může složit svoje kosti²⁹⁶ - Všichni stejní, kus jako kus, Josef jako Josef.²⁹⁷

3) S_{nom} - S_{gen. pl.}: král králů; nápoj nápojů; cesta cest, poklad pokladů

Světlu nevládnou politici, ale král králů, bezejmenný "trh".²⁹⁸ - Na to nemáš, abys takové hodiny vůbec mohl zaplatit, to je skvost skvostů.²⁹⁹ - Najednou mi děvče připadalo jako černá, leč půvabná panna, o níž mluví Píseň písní.³⁰⁰ - "Víte, o Bibli se říká, že je to kniha knih," zatvářil se veledůležitě a předstíral, že usilovně přemýšlí³⁰¹

4) S_{nom} - co - S_{nom}: den co den; noc co noc, rok co rok

Večer co večer se skupina sportovců vydávala z hotelu na setmělé písečné pláže, kde se bavila u kytary.³⁰² - Přejí si lidé auta? Proč jich tedy nevyrobět rok co rok desítky miliónů!³⁰³ - - Moderní člověk je vystaven lavinovitému náporu burčujících stimulů hodinu co hodinu, den po dni.³⁰⁴

5) Je to jeden velký / jedna velká - S_{nom}: Je to jeden velký chaos; Je to jedna velká bitva

²⁹⁶ SEKOTOVÁ, J.: Ovidiova poslední láska. Praha 1993.

²⁹⁷ VADNÝ, J. - SPRUZENÁ, Z.: Totální brainwash. Praha 1993.

²⁹⁸ Hospodářské noviny 1996.

²⁹⁹ MLČOUŠEK, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. Praha 1994.

³⁰⁰ ECO, U.: Jméno růže. Praha 1988.

³⁰¹ MLČOUŠEK, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. Praha 1994.

³⁰² Mladá fronta, 23. 7. 1999.

³⁰³ RAVIK, S.: Totální krize (a prostor pro naději?). Praha 1992.

³⁰⁴ Hospodářské noviny, 1996.

Naše mise do Severní Koreje bude evidentně jeden velký průšvih.³⁰⁵ - Zdá se, že váš život byl až doposud jedna velká nuda.³⁰⁶ - Tím ale přirozeně nechci říct, že občas nepříjde chvíle - když jste na vrcholu beznaděje - kdy si pomyslíte: "Můj život byl jeden velký omyl."³⁰⁷ - Pravda, svět sám je jeden velký chaos.³⁰⁸

6) Ať - Vf, nebo - non(Vf): Ať chce, nebo nechce; Ať přijde, nebo nepříjde; Ať tleskali, nebo netleskali

Normální čtyřčlenná rodina, ať bydlí nebo nebydlí, by tedy musela zaplatit čtyři tisíce Kč za rok.³⁰⁹ - A tenhle národ, ať dělá co dělá, má v genech Mistra Jana Husa.³¹⁰ - Když je ale člověk na ekonomické škole čtyři pět let, dostane se mu ekonomie do hlavy, ať chce nebo nechce.³¹¹

7) Ať - Vf, jak - Vf: Ať to zkoušel, jak to zkoušel; Ať se snažil, jak se snažil

Vždyť přece každý rozumný člověk vidí, že se nikde na billboardu o žádné ODS nepíše. Zkrátka, ať koukám jak koukám, vidím jen jméno Václav Klaus.³¹² - S mojí největší láskou jsme spolu od devatenácti, to už je - ať počítám jak počítám - šestadvacet let.³¹³ - Prominout mu to, co neprominul ostatním dětem, nemohl, ať prosil jak prosil.³¹⁴

8) S_{nom} - non(S_{nom}): láska neláska; povinnost nepovinnost; osud neosud; víra nevíra

³⁰⁵ MARCINKO, R.: Profesionální válečník II. Praha 1997.

³⁰⁶ KLUDSKÁ, D.: Srdcové eso. Praha 1996.

³⁰⁷ ISHIGURO, K.: Soumrak dne. Praha 1997.

³⁰⁸ Fotografie, 1998.

³⁰⁹ Lidové noviny 1996, č. 52.

³¹⁰ HRABAL, B.: Ponorné říčky. Praha 1990.

³¹¹ Hospodářské noviny 1995.

³¹² Mladá fronta Dnes 22. 5. 1998.

³¹³ Vlasta 1995, č. 43.

³¹⁴ Hofman, O.: Pan Tau a tisíc zázraků. Praha 1990.

To je zážitek - rozjet se terénem cesta necesta.³¹⁵ - "To z toho tlusťocha máte takový strach? "dali se s ním hned do debaty ochranáři. Strach nestrach. Je to můj nadřizený, hodnotí mou práci, a tím rozhoduje o výši mých prémie.³¹⁶ - A tak každý z nich koncem roku utrácel hlava nehlava.³¹⁷ - May z něj starostlivě shodila kabát a koberec nekoberec, táhla ho po schodech nahoru.³¹⁸ - Moravisté nemoravisté, vymezování se vůči Pražákům patří tradičně k brněnské identitě.³¹⁹

9) V_{imp} - kde V_{imp} : ber kde ber; vem kde vem; najdi kde najdi

To si vždycky vzpomněli a já musel přes noc sehnat muzikanty, vem kde vem, aby ráno přišli na hlavní nádraží.³²⁰ - Je totiž známým faktem, že převážnou část rozpočtu tvoří tzv. mandatorní výdaje, které je vláda povinna platit ze zákona, ber kde ber.³²¹

10) V_{imp} - co - V_{imp} : Dělej co dělej; Urvi co urvi

Už jste přišel na to, že dělej co dělej, ministra nepřelstíš?³²² - Cirkus se přežil, miní pan Kludsky, dělej co dělej, diváky už nic pod šapitó netáhne.³²³

11) V_{imp} - jak - V_{imp} : Dělej jak dělej; Buď jak buď

³¹⁵ Reflex 1994, č. 34.

³¹⁶ MLČOUŠEK, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. Praha 1994.

³¹⁷ Mladá fronta Dnes 31. 8. 1994.

³¹⁸ HUBBARD, L. R.: Děs. Praha 1993.

³¹⁹ ZACHOVALOVÁ, K.: Líní cajzli a těžcí borci. Lidové noviny, příloha Orientace, 21. 5. 2005, s. 1.

³²⁰ KRISOVÁ, E.: Sluneční hodiny. Praha 1992.

³²¹ Respekt 1997, č. 24.

³²² Lidové noviny 1999, č. 155.

³²³ Lidové noviny 1996, č. 261.

Tady jde o - dělej jak dělej - projev jisté nedbalosti.³²⁴ - Nepraví se, byl-li to obraz malovaný či z kamene vytesaný, ale buď jak buď, dnes po něm není ani stopy.³²⁵

12) (S_{nom}) - S_{nom} - a zase - S_{nom} : (Práce,) práce a zase práce; (Trable,) trable a zase trable

Ohlédnutí za životem a tvorbou Eduarda Cupáka napovídá, že to byla práce, práce a zase práce.³²⁶ - Nejsou lidi, nejsou prachy, nejsou podmínky a ráno mi nezvonil budík - výmluvy, výmluvy a zase výmluvy.³²⁷ - no ještě dnešek neskončil , ale už toho mám dost. Uklízení a zase uklízení to je strašný.³²⁸

13) (S_{nom}) - S_{nom} - a nic než - S_{nom} : (Starosti,) starosti a nic než starosti; (Dřina,) dřina a nic než dřina

Proti rakovině je též snadná pomoc: grapefruity a nic než grapefruity.³²⁹ - Není to všechno marnost a nic než marnost?³³⁰ - Život není žádné skotačení, život je dřina a nic než dřina³³¹ - Njn, musej vymejšlet kraviny, aby měli za co brát peníze, ne? Byrokracie, byrokracie a nic než byrokracie.³³² - Nikdy nikoho nebalím, páč jsou z toho enem problémy, problémy a nic než problémy.³³³

3.2.12 Některé FT se častým opakováním ustálily, tj. fixovaly se ve své formě, významu a funkci natolik, že nejsou vždy znovu a znovu utvářeny podle vzorce $S_{nom} - Vf_{být} - S_{nom}$, ale

³²⁴ Hospodářské noviny 1996.

³²⁵ DURYCH, J.: Kouzelný kočár. Praha 1995.

³²⁶ Lidové noviny, 1996, č. 152.

³²⁷ <http://www.cak.cz/UTF8/akomora/bulletin>

³²⁸ http://nadoma.cz/html/diskusni_forum

³²⁹ Lidové noviny, Nedělní příloha, 1992, č. 41.

³³⁰ AJTMATOV, Č: Popraviště. Praha 1988.

³³¹ <http://www.povidani.unas.cz/pohadky.htm>

³³² <http://lidovky.centrum.cz/eu/forum.phtml>.

³³³ <http://www.pismak.cz/dilo>

jsou jakožto již hotové gramaticko-lexikální struktury, které jsou součástí jazykového systému, pouze reprodukovány. Vedle již výše zmíněných konstrukcí typu *rozkaz je rozkaz; jistota je jistota; co se stalo, stalo se; co bylo, bylo*, stojí za zmínku též struktura *kde se vzal, tu se vzal*, hojně užívaná zvláště v uměleckém vypravování, a dále struktury *když už, tak už; co jsme si, to jsme si; kde nic, tu nic*, vyskytující se jak v umělecké próze, tak v publicistice a ve stylu běžně dorozumívacím. Jedním ze signálů vysoké ustálenosti a vnímání uvedených výpovědí jako pevný, nedělitelný celek je rozkolísaná interpunkce, resp. častá absence čárky.

1. *Najednou, kde se vzala tu se vzala, objevila se dvojice v tenisových šortkách.*³³⁴ - *A najednou, kde se vzal tu se vzal a úplně drže, vkročil na parket Zdeněk.*³³⁵ - *Poté však, kde se vzal tu se vzal objevil se slepý stařec a sdělil mu pravdu.*³³⁶ - *Jednou sedíme na poli a kde se vzal, tu se vzal sedí na okně kos.*³³⁷

2. *Přihlásila jsem se (snad díky vlivu Nadinu) nejdřív do Austrálie. Anebo možná taky proto, že ta byla od Evropy nejdál. Když už tak už.*³³⁸ - *Ono tam těch písáček bylo, ani je člověk neměl spočítané; když už tak už; všechny je probrat, jednu po druhé.*³³⁹ - *Když už, tak už... čím dále od divadla v tomto případě by asi bylo lépe.*³⁴⁰

3. *"Co jsme si, to jsme si," řekl s různolícím úsměvem, ukázal zuby žluté jako plátek citrónu a napřáhl k panu Pragovi ruku.*³⁴¹ - *Co jsme si, to jsme si, bude to takřikajíc fifty fifty.*³⁴²

³³⁴ NABOKOV, V.: *Lolita*. Praha 1991.

³³⁵ ŠKVORECKÝ, J.: *Prima sezóna*. Praha 1991.

³³⁶ *Lidové noviny* 1997, č. 108.

³³⁷ MLČOUŠEK, J.: *Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj*. Praha 1994.

³³⁸ PEKÁRKOVÁ, I.: *Kulatý svět*. Praha 1993.

³³⁹ ČAPEK, K.: *Obyčejný život*. Praha 1985.

³⁴⁰ *Amatérská scéna* 3/1997.

³⁴¹ TŘEŠŇÁK, V.: *Klíč je pod rohožkou*. Praha 1995.

³⁴² *Lidové noviny* 1996, č. 64.

4. Před několika měsíci - při našem vstupu do NATO - se také hovořilo o referendu, ale nakonec kde nic tu nic.³⁴³ - Vláda pověřila ministerstva financí a hospodářství přípravou metodiky pro okresní úřady, jak celou operaci provést. Měsíc se sešel s měsícem, a kde nic tu nic.³⁴⁴ - Na silnici kde nic tu nic, tak jsem usoudil, že se kuň nejspíš prodral živým plotem za příkopem.³⁴⁵

3.2.13 Domnívám se tedy, že FT lze považovat za specifický typ propozičních a polypropozičních frazémů, jejichž základem je vysoce produktivní ustálená syntaktická struktura, zakládající potenciálně nekonečně mnoho různých výpovědí s různou komunikační funkcí.

4. Úspornost

4.1 FT lze považovat za specifický prostředek ekonomizace řeči. Nejde zde přitom jen o úspornost výrazovou, ale také, a snad především, o úspornost myšlenkovou a formulační. Jak píše J. Mistrík, "zvláštnosť úspornej reči je, že oslobodzuje hovoriaceho od rozmýšľania. Úsporná je nielen formou, ale aj obsahom."³⁴⁶ FT jsou formulačně velmi nenáročné, neboť velká část jimi zprostředkované informace je vyjadřována paralingválními a neverbálními prostředky, především intonací, důrazy, gesty a výrazem tváře. Chce-li mluvčí například vyjádřit, že přijímá adresátovu omluvu, může

³⁴³ Mladá fronta Dnes 20. 8. 1999.

³⁴⁴ Hospodářské noviny 1995.

³⁴⁵ Lidové noviny 1999, č. 168.

³⁴⁶ MISTRÍK, J.: Variácie reči. Bratislava 1988, s. 95 - 96.

1. říci explicitně *To nevadí; nic se nestalo; neomlouvej se*
2. mávnout rukou, a verbální sdělení zcela nahradit gestem
3. užít FT typu *Když to nevyšlo, tak to nevyšlo* a doprovodnými paralingválními a neverbálními prostředky svůj postoj k dané situaci a k adresátovu jednání zjednotřit. Sdělení verbální a neverbální se vzájemně doplňují, jedno je vázáno na druhé.

FT podstatně urychlují a usnadňují komunikaci, umožňují mluvčímu vyjádřit se velmi rychle a pohotově verbálně reagovat na danou situaci. V případech, kdy FT nejsou součástí únikové komunikační strategie, tedy v situacích, kdy se mluvčí nechce záměrně vyhnout požadované odpovědi, ale užívá FT jako úsporného prostředku, hrají velkou roli právě intonace a mimoverbální prostředky. Odpovědi mluvčí na otázku *Co jsi říkal té včerejší Mahlerově symfonii?* formální tautologii *Mahler je Mahler*, může výpověď paralingválně a neverbálně doprovodit přinejmenším třemi různými způsoby. Na základě příznakové intonace a doprovodných mimoverbálních prostředků lze prostřednictvím dané FT sdělit

a) *Všechny Mahlerovy kompozice jsou skvělé*

b) *Mahlerův hudební styl se mi nelíbí*

Čím více sdělí mluvčí prostředky neverbálními, tím méně mu stačí vyjádřit prostřednictvím slov.

4.2 Z. Vybíral hovoří o zvláštním případě tzv. *egocentrické mluvy*, kdy mluvčí použije jako prostředek k verbalizování svých myšlenek a představ pouze jediného výrazu (např. *Skvělé. Fajn. Klasika apod.*), který "*má zprostředkovat velmi komplexní sdělení příjemci, přičemž*

dekódování řady možných významů je ponecháno na něm".³⁴⁷ Podobně jako na tyto obsahově kondenzované, jednoslovné výpovědi je možné pohlížet na některé realizace FT. Egocentrická řeč na rozdíl od řeči sociocentrické není orientována primárně na mentální struktury příjemce (tzn. vyjádřit se tak, aby mi komunikační partner co nejnáze porozuměl), ale naopak na vlastní mentální struktury mluvčího (tzn. vyjádřit přesně to, co a jak cítím, navzdory možné nesrozumitelnosti či nedorozumění).³⁴⁸ Bez jednoznačných paralingválních, event. neverbálních prostředků, které nahrazují část informační struktury FT, a bez dostatečných kontextových indicií může užití FT v řeči porozumění mezi produktořem a recipientem znesnadnit nebo i znemožnit.³⁴⁹ Je-li však FT dostatečně kontextově zapojena a adekvátně paralingválně či neverbálně doprovázena, je neporozumění ze strany příjemce málo pravděpodobné.

4.3 FT mají charakter vysoce úsporného jazykového prostředku. Ač jejich forma budí dojem, že neříkají nic, ve skutečnosti říkají často velmi mnoho. Úspornost je ostatně aspektem celé oblasti frazeologie a idiomatiky, do které, jak jsem se pokusila ukázat v předchozí kapitole, spadá minimálně část rozsáhlého souboru FT. Srovnejme slova F. Čermáka: *"Frazémy a idiomy jsou jazykové prostředky zpravidla významně ekonomické, které na malou plochu*

³⁴⁷ VYBÍRAL, Z.: Psychologie lidské komunikace. Portál, Praha 2000.

³⁴⁸ Koncepti tzv. egocentrické řeči rozvinul ve své teorii myšlení a řeči J. Piaget (PIAGET, J.: *Reč i myšlení je rebjonka*. Moskva 1932.). V jeho pojetí je však egocentrická řeč omezena na dětský věk. Je jakýmsi vedlejším produktem dětské aktivity, řeči pro sebe, k vlastnímu uspokojení dítěte, pro druhé často dokonce nesrozumitelná. Dítě mluví, jako by myslelo, nikoho neoslovuje, na nikoho se neobrací a nezajímá se o to, zda je posloucháno. V Piagetově koncepci je egocentrická řeč chápána jako projev nezralé dětské psychiky a myšlení a předpokládá se její postupný zánik v procesu vývoje dítěte. Odlišné chápání pojmu egocentrická řeč nacházíme v textech L. S. Vygotského (VYGOTSKIJ, L. S.: *Psychologie myšlení a řeči*. Portál, Praha 2004.). Vygotskij s Piagetem důrazně polemizuje, když tvrdí, že lidská řeč má sociální charakter od samého počátku a socializovaná řeč (v terminologii Vygotského řeč komunikativní) se proto nemůže upevňovat až po zániku řeči egocentrické. Egocentrická řeč je podle Vygotského přechodnou formou mezi řečí vnější a řečí vnitřní.

³⁴⁹ V případě výše uvažované FT *Mahler je Mahler* může mluvčí také nechat adresáta na pochybách a svou odpověď s intencí co nejlépe znesnadnit interpretaci, resp. ji zcela znemožnit, záměrně nedoprovodit signifikantními paralingválními a neverbálními prostředky.

*své formy vážou značně komplexní význam a funkci, a to ve srovnání s prostředky pravidelného jazyka.*³⁵⁰

5. Funkčnost

Výrazným rysem FT je jejich vysoký funkční potenciál. Výpovědní realizace formálnětautologických vět mohou v různých komunikačních kontextech plnit řadu specifických funkcí. Podrobně byly potenciální funkce FT popsány v rámci sémanticko-pragmatické typologie. Na tomto místě je pouze krátce připomenou.

5.1 Prostřednictvím FT může mluví

1. přiřadit uvažovanému pojmu vysoké postavení v hierarchii hodnot: *Svoboda je svoboda; Doma je doma; Rodina je rodina*
2. vyjádřit pochvalu: *Kdo umí, umí; Komu čest, tomu čest; Talent je talent*
3. sdělit své osobní preference: *Léto je léto; Pivo je pivo; Opera je opera*
4. zdůvodnit své jednání nebo vyzvat k určitému jednání adresáta: *Obchod je obchod; Slib je slib; Rozkaz je rozkaz*
5. zdůraznit irelevantnost určitých faktů: *Až přijdeš, tak přijdeš; Koho tam pošlou, toho tam pošlou; Kudy pojeděš, tudy pojeděš; Co uvaříš, to uvaříš*
5. povzbudit adresáta k nějakému jednání (bagatelizovat případné negativní důsledky takového jednání): *Když to zkazíš, tak to zkazíš; Bud' se to podaří, nebo se to nepodaří*
6. vyjádřit svou vůli o něco se pokusit bez ohledu na pravděpodobnost úspěchu: *Bud' to napíšu, nebo to nenapíšu; Bud' tu zkoušku udělám, nebo ji neudělám*

³⁵⁰ Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002, heslo Frazeologie a idiomatika, s. 144.

7. projevit osobní rezignaci: *Když je smůla, tak je smůla; Osud je osud; Co se stalo, stalo se; Co bude, bude*

8. vyjádřit (neochotný) souhlas či svolení: *Když nechceš, tak nechceš; Když musíte, tak musíte*

9. zdůraznit odlišnost a neslučitelnost pojmů: *Pravda je pravda a lež je lež; Práce je práce a zábava je zábava*

10. zdůraznit specifičnost pojmů: *Děti jsou děti; Venkov je venkov*

11. zdůraznit nenahraditelnost věcí či osob: *Máma je máma; Kniha je kniha; Učitel je učitel*

12. vyhnout se přímé odpovědi (přímému sdělení informace): *Ministr jednal, jak jednal; Dospěli jsme k takovému rozhodnutí, k jakému jsme dospěli*

13. dát najevo znechucení otázkou nebo svou vůlí nekomunikovat: *Kam jdu, tam jdu; Až přijdu, tak přijdu*

14. referovat k všeobecně známé či dříve uvedené informaci: *Udělal jsem, co jsem udělal a udělal bych to znovu; Asi proto rozhodl, jak rozhodl*

15. odkázat k informaci v následující části textu: *A proto udělal, co udělal: ...; A tak se stalo to, co se stalo: ...*

16. odkázat k bližší nespecifikovaným, zobecněným údajům: *Zajímá mě, proč ten či onen kandidát dopadl, jak dopadl*

5.2 Jedna FT může v různých komunikačních kontextech implikovat různé sémantické i pragmatické informace. FT *Táta je táta* je bezpochyby mnohoznačná a příslušná sémantická informace, kterou lze její výpovědní realizací sdělit, je přinejmenším trojí:

a) *Táta se musí respektovat*

b) *Táta už se nezmění*

c) *Táta je nenahraditelný*

Srovnejme následující minimální kontexty:

a') *"Možná je tvůj táta o něco přísnější než tátové jiných kluků, ale poslechnout ho musíš.*

Táta je táta."

b') *"Tak to vidíš. Doufala jsem, že to aspoň dneska vydrží bez televize, a zase ne. No jo, táta je táta."*

c') *"Po smrti manžela jsem se snažila dát synovi všechno, co jsem mohla, ale to víte, táta je táta."*

Podobně principiální FT *Slib je slib*, jejíž sémantickou informaci lze vyjádřit netautologicky např. jako *Slib se musí dodržet*, může být v konkrétní komunikační situaci funkčně ekvivalentní buď s tvrzením orientovaným na mluvčího samého: *Já jsem to slíbil, musím slib dodržet*, nebo s tvrzením orientovaným na adresáta: *Když jsi to slíbil, musíš to udělat*. Příslušná výpověď bude pak mít v odpovídajícím kontextu buď funkci konstatační, nebo výzvovou.

a') A. *A opravdu tam musíš jít?*

B. *Slib je slib.*

b') A. *Myslíš, že tam musím jít?*

B. *Slib je slib.*

Ve specifickém kontextu však může mít FT *Slib je slib* i povahu a funkci FT realistických (*Slib je jenom slib, počítej s tím, že ne každý ho dodrží*). Bez znalosti kontextu

nelze dekodovat význam a komunikační funkci formálně tautologické věty a porozumět záměru mluvčího.

5.3 K rozlišení jednotlivých sémanticko-pragmatických typů FT v češtině přispívá velkou měrou lexikální význam slov. Sémantická stránka substantiv *smůla*; *pitomec*; *vražda* předem vylučují interpretaci nominálních FT *Smůla je smůla*; *Pitomec je pitomec*; *Vražda je vražda* jako FT kladně hodnotících a naopak nominální tautologie lexikálně realizované výrazy referujícími k pojmům, kterým se obecně přisuzuje vysoké postavení ve společenské hierarchii hodnot (rodina, svoboda, zdraví, domov atd.), svou sémantickou složkou odporují kategorii FT degradačních.

5.4 Vzhledem k absenci sémantické informace na rovině explicitně řečeného a vysoké míře idiomatickosti lze FT považovat za specifický prostředek fatického diskursu, orientovaného na kontakt účastníků komunikační situace a spíše rezignující (až na výjimky) na informativní cíle.³⁵¹ V takových kontextech je informativnost FT druhotná a FT plní funkci fatickou, tak jak ji ve svém systému, s odvoláním na B. Malinowského, vymezil R. Jakobson³⁵²

5.5 FT mají velmi často, v případě pragmatických FT dokonce výhradně reaktivní charakter. Mluvčí jimi buď přímo odpovídá na položenou otázku svého komunikačního partnera, nebo reaguje na vzniklou mimojazykovou situaci, komentuje ji, případně zaujímá stanovisko k verbálnímu či neverbálnímu jednání adresáta, event. třetí osoby, která je předmětem řeči. FT tak mohou být součástí následujících typů reakcí:

³⁵¹ srov.: HOFFMANNOVÁ, J.: Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. Slovo a slovesnost, 57, 1996, s. 191 - 205.

³⁵² „Jsou sdělení sloužící v první řadě k navázání, pokračování a přerušování komunikace (...). Toto zaměření na KONTAKT, nebo v Malinowského terminologii FATICKÁ funkce, může být vyjehoeno ve štědré výměně ritualizovaných formulí (...).“ (JAKOBSON, R.: Poetická funkce. Jinočany 1995, s. 80.)

typ (1): odpověď na otázku: *Kdy přijdeš? – Až přijdu, tak přijdu.*

typ (2): reakce na předchozí neotázkovou repliku: *Já tam ale opravdu musím jít. – Když musíš, tak musíš.*

typ (3): reakce na neverbální jednání (reakce na mimojazykovou situaci): *Žák si dá při vyučování nohy na stůl – následná učitelova verbální reakce: Co je moc, to je moc.*

5.6 Pragmatické FT se vyskytují téměř výhradně ve sféře spontánní neoficiální komunikace, jen příležitostně se uplatní v mluvené publicistice a v nepřipravených projevech politických. Není to nic překvapivého, uvědomíme-li si, že primární funkcí pragmatické tautologie je okamžitý únik z komunikační situace. Má-li mluvčí dostatek času na promyšlení strategie, formuluje zpravidla svou únikovou odpověď jinak než tautologicky. FT má spíše funkci jakési 'první pomoci' v komunikačních nesnázích. Sémantické a deiktické FT jsou naopak relativně velmi frekventované v textech psaných.

5.7 Zcela zvláštní význam mají FT v komunikaci literární. Připomeňme například povídku M. Kundery *Falešný autostop*, v níž má sémantická FT přímo ideotvornou a textotvornou funkci. Hrdinčino dokola opakované *Já jsem já* je zoufalým a marným pokusem o znovuzískání ztracené identity, ohrožené nešťastnou hrou, která nebyla včas zastavena.

Po chvíli uslyšel tiché vzlykání; dívčina ruka se nesměle, dětsky dotkla jeho ruky: dotkla se, stáhla, zase se dotkla a pak se ozval prosebný, vzlykavý hlas, který ho oslovil důvěrným jménem a říkal: "Já jsem já, já jsem já..." Mladík mlčel, nehýbal se a uvědomoval si smutnou bezobsažnost dívčina tvrzení, v němž neznámé se definuje týmž neznámým. A dívka přešla

brzy ze vzlykotu do hlasitého pláče a tu jímavou tautologii opakovala ještě neščetněkrát: "Já jsem já, já jsem já, já jsem já..."³⁵³

FT pronikají i do poezie, nalezneme je například v následujících písňových textech.

1. *Nechej vodu vodou / ať si klidně teče / chápej že touha je touha a čas se pomalu vleče.*³⁵⁴
2. *Jsem živá krabice / co jste si do mě dali / to ve mně zůstalo, to ve mně je / kolik pravdy, tolik pravdy, kolik lži, tolik lži / kolik lásky, tolik lásky, na kolik životů / Zas kousek blíž, zas kousek blíž, zas kousek blíž*³⁵⁵
3. *S pravdou mně můžete leda tak podrbat záda / ženská je ženská a jakýpak cavyky s ní / Kdopak to rozpozná, která je lež, která pravda / když budou obě dvě donaha vysvlečený.*³⁵⁶
4. *Jo když to jde tak to jde / ale chytrá hlava není ještě vše /jo když to jde tak to jde a když to nejde /tak se musí jet a všechno časem přejde*³⁵⁷

FT, jejichž interpretace překračuje hranice lingvistiky, respektive teorie verbální komunikace, a jejichž výklad přísluší v první řadě literárním vědcům či filozofům, ponechávám v této práci záměrně stranou. Neodolám však pokušení zmínit ještě alespoň jednu FT, jejíž výklad daleko přesahuje kompetence lingvisty.

³⁵³ KUNDERA, M.: Směšné lásky. Brno 1991, s. 78.

³⁵⁴ NOHAVICA, J.: Zatímco se koupeš. In: Písň Jaromíra Nohavici od A do Z. Praha 1998, s. 151.

³⁵⁵ JEŽEK, J.: Noha nohu mine. <http://www.music.taxoft.cz/cp8/texty/nohanohu.htm>

³⁵⁶ V. VYSOCKIJ. Pravda a lež. Písňové texty. Praha 1997, s. 6. Text je uveden v překladu Milana DVOŘÁKA. V ruském originálu odpovídá Dvořákově tautologii *ženská je ženská* netautologická výpověď *баба как баба* (ženská jako ženská): „И поднялась, и скроила ей рожу бульдожьё / Баба как баба, и что её ради радеть?! / Разницы нет никакой между Правдой и Ложью / Если, конечно, и ту и другую раздеть.

³⁵⁷ NOHAVICA, J.: Cyklistika. In: Písň Jaromíra Nohavici od A do Z. Praha 1998, s. 12.

Avšak Mojžíš Bohu namítl: „Hle, já přijdu k Izraelcům a řeknu jim: Posílá mě kvám Bůh vašich otců. Až se mě však zeptají, jaké je jeho jméno, co jim odpovím?“ Bůh řekl Mojžíšovi: „JSEM, KTERÝ JSEM“. A pokračoval: „Řekni Izraelcům toto: JSEM posílá mě k vám.“ Bůh dále Mojžíšovi poručil: „Řekni Izraelcům toto: Posílá mě kvám Hospodin, Bůh vašich otců, Bůh Abrahamův, Bůh Izákův a Bůh Jákobův. To je navěky mé jméno, jím si mě budou připomínat od pokolení do pokolení.“

Takto je v Bibli, v Ex 3,14 vysvětleno jméno boha Izraele *Jahve*, do češtiny překládaného výrazem *Hospodin*. Bůh se zjevuje Mojžíšovi v hořícím keři, představuje se slovy „*Já jsem Bůh tvého otce, Bůh Abrahamův, Bůh Izákův a Bůh Jákobův*“ a oznamuje mu svůj záměr vyvést pod Mojžíšovým vedením izraelský lid z Egypta. Mojžíš se však zdráhá poslechnout a ptá se Boha na jméno. To, že Bůh sdělil Mojžíšovi své jméno, je jednou z největších událostí popsanych v Bibli. Bůh nejenže sdělí Mojžíšovi své jméno, ale vyjeví mu i jeho podstatu: *Jsem, který jsem* (‘ehjê ‘ašer ‘ehjê).

Jméno vyjadřuje, jaký je Bůh sám o sobě. Podle J. M. Boice představuje FT *Jsem, který jsem* Boha jako toho, kdo je *svébytný, soběstačný a věčný*. Svébytnost Boha je spatřována v tom, že „*Bůh nemá nikde svůj počátek, a proto není nikomu odpovědný*. Soběstačnost znamená, že „*Bůh nemá žádné potřeby, a proto není na nikom závislý*“. A konečně třetí vlastnost Boha, která je nám sdělena ve jménu *Jsem, který jsem* – věčnost – vysvětluje Boice tak, že „*Bůh je, vždy byl a vždy bude a že zůstává stále týž ve svém věčném bytí*.“³⁵⁸

Na základě biblické etymologie jsou tedy sbožím jménem spojovány především ty vlastnosti Boha, které více než kterékoli jiné odlišují Stvořitele od jeho stvoření. FT *Jsem, který jsem* vyjadřuje svébytnost, nezávislost a nesmrtelnost Boha, zároveň ale plní i jinou funkci, dalo by se říci tabuovou. Boží jméno je natolik posvátné, že je ve skutečnosti nevyslovitelné. Židovská tradice přímo zakazovala vyslovit jméno *Jahve* (JHVH),

³⁵⁸ BOICE, J. M.: Základy křesťanské víry. Praha 1999, s. 86-87.

nahrazovala ho nejčastěji výrazem Adonaj (Pán). Jméno nesmělo být řečeno, aby nemohlo být pronesením zneužito. Díky FT je Bůh představen, ačkoli vlastní jméno zůstává nevysloveno. FT umožňuje říci málo, a přitom vyjádřit mnoho.

VII. ZÁVĚR

*A map does not represent all of a territory; words never say all about anything.*³⁵⁹

Věty s tautologickou formou, tzv. *formální tautologie* (FT), jsou jedním ze dvou typů *triviálních vět*. Triviální věty (zahrnující vedle FT též tzv. *kontradikce*: p a $\neg p$) jsou takové výroky, jejichž pravdivostní hodnota je dána výhradně jejich logickou formou. Zatímco věty kontradiktorické vyjadřují propozice, které jsou v každém možném světě a v každém časovém okamžiku (logicky) nutně nepravdivé, mají FT, jakožto tvrzení a priori pravdivá, povahu logických zákonů. Definičním rysem pojmu *formální tautologie* je tedy apriorní pravdivost. Ta je také důvodem toho, že se FT v klasické formální logice a analytické filozofii prezentují jako výroky s nulovou informační hodnotou. Apriorní pravdivost na rovině explicitně řečeného nezaručuje pravdivost FT na rovině intendovaného. Vyjadřovaný postoj či emoce může mluvíci pouze předstírat a tvrzení, které FT implikuje, může být ve skutečnosti lež, přetvářka, předsudek, stereotypní schéma či výsledek nepatřičné generalizace. Na rovině doslovně řečeného však pravdivost FT nelze popřít a nelze o ní pochybovat. Výroky '*x je x*'; *jestliže p, potom p; buď p, nebo ne-p* jsou základní teze, které nepřipouštějí námitky a nevyžadují verifikaci. Tato vlastnost, na jejímž základě jsou FT vymezeny, je přitom jednotícím rysem široké škály nejrůznějších strukturních a funkčních typů.

Typologie FT v češtině, kterou lze považovat za stěžejní část této práce, vychází z textového materiálu získaného excerpcí periodických i neperiodických textů, vyhledáním v Českém národním korpusu SYN 2000 a prostřednictvím internetového prohladače 'Google'. Jedná se vesměs o psané texty, jsou v nich však zahrnuty i písemné záznamy

³⁵⁹ HAYAKAWA, S. I.: *Language in Thought and Action*. New York, San Diego, Chicago... 1978, s. 280.

dialogů, doslovné citace mluvené řeči a internetové diskuse s výraznými rysy mluvených komunikátů. Hlavním cílem této práce bylo utřídit a popsat FT užívané v současné češtině. Pokusila jsme se tuto formálně, sémanticky i komunikačně různorodou třídu vět klasifikovat podle několika kritérií, formálních, sémantických i funkčních.

Vzhledem k tomu, že definičním rysem uvažované třídy vět je jejich apriorní, logicky nutná pravdivost, vnímám klasickou formální logiku jako přirozené východisko svých úvah a dotýkám se i některých logických pojmů a problémů analytické filozofie. Logická forma výpovědi je základním kritériem zde prezentované formální typologie FT, a to proto, že z logické formy vycházím již při definování pojmu *formální tautologie* a při vymezení třídy formálně tautologických vět. Výklady v této práci jsou však primárně lingvistické. Jejich teoretickým základem je konverzační logika P. Grice, především jeho teorie konverzačních implikatur, doplněná výklady G. N. Leech. Grice i Leech postavili své teorie na předpokladu, že existuje určitý soubor obecných pravidel, která jsou základem efektivní a kooperativní mezilidské komunikace. Pro výklad FT v této práci je rozhodující jedna z maxim Griceova kooperačního principu, a to maxima kvantity. Vycházím z předpokladu, že na rovině doslovně řečeného je maxima kvantity porušena u všech typů FT, a to ve všech kontextech. V případě FT pragmatických je však porušena i na rovině implikovaného. Dalším kritériem zde prezentované sémanticko-pragmatické typologie FT je dodržení či nedodržení principu zdvořilosti, tak jak ho v návaznosti na Grice vymezil G. N. Leech. U některých pragmatických tautologií lze totiž porušení maximy kvantity ospravedlnit snahou o zachování nějakého jiného komunikačního principu, který mluvčí vnímá aktuálně jako nadřazený, například právě principu zdvořilostního u FT diplomatických. V jiných případech může být porušení maximy kvantity motivováno snahou o zachování jiné maximy Griceova kooperačního principu (např. u některých FT adispozičních, kde jde mluvčímu o zachování

maximally kvality, tzn. o snahu neříkat nepravdu, a zároveň o zachování si pozitivní tváře, tzn. o snahu nepřiznat neznalost).

Sémanticko-pragmatická typologie se týká nejen významových složek kognitivních, ale především složek komunikačně-pragmatických, daných situací promluvy. Hranice mezi jednotlivými sémanticko-pragmatickými typy FT, tak jak byly v této práci vymezeny, nejsou ostré ani jednoznačné, na což v textu několikrát upozorňuji. Jsem si vědoma jejich vzájemné prostupnosti a prolínání a předpokládám jedinečné realizace FT v jedinečných komunikačních kontextech. Jedna formálně tautologická věta může být realizována různými způsoby a s různými intencemi mluvčího a následně i rozdílně interpretována. Bez znalosti kontextu je nemožné určit význam a komunikační funkci FT a porozumět záměru mluvčího, který ji vyslovil. Vzhledem k předchozím komunikačním zkušenostem a znalostem jazykového úzu lze snad mimo kontext určit to, jakou sémantickou informaci daná FT s největší pravděpodobností zprostředkovává. Pragmatickou informaci však nelze zpravidla ani odhadnout. I dostatečně kontextově zapojená FT přitom může zůstat významově a intencionálně nejasná. Vedle apriorní pravdivosti, která je jádrem pojmu formální tautologie, lze hovořit ještě o dalších výrazných rysech této třídy, které s apriorní pravdivostí úzce souvisejí, resp. jsou jejím důsledkem. Z apriorní pravdivosti FT přímo vyplývá jejich *neinformativnost* na rovině doslovně řečeného, která predisponuje FT k tomu, fungovat v řeči jednak jako součást tzv. *únikové komunikační strategie* (v případě, že mluvčí nechce, nemůže či neumí odpovědět na položenou otázku), jednak jako prostředek vyjádření různých intendovaných významů na rovině toho, co je doslovně řečeným implikováno. Vzhledem k tomu, že na rovině explicitně řečeného nesdělují FT žádnou novou informaci, a za předpokladu, že žádná reálná výpověď nemůže být zcela nesdělná na všech výpovědních rovinách, je veškerá informativnost FT dána jejich významem intendovaným. Z explicitně řečeného lze na základě mnoha mimojazykových faktorů a při zohlednění prostředků

paralingválních odvodit další, netriviální informace, které výpověď zprostředkovává. Tyto implicitní informace jsou přitom dvojího druhu. Implicitní informace, kterou nazývám *sémantická*, odpovídá invariantnímu intencovanému významu věty. Schopnost interpretovat na základě doslovně řečeného sémantickou intencovanou informaci je součástí *jazykové* kompetence mluvčích a je v podstatě autonomní vzhledem k jedinečné realizaci v konkrétní komunikační situaci. Implicitní informace *pragmatická* je naopak dána vztahem výpovědi ke komunikační situaci (zahrnující předpokladové báze komunikantů a široce chápaný komunikační kontext, včetně kontextu jazykového). Pragmatickou informaci musí recipient z doslovně řečeného sám odvodit, což je součástí jeho kompetence *komunikační*.

Na pozadí takto vymezených pojmů a termínů *sémantická* a *pragmatická informace* rozlišuji dva základní typy FT, a to *sémantické*, které implikují informaci jak sémantickou, tak pragmatickou, a *pragmatické*, jejichž podstatou je absence sémantické informace, přičemž informaci pragmatickou, kterou tyto výpovědi zprostředkovávají, lze zobecnit jako *'odmítám odpovědět'*. Mluvčí svou výpovědí implikuje pouze to, že z jakýchkoli důvodů nechce (nemůže, neumí či nesmí) sdělit požadovanou ('sémantickou') informaci, a formuluje odpověď takovým způsobem, aby dal jasně najevo, že v komunikaci (přínejmenším v komunikaci na dané téma) nebude pokračovat. Ani v případě sémantické FT sice mluvčí netvrdí nic nového o podstatě předmětu řeči, danou entitu však hodnotí a sděluje svůj osobní postoj k ní. Vše, co říká FT o podstatě předmětu řeči, je informace triviální. To, co však příslušná věta a výpověď implikuje, je nová, netriviální informace, ať už hodnotící, postojová, emocionální či relační.

Sémantické FT, zvláště nominální, se objevují jak v mluvených, tak v psaných textech, monologických i dialogických, a to prakticky ve všech stylových oblastech - snad s výjimkou textů stylu odborného, usilujícího o jednoznačnost a přesnost vyjádření. Výjimečné postavení mezi sémantickými FT mají tautologie koncedující a delegační, které jsou vzhledem

k přímému zaměření na adresáta (projevujícím se i formálně, a to slovesnou kategorií 2. osoby: *Když musíš, tak musíš; Až přijdete, tak přijdete*) vázány na komunikaci dialogickou. Pragmatické tautologie jsou v psaných textech spíše výjimečné. Adispoziční FT, kterými se mluvčí snaží zakrýt neznalost věci či formulační neschopnost, se logicky omezují na spontánní mluvenou dialogickou komunikaci, která si žádá bezprostřední reakci a zpravidla neposkytuje mluvčímu mnoho času na promyšlení jazykové stylizace odpovědi či dokonce na doplnění chybějících informací. V psané podobě se s nimi proto setkáváme jen ve formě přímé či polopřímé řeči, v citacích a v prepisech dialogů. Podobná situace je i u nekooperativních tautologií, kterých mluvčí užívá tehdy, má-li sice požadovanou informaci k dispozici, odmítá-li ji však z jakýchkoli důvodů sdělit (považuje to za nevhodné, netaktní, nediplomatické, nezdvořilé, nepovažuje otázku za hodnou odpovědi) nebo vůbec nechce komunikovat. Není to nic překvapivého, uvědomíme-li si, že primární funkcí pragmatické tautologie je únik z komunikační situace. Má-li mluvčí dostatek času na promyšlení strategie, tzn. že fáze generování výpovědi, jakožto přechodné fáze mezi intencí mluvčího a její výpovědní realizací, není výrazně časově omezena, je pravděpodobné, že bude mluvčí svou odpověď formulovat jinak než tautologicky, resp. že po dostatečném zvážení situace, dohledání relevantních údajů či utlumení emocí bude dokonce schopen a ochoten odpovědět.

Kromě FT sémantických a pragmatických se v řeči relativně často uplatňují tautologie s odkazovací funkcí, FT *deiktické*. Zatímco tzv. *anaforické* tautologie odkazují k dříve uvedené informaci, tzn. k informaci sdělené v předchozí části téhož textu nebo širěji pojatého tematického diskursu (uvažují tedy nejen o extravětné, textové deixi, ale i o jakési diskursivní anafoře), tzv. *kataforické* tautologie odkazují k informaci, která následuje v dalším úseku textu. Jako třetí typ deiktických FT vymezují tzv. *generalizační* tautologie, odkazující

k údajům, které nebyly a ani nebudou explicitně vyjádřeny, neboť jejich specifikace není žádoucí ani z pohledu mluvčího, ani z pohledu příjemce.

Uvedená sémanticko-pragmatická typologie zahrnuje všechny typy FT, které lze doložit získaným jazykovým materiálem. Vědomě a záměrně jsem ze svých úvah vypustila tautologie s funkcí poetickou (jen letmo se jich dotýkám v kapitole *Formální a sémantická specifika FT*). Doklady z uměleckých textů, které jsem do sémanticko-pragmatické typologie zahrнула, mají povahu stylizací běžně mluvené řeči, a přistupuji k nim proto stejným způsobem jako k FT užitým ve všech ostatních typech textů.

Významu a funkčnímu uplatnění FT v interpersonální komunikaci se v české lingvistice dosud věnovala jen velmi malá pozornost. Soustavný výklad těchto výpovědních struktur dosud nebyl publikován, v rámci výkladů souvisejících témat se však někteří autoři problematiky FT alespoň dotkli. Názory na funkčnost, efektivnost, komunikační a stylistickou vhodnost či opodstatněnost těchto větných struktur se přitom u různých autorů do jisté míry liší. Přesto můžeme říci, že jsou FT v důsledku logicismu v české lingvistické literatuře vnímány spíše negativně, jako bezobsažné fráze, klišé a úhybné komunikační manévry. Pozornost české lingvistiky se navíc dosud omezovala až na výjimky pouze na popis jednoho formální typu FT, totiž identifikačních FT modálních a kvalifikačních (*Dopadlo to, jak to dopadlo; Odvedli takovou práci, jakou odvedli; Výsledky jsou takové, jaké jsou*), které bývají spojovány s politickým diskursem a považují se za součást únikových strategií. Pokusila jsem se mimo jiné ukázat, že formální tautologie nejsou pouze bezobsažné, nic neříkající fráze, kterých je třeba se vyvarovat. Formální tautologie plní v různých kontextech řadu specifických komunikačních funkcí, a je proto třeba vnímat je jako plně funkční jazykový prostředek a obohacení lexikálně-syntaktických struktur češtiny.

Formal Tautologies in the Czech Language

Summary

Sentences with tautological form, so called formal tautologies (FT), are one of the type of trivial sentences. Their truth value is given by their logical form. Definition feature of the term of formal tautology is its a priori truth. Consequently, FT are presented in classical formal logic as well as in analytical philosophy as statements with zero informative value.

In this work the basic criterion of the formal typology FT of Czech language is its logical form, mainly because the logical form from the beginning specifies respective class of sentences. I make differences in FT in the form of simple statements (so called nominal FT), and FT in the form of composite statements (so called verbal FT). In the second stage the verbal FT are categorized according to logical form into identification, implicative and disjunctive FT. Subtypes in the framework of above defined logic-formal classes are further singled out according to syntactic criteria (FT subjective, objective, temporal, local, attributive, predicative).

A priori truth of FT is the main reason for the lack of their informative value on the level of their verbatim expression. This level determines FT to function in speech as both a part of so called escape communication strategy and as a means for expression of various intended meanings. Assuming that FT do not provide any new information on the level of what is explicitly said and that no statement can be uncommunicable on all communication levels, the informative value of FT is given by its intended meaning. Such implicit information is of two kinds: semantic, which reflects invariant intended meaning of a sentence, and pragmatic, determined by the relation between the statement and the situation of communication. Under such defined conditions the semantic and pragmatic information I differentiate between two basic types of FT: semantic, which imply semantic information as well as pragmatic, and

pragmatic, which do not have semantic information, and its main message is 'the refusal of answer'. Besides semantic and pragmatic FT spoken language often contains reference, so called deictic FT.

The main purpose of this work was to describe and classify FT used in the contemporary Czech language and to demonstrate formal and semantic variety and high functional potential of this specific class of sentences.

SEZNAM ZKRATEK A SYMBOLŮ

FT	formální tautologie
Vf	verbum finitum
PRED	predikát
Val	valenční pozice gramatického větného vzorce
S	substantivum
nom	nominativ
gen	genitiv
ins	instrumentál
S _{nom-ins}	substantivum v kterémkoli pádě
S _{gen-ins}	substantivum v kterémkoli pádě s výjimkou nominativu
V _{imp}	sloveso v imperativní formě
sg.	singulár
pl.	plurál
()	potenciální člen gramatického větného vzorce
f	logická funkce
p, q	logické výroky
\neg p	negace logického výroku
\rightarrow	implikace
=	totožnost
1	pravdivostní hodnota pravdivého výroku
0	pravdivostní hodnota nepravdivého výroku
č.	čeština
p.	polština
š.	španělština
n.	němčina
r.	ruština
a.	angličtina
ART	anglický člen
N	jmenná fráze
N _{abstr.}	abstraktum

POZNÁMKA K EDICI DOKLADOVÝCH TEXTŮ

Texty, kterými dokládám užívání FT v češtině, jsou trojího druhu:

1. texty získané excerpcí knih a periodik
2. texty vyhledané v Českém národním korpusu SYN 2000
3. internetové texty (článek, interview, diskusní příspěvek)

Na texty získané excerpcí knih a periodik odkazuji v příslušné poznámce plným bibliografickým údajem obsahujícím jméno autora (je-li známo), název dokumentu, místo a rok vydání a stránkování (např.: WERICH, J.: *Fimfárum. Československý spisovatel*, Praha 1960, s. 88.; *Nedokonalost zákona šidí studenty o podporu*. *Mladá fronta Dnes*, 22. 2. 1996, s. 4.)

U textů vyhledaných v ČNK uvádím zkrácený bibliografický údaj v té podobě, jak je prezentován v seznamu "Zdroje" v manuálu ČNK (např. *Lidové noviny* 1999, č. 46.; *Mladá fronta* 16. 8. 1997.; *Letohradský měsíčník*, 1997.; *Reflex*, 1994, č. 30.).

Na internetové texty odkazuji příslušnou internetovou adresou (např. <http://raster.infos.cz/atari/hrynej.htm>), v případě článku či rozhovoru uvádím též jeho titul.

Dokladové texty nejsou jazykově upraveny, s výjimkou internetových diskusních příspěvků, v nichž byly odstraněny zjevné překlepy a byla doplněna chybějící diakritika.

PRAMENY

Dokladové texty byly získány též s pomocí Českého národního korpusu SYN 2000 a internetového vyhledavače *Google*.

I. prameny neperiodické

Ajtmatov, Č.: Popraviště. (přel. D. Šlampová) Lidové nakladatelství, Praha 1998.

Bible. Starý zákon.

Burian, J.: Je tu nějaký zavěšený kafe? Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1992.

Crichton, M.: Koule. (přel. V. Volhejnová) Svoboda, Praha 1993.

Čapek, K.: Obyčejný život. Československý spisovatel, Praha 1985.

Čapek, K.: Povídky z druhé kapsy. Československý spisovatel, Praha 1978.

Čapek, K.: Válka s mlouky. Československý spisovatel, Praha 1963.

Durych, J.: Kouzelný kočár. Torst, Praha 1995.

Eco, U.: Jméno růže. (přel. Z. Frýbort) Odeon, Praha 1988.

Fischl, V.: Píseň o lítosti. Atlantis, Brno 1992.

Fischl, V.: Strýček Bosko. Atlantis, Praha 1993

Hofman, O.: Pan Tau a tisíc zázraků. Albatros, Praha 1990.

Hrabal, B.: Ponorné říčky. Pražská imaginace, Praha 1990.

Ishiguro, K.: Soumrak dne. (přel. Z. Pošvicová) Volvox Globator, Praha 1997.

Klíma, L.: Velký román. Torst, Praha 1996.

Kludská, D.: Srdcové eso. Knižní klub, Praha 1996.

Kriseová, E.: Sluneční hodiny. Atlantis, Praha 1992.

Kundera, M.: Směšné lásky. Atlantis, Brno 1991.

Macourek, M.- Born, A.: Mach a Šebestová. Albatros, Praha 1982.

Marcinko, R.: Profesionální válečník II. Ivo Železný. (přel. R. Marhold) Praha 1997.

- Mlčoušek, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. Myslivost s.r.o., Praha 1994.
- Nabokov, V.: Lolita. (přel. P. Dominik) Odeon, Praha 1991.
- Němcová, B.: Babička. Československý spisovatel, Praha 1989.
- Němcová, B.: Babuška. (přel. E.G.Petrovskaja) F. O. Mourek, Praha 1871.
- Němcová, B.: Babuška. (přel. F. Bogoljubovaja) Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, Moskva 1956.
- Němcová, B.: Die Großmutter. (přel. G. Jarosch) Paul List, Leipzig 1974.
- Němcová, B.: Großmutter. (přel. A. Smital) Philips Reclam jun., Leipzig 1885.
- Němcová, B.: Die Grossmutter. (přel. K. Eben) Vitalis, Prag 1998.
- Němcová, B.: Die Grossmutter. (přel. H. a P. Demetz) Deutscher Taschenbuch Verlag, München – Manesse Verlag, Zürich 1995.
- Němcová, B.: Grossmutter. (přel. J. Mühlberger) Winkler – Verlag, München 1969.
- Němcová, B.: Grand'mère. (přel. E. Thiérot) Librairie Ch. Delagrave, Paris, 1900.
- Němcová, B.: Grand'mère. (přel. M. Koppova) Propriété de l'auteur, Prague 1880.
- Nohavica, J.: Písně Jaromíra Nohavici od A do Ž. HITBOX, Brno 1998.
- Orwell, J.: Farma zvířat. (přel. G. Gössel) Práce, Praha 1991.
- Pekárková, I.: Kulatý svět. Společnost Josefa Škvoreckého, Praha 1991.
- Ravik, S.: Totální krize (a prostor pro naději?) Pražská imaginace, Praha 1992.
- Salivarová, Z.: Honzlová: protestsong. Svoboda, Praha 1990.
- Sekotová, J.: Ovidiova poslední láska. Atlantis, Praha 1993.
- Stachura, E. J.: Smířit se se světem. (přel. E. Sojka a H. Stachová) Torst, Praha 1996.
- Šafařík, J.: Cestou k poslednímu. Atlantis, Praha 1992.
- Škvorecký, J.: Zbabělci. Československý spisovatel, Praha 1958.
- Škvorecký, J.: Prima sezóna. Odeon, Praha 1991.
- Třešňák, V.: Klíč je pod rohožkou. Torst, Praha 1995.
- Vadný, J. - Spruzená, Z.: Totální brainwash. Pražská imaginace, Praha 1993.

Vaněk, V.: Jan Masaryk. Torst, Praha 1994.

Vysockij, V.: Pravda a lež. Písňové texty. (přel. M. Dvořák) Votobia, Praha 1997.

Viewegh, M.: Výchova dívek v Čechách. Český spisovatel, Praha 1994.

Werich, J.: Fimfárum. Československý spisovatel, Praha 1960.

II. prameny periodické

Fotografie

Hospodářské noviny

Letohradský měsíčník

Lidové noviny

Mladá fronta Dnes

Právo

Prostějovský týden

Reflex

Respekt

III. internetové stránky

<http://www.rodina.cz/>

<http://www.nadoma.cz/>

<http://www.abclinuxu.cz/>

<http://raster.infos.cz/>

<http://www.okoun.cz/>

<http://www.zvedavec.org/>

<http://www.pauza.cz/>
<http://wwwconstructorsfl.com/>
http://jasper_w.bloguje.cz/
<http://www.rozhlas.cz/>
<http://www.fkteplice.cz/>
<http://www.tandy.borec.cz/>
<http://www.harrypotter.cz/>
<http://blog.lide.cz/>
<http://www.zena-in.cz/>
<http://www.reflex.cz/>
<http://www.hutka.cz/>
<http://www.volny.cz/>
<http://www.fobiazine.net/>
<http://bbs.inway.cz/>
<http://www.psychologie.cz/>
<http://zpravy.idnes.cz/>
<http://zpravy.atlas.cz/>
<http://www.novinky.cz/>
<http://madbrahmin.bonusweb.cz/>
<http://xzone.cz/>
<http://xgogo.net/>
<http://devorian.kabell.cz/>
<http://pes.eunet.cz/>
<http://wtd.vlada.cz/>
<http://www.hostbrno.cz/>

<http://sk.bloguje.sk/>

<http://www.kudlanka.cz/>

<http://www.pismak.cz/>

<http://lidovky.centrum.cz/>

<http://www.povidani.unas.cz/>

<http://www.cak.cz/>

<http://kyklop.bloguje.cz/>

<http://forum.lide.cz/>

<http://www.akletkov.cz/>

<http://www.fantasyplanet.cz/>

<http://www.music.taxoft.cz/>

<http://baw.hotgames.cz/>

<http://www.freewebs.com/>

LITERATURA

ADJUKIEWICZ, K.: Pragmatic Logic. PWN - Polisch Scientific Publishers, Warszawa - D. Reidel Publishing Company, Dordrecht 1974.

Aristotelova Metafysika. Česká akademie věd a umění, Praha 1927.

ARUTJUNOVA, N. D.: Lingvističeskije problemy referencii. Předmluva k XIII. svazku řady Novoje v zarubežnoj lingvistike. Logika i lingvistika. Raduga, Moskva 1982, s. 5 – 40.

ATKINSONOVÁ, R. L. a kol.: Psychologie. Victoria Publishing, Praha 1995.

AUTENRIETH, T.: Tautologien sind Tautologien. In: Rolf, E.(ed.): Pragmatik: Implikaturen und Sprechakte. Opladen 1997, s. 12 – 32.

BARTOŠEK, J.: Jazyk současné české politiky. Univerzita Palackého, Olomouc 1993.

BÁRTOVÁ, J.: Věty typu Hra je hra v přirozeném jazyce. Naše řeč, 84, 2001, č. 3, s. 21- 125. (ref.: Loucká, P.: Vesmír je Vesmír. Vesmír, 81, 2002, s. 657.)

BÁRTOVÁ, J.: Tautologie jako prostředek ekonomizace řeči. In: Čeština - univerzália a specifika. Masarykova univerzita, Brno 2001, s. 99 – 106.

BÁRTOVÁ, J.: Tautologické a kontradiktorické konstrukce v současné češtině. In: Język i literatura czeska u schyłku XX. wieku. Wałbrzych, Państwowa wyższa szkoła zawodowa, 38, 2001, č. 3, s. 37 – 42.

BÁRTOVÁ, J.: Tautologie z hlediska kooperačního principu a principu zdvořilosti. In: Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Univerzita Palackého, Olomouc 2004, s. 258 – 261.

BASAJ, M. - RYTEL, D.: Słownik frazeologiczny czesko-polski. Uniwersytet Śląski, Katowice 1981.

BERKA, K.: Funkcii glagola „byť“ s točki zrenija sovremennoj formal'noj logiki. In: Logiko – grammatičeskie očerki. Moskva 1961, s. 160 – 180.

BERKA, K.: Stručné dějiny logiky. Karolinum, Praha 1994.

BÍLKOVÁ, J.: K jazykové specifičnosti tautologických vět. In: Jazyky v kontaktu / jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Sborník příspěvků ze 4. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů. Univerzita Palackého, Olomouc 2005, s. 12 - 15.

BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století. Karolinum, Praha 1997.

BOICE, J. M.: Základy křesťanské víry. Návrat domů, Praha 1999.

- BOLINGER, D.: Jazyk - nabitá zbraň. Vesmír, 81, 2002, s. 105 - 108.
- BRUGGER, W.: Filosofický slovník. Naše vojsko, Praha 1994.
- ČELAKOVSKÝ, F. L.: Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Lika klub, Praha 2000.
- ČECHÁK, V - BERKA, K. - ZAPLETAL, I.: Co víte o moderní logice. Horizont, Praha 1981.
- ČERMÁK, F. - BLATNÁ, R. (eds.): Manuál lexikografie. H&H, Jinočany 1995.
- ČERMÁK, F.: Jazyk a jazykověda. Pražská imaginace, Praha 1997.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Reklama v češtině, čeština v reklamě. Leda, Voznice 2000.
- ČMEJRKOVÁ, S – HOFFMANNOVÁ, J.(eds.): Jazyk, média, politika. Academia, Praha 2003.
- CONRAD, R.: Studien zur Syntax und Semantik von Frage und Antwort. Studia grammatica XIX, Berlin 1978.
- DANEŠ, F.: Situace a celkový stav dnešní češtiny. In.: Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Academia, Praha 1997, s.12 - 24.
- DOBROVSKÝ, J.: Českých přísloví sbírka. Československá akademie věd, Praha 1963.
- DUROZOI, G. - ROUSSEL, A.: Filozofický slovník. Praha 1994.
- Encyklopedie Bible. Gemini, Bratislava 1992.
- FARGHAL, M.: Colloquial Jordanian Arabic tautologies. Journal of Pragmatics, 17, 1992, s. 223 - 240.
- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985.
- FRASER, B.: Motor oil is motor oil: An account of English nominal tautologies. Journal of Pragmatics, 12, 1988, s. 215 – 220.
- FRASER, B.: Reply to Wierzbicka. Journal of Pragmatics, 12, 1988, s. 225.
- FREGE, G.: O smyslu a významu. Scientia et Philosophia, 4, 1992.
- GAZDAR, G.: Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form. New York 1979.
- GREPL, M. - KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Votobia, Olomouc 1998.
- GRICE, P.: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3 Speech Acts. Ed. P. Cole/J. L. Morgan. New York, San Francisco, London 1975.

- HAGÈGE, C.: Člověk a řeč. Karolinum, Praha 1998.
- HAYAKAWA, S. I.: Language in Thought and Action. Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, San Diego, Chicago...1978
- HAYESOVÁ, N.: Konverzace a komunikace. In: Základy sociální psychologie. Portál, Praha 1998, s. 29 - 47.
- HIRSCHOVÁ, M.: Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi. Slovo a slovesnost, 65, 2004, s. 163 - 173.
- HLAVSOVÁ, J.: Jazyk politiky. In.: Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Academia, Praha 1997, s. 26 - 41.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Projevy taktu (a beztaktnosti) v televizních rozhovorech. Slovo a slovesnost, 55, 1994, s.194 – 201.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. Slovo a slovesnost, 57, 1996, s.191-205.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Stylistika a... Trizonia, Praha 1997.
- HORYNA, B. – ŠTĚPÁN, J. a kol.: Filosofický slovník. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 1998.
- HUBÁLEK, Z.: Spamie. Literárky v síti 15. 2. 2005. <http://www.literarky.cz>
- HRBÁČEK, J.: Co jsou pořekadla. Český jazyk a literatura, 18, 1967 – 68, s. 198 – 204.
- HRDLÍČKA, M.: Tehdy a tehdy. Češtinář, 11, 2000-2001, č. 5, s. 144 – 145.
- CHLOUPEK, J.: Slohová platnost syntaktické synonymie. Slovo a slovesnost, 60, 1999, s. 88 – 91.
- JAKOBSON, R.: Poetická funkce. H&H, Jinočany 1995.
- JEDLIČKA, A.: Typy norem jazykové komunikace. Slovo a slovesnost, 42, 1982, s. 272 – 281.
- JELÍNEK, M.: Usnesli se tak, jak se usnesli. Nedělní Lidové noviny, 5. 2. 1994, s. 8.
- JUST, V.: Slovník floskulí (Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, hantýrky, tiky, partyové metafory, slovní smogy). Academia, Praha 2003.
- KANT, I.: Kritika čistého rozmyslu. Česká akademie věd a umění, Praha 1930.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Lidové noviny, Praha 2002.
- KATZ, J. J.: Semantic Theory. Harper&Row, Publishers, New York 1972.

- KOLÁŘ, P.: Argumenty filosofické logiky. Filosofie, Praha 1999.
- KOMENSKÝ, J. A.: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Čes. akademie, Praha 1901.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. SPN, Praha 1962.
- KOŘENSKÝ, J.: Poznámky ke vztahům lingvistických a logických přístupů k jazykovým významům. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 303 – 307.
- KOŘENSKÝ, J.: Strukturace sémiotické triády se zřetelem k pragmatické dimenzi. Slovo a slovesnost, 44, 1983, s. 257 – 263.
- KŘÍŽEK, Z. – CRHA, I.: Jak psát reklamní text. Grada, Praha 2003.
- LEECH, G. N.: Principles of Pragmatics. London, New York 1983.
- LEIBNIZ, G. W.: Monadologie a jiné práce. Svoboda, Praha 1982.
- LEVINSON, S.: Pragmatics. Cambridge 1983.
- LYCAN, W. G.: Logical Form in Natural Language. A Bradford Book, Cambridge, Massachusetts, London 1984.
- LYONS, J.: Language, Meaning and Context. Richard Clay (The Chaucer Press) Ltd, Bungay, Suffolk 1986.
- MACHÁČKOVÁ, E.: Dopadlo to, jak to dopadlo. Naše řeč, 76, 1993, č. 2, s.112.
- MACHOVÁ, S.: Projevy kooperativního chování v odpovědích na otázky. In: Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie. Pedagogická fakulta, Banská Bystrica 1991, s.96 – 102.
- MAREŠ, S.: Prodej a reklama. Gaudeamus, Hradec Králové 1998.
- Mluvnice češtiny 3. Academia, Praha 1987.
- MATERNA, P.- PALA, K.- ZLATUŠKA, J.: Logická analýza přirozeného jazyka. Academia, Praha 1989.
- MATERNA, P.: Umíte logicky myslet? Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968.
- MISTRÍK, J.: Variácie reči. Smena, Bratislava 1988.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1984.
- MOKIENKO, V. - WURM, A.: Česko-ruský frazeologický slovník. Univerzita Palackého, Olomouc 2002.

- MUKAŘOVSKÝ, J.: Přísloví jako součást kontextu. In: Mukařovský, J.: *Cestami poetiky a estetiky*. Československý spisovatel, Praha 1971, s. 277- 359.
- MÜLLEROVÁ, O.: Německá práce o otázce a odpovědi. *Slovo a slovesnost*, 41, 1980, s. 333 - 338.
- MÜLLEROVÁ, O.: Principy strukturace dialogu. *Slovo a slovesnost*, 48, 1987, s. 98 – 109.
- MÜLLEROVÁ, O.: Sesh we skole? aneb Čeština roku 2004. *Lidové noviny* 10.11.2004.
- NEBESKÁ, I.: Produktor vs. recipient.: specifika jejich interpretačních činností. *Slovo a slovesnost*, 49, 1988, s. 139 – 142.
- NEBESKÁ, I.: K charakteru předpokladové báze. *Slovo a slovesnost*, 50, 1989, s. 270 – 277.
- NEBESKÁ, I.: Může být relevance postačujícím principem komunikace? *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, s. 104 - 108.
- NEBESKÁ, I.: Úvod do psycholingvistiky. H&H, Jinočany 1992.
- NEBESKÁ, I.: Řečová komunikace. *Vesmír*, 72, 1993, s. 633 - 635.
- NEBESKÁ, I.: *Jazyk, norma, spisovnost*. Karolinum, Praha 1996.
- NILSENOVÁ, M.: Logika, přirozený jazyk a Griceovy maximy. In: *Komunikační a strukturální aspekty češtiny a jiných jazyků*. Karolinum, Praha 1999, s. 107 – 117.
- NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník*. Kalich, Praha 1992.
- OKAMOTO, S.: Nominal repetitive constructions in Japanese: The 'tautology' controversy revisited. *Journal of Pragmatics*, 20, 1993, s. 433 – 466.
- PEREGRIN, J.: Úvod do teoretické sémantiky. Principy formálního modelování významu. Karolinum, Praha 1998.
- PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filosofie*. Filosofia, Praha 2005.
- PRACHÁR, J.: *Reklama*. Ekonomická univerzita, Bratislava 1993.
- Příruční mluvnice češtiny*. Lidové noviny, Praha 1995.
- REJMÁNKOVÁ, L.: K otázce komunikativní kompetence. *Češtinář*, 11, 2000 - 2001, s.129 - 136.
- SCHULZ von Thun, F.: *Jak spolu komunikujeme. Překonávání nesnází při dorozumívání*. Grada, Praha 2005.
- SPERBER, D. - WILSON, D.: *Relevance: Communication and Cognition*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1986.

- SZYMANEK, K.: Umění argumentace. Univerzita Palackého, Olomouc 2003.
- ŠLÉDROVÁ, J.: Některé podmínky úspěšné realizace záměru v řečové činnosti. Slovo a slovesnost, 49, 1988, s.279 – 284.
- ŠLOSAR, D.: Je, jaký je. Host, 5, 2002, s.15.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1966.
- ŠTĚPÁN, J.: Formální logika. FIN, Olomouc 1995.
- ŠTÍCHA, F.: Současný český jazyk. Význam a konkurence v syntaxi. SPN, Praha 1989.
- ŠTÍCHA, F.: Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině. Naše řeč, 63, 1980, s. 192 - 200.
- ŠTÍCHA, F.: Nominativ a instrumentál predikátového substantiva v současné češtině: sonda do korpusu. Slovo a slovesnost, 65, 2004, s. 113 - 132.
- TARSKI, A.: Úvod do logiky a metodologie deduktivních věd. Academia, Praha 1966.
- TICHÝ, P.: O čem mluvíme? (Vybrané stati k logice a sémantice). Filosofie, Praha 1996.
- TONDL, L.: Problémy sémantiky. Academia, Praha 1966.
- TUBBS, S. L. - MOSS, S.: Human Communication. McGraw-Hill, Inc., New York - St. Louis - San Francisco... 1991.
- TUGENDHAT, E. - WOLF, V.: Logicko-sémantická propedeutika. Nakladatelství Petr Rezek, Praha 1997.
- ULIČNÝ, O.: K problematice analýzy komunikačních funkcí výpovědi a textu (mluvních aktů) v češtině. Návodů k testování. In: Komunikační a strukturální aspekty češtiny a jiných jazyků. UK, Praha 1999, s. 143 – 148.
- ULIČNÝ, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Karolinum, Praha 2000.
- VAŇKOVÁ, I. : Mlčení a řeč v komunikaci, jazyce a kultuře. ISV nakladatelství, Praha 1996.
- VYBÍRAL, Z.: Co, čím, jak a s kým komunikujeme. Gaudeamus, Hradec Králové 1999.
- VYBÍRAL, Z.: Psychologie lidské komunikace. Portál, Praha 2000.
- VYBÍRAL, Z.: Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci. Portál, Praha 2003.
- VYBÍRAL, Z.: Psychologie komunikace. Portál, Praha 2005.
- VYGOTSKIJ, L. S.: Psychologie myšlení a řeči. Portál, Praha 2004.

- VYSEKALOVÁ, J. – KOMÁRKOVÁ, R.: Psychologie reklamy. Grada, Praha 2001.
- WARD, G. L. – HIRSCHBERG, J.: A pragmatic analysis of tautological utterances. *Journal of Pragmatics*, 15, 1991, s. 507 – 520.
- WATZLAWICK, P. – BAVELASOVÁ, J. B. – JACKSON, D. D.: Pragmatika lidské komunikace. Konfrontace, Hradec Králové 1999.
- WIERZBICKA, A.: Boys will be boys: 'Radical semantics' vs. 'radical pragmatics'. *Language*, 63, 1987, s. 95 – 114.
- WIERZBICKA, A.: Boys will be boys: A rejoinder to Bruce Fraser. *Journal of Pragmatics*, 12, 1988, s. 221 – 224.
- WIERZBICKA, A.: Boys will be boys: even 'truism' are culture-specific. In: Wierzbicka, A.: *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin – New York 1991, s. 391 – 452.
- WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Oikoymenh, Praha 1993.
- ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení*. Aurora, Praha 1996.
- ZASTÁVKA, Z.: *Vše, co není zakázáno, se nesmí: O logice formální i neformální*. RADIX, Praha 1998.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: *Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1965.
- ZICH, O.: *Logika pro praxi*. Práce, Praha 1968.